

Németh János István

Az europatriotizmus időszerűsége

Vekerdi Lászlónak

Az europatriotizmus röviden nem más, mint a huszadik század hetvenes éveitől zászlót bontó politikai multikulturalizmus Amerikában és Nyugat-Európában napjainkra megjelenő általános válságára, riasztó társadalmi csődtömegére kidolgozott, humanista megoldások programjának összefoglaló megnevezése. Az alábbiakban az európai kulturális identitás meghatározásának segítségével rendszerezzük az europatriotizmus tartalmát, mint a nyugati világban napjainkra szinte teljesen hiányzó, összetartozást kifejező magatartás és öntudat lényegét. Ennek során megfogalmazzuk az euro-amerikai régió számára ma alapvető feszültségforrásként jelentkező kulturális konfliktusok kezelésének olyan módját, amely lényegét tekintve humanista, az Európai Unió alapértékeivel összhangban áll, politikai törekvései számára felvállalható, mert egyaránt mentes a nacionalista és a liberális fundamentalizmusoktól.

Az európai kultúra *corpusa*

A kultúra meghatározásának sok ezer kísérlete – legyen bár filozófiai, szociológiai, történeti, szemiotikai, pszichológiai, antropológiai fogantatású –, nagyjából két modellbe rendszerezhető. Az egyik a kultúra fogalmának közismert zárt definiálása. Ez a kultúrafelfogás mindenek előtt a szellemi termelés nagy területeire, a művészet, a tudomány, részint a vallás és erkölcs, vagyis a „magas kultúra” rezervátumaira szűkíti a fogalom terjedelmét. A politikai intézményrendszer és a köznapi szóhasználat egyaránt ezt a felfogást használja a kultúra (kulturális élet) jelölésére. A kultúra fogalmának nyitott értelmezése az előbbiekkal szemben egyenrangú kulturális területként értelmezi a termelési rendszerek, a mindennapi élet, a szokások és normák, a viselkedés és kapcsolatszervezés, az életvitel alakítása során létrejött praxist (rutinokat) is. E felfogás szerint a kultúra a társadalom történeti fejlődésének konstansa, amelynek formagazdagságában (gazdag rétegzettségében) következetesen kimutatható a humanitás jelenléte. Az előttünk álló feladat során a kultúra nyitott képlete mentén kell eligazodnunk a kultúrák egymás mellett élésének tapasztalatait elemezve. Ez a paradigmaváltás egyben az ezredforduló egyik meghatározó kihívása a tudomány és politika számára.

E folyamatnak végső soron logikus a magyarázata. A kultúra nyitott képletének hangsúlyossá váló területeiben (rétegeiben) van jelen az egyes kultúrák közötti azonosság és másság. Miközben a művészetek, a tudomány vagy akár a sport területein soha nem tapasztalt internacionalizálódást él át az emberiség, addig a hétköznapok szervezésében,

a normák és értékek sokszor viharos átrendeződésében eddig nem érzékelt (elfojtott), vagy korábban nem létező feszültségek kerülnek felszínre, hangsúlyozván az egyes kultúrák eltérését a többihez viszonyítva.

A 3. évezred elején a világ népei a kulturális összetartozás lehetőségét és élményét keresik sorsukat távlatosan befolyásoló módon. A népeket egybegyűjtő nagy világkultúrák osztják föl és meg Földünket. A világ napjainkban tapasztalható kulturális újraszerveződésében vagy inkább kulturális újrafelosztásában az európai kultúra is jelen van, noha az utóbbi évszázad tendenciáit ismerve, alaposan megváltozott pozícióban. E pozícióváltás nem utolsó sorban Európa geopolitikai jelentőségének csökkenésével együtt járó kulturális identitásválsággal magyarázható. Mindebből az is következik, hogy az Európai Unió és a történelmi Európa alapértékei korántsem biztos, hogy mindenben fedik egymást. Sőt, a tervezett bővítések és a vezető politikusok megnyilvánulásai egyenesen azt erősítik, hogy a kulturális hagyományok e folyamatban majdhogynem súlytalanok. Az Unióhoz kötődő-kötő, romantikus (értelmiségi) viszonyt ennek tudatában alaposan felül kell vizsgálnunk. Annak a ténynek feltétlen leszögezésével, hogy az Unió szükségessége elvitathatatlan Magyarország gazdasági megerősödéséhez, stabil európai integrációjához. Miközben az is tény, hogy az európai kultúra több és más is, mint amit az Unió politikai-gazdasági szervezetrendszere megtestesít ma és várhatóan még évtizedekig a jövőben. Tegyük hozzá, az Európai Unió látványosan elutasít mindenfajta kulturális homogenizációt, ugyanakkor világosan látszik, hogy a jelenlegi problémák zöme csak egy erősödő, tisztuló európai identitással kezelhető, amelynek alapfeltétele az európai kultúra corpusának ismerete, elfogadása, éltetése.

E látszólagos ellentmondás feloldása azért is fontos, mert az európai kultúra a magyar társadalom számára is kulturális hovatartozást jelentő centrum,¹ azon felül közvetett hatása a világ történéseire még napjainkban is jelentősebb, mint a térképen számára jelölt hely. Ahhoz, hogy érthető legyen az európai kultúra mai szerepe, napjainkban súlyosan veszélyeztetett helyzete, fontos az összetevő alkotóelemeinek áttekintése.

Az *európai kultúra* azon népek kulturális együvé tartozásának kifejezője, amelyek rétegekultúrái/kulturális rétegei döntő többségben és meghatározó mértékben azonosságot mutatnak. E rétegek jellemzőit és tartalmát a történelem érlelte. Mégpedig az európai kultúrát meghatározó örökségből egy teljességgel önálló entitássá. A kulturális örökség egyik elemét sem hagyhatjuk el, ugyanakkor a fő meghatározók mentén számtalan finomítás lehetséges.

Az *antik-zsidó örökség* képezi e kultúra alapját. Az antikvitás adta meg e kultúra máig érvényes jellegét, fazonját, arculatát. Míg a mediterraneumot belakó szépmulákú hel-lének előtt a társadalmakat általában az egyneműség (homofónia) jellemezte, addig az athéni polgárok rátaláltak a társadalomszervezés polifón technikáira, arra az ellenpontozó többszólamúságra, amely e kultúra életképességének, szakadatlan megújulásának a titka a minőség, az érdekelttség és a verseny klasszikus szentháromságának következetes jelenlétével együtt, az élet minden területén. E többszólamúság Európa történelmében kiküzdött érték: kemény harcok, egyezségek és egyeztetések árán létrejövő kényes egyensúly városállamok, később ország és országok, egyház és világi hatalmasságok, központi és helyi hatalmak, uralkodó és arisztokrácia, földbirtokos és parasztság, nemesi vármegye és szabad királyi város, céhek és kontárok, tanárok és tanulók, család és családok, ember és a másik ember között. Az ellenpontozó többszólamúság játékszabályait

a demokrácia partitúrája foglalja össze. Az a partitúra, mely máig az európai politikai intézményrendszer alapja. Tanúsítva, hogy a demokrácia Athénban született, bölcsőjét Rómában ringatták és felnőtte Európában lett kultúránk vezércsillagaként.

Az európai kulturális identitás mélyen a zsidó hagyományokban gyökerezik, az iszlám előtti közel-keleti, törzsi hagyományokat ötvöző. Az egész kultúra erkölcsi alapvetése a mózesi kőtáblákon nyugszik, miként az európai művészettörténet egy lehangoló sivatag volna a gazdag bibliai enciklopédia nélkül. Az üldözött nép motívuma évezreden át erkölcsi tartást és erőt adott számos európai nép nemzeti szabadságküzdelméhez. Zsidó a mi kultúránk, mégpedig annak ószövetségi javából. Érzékünk a tulajdon működtetéséhez, a társadalmi szervezethez, a vallási absztrakciókhoz egyaránt ennek az örökségnek köszönhető.

Keresztény és polgári az európai kultúra, mert Róma örököséként, kétezer év keresztény univerzalizmusa tisztította meg azt az életformát, amit mai napig azonos kultúraként élünk át a déli harangszó övezte térségben. Keresztény, mert az Újszövetség, az evangéliumok, a gótika templomai, a római katolikus miserend nélkül elképzelhetetlen európai kultúránk. A görögség felismerése az ember szerepéről Jézus tanításával és példájával lett egyetemes erkölcsi alap és értékrendet meghatározó mérték kultúránkban. A keresztény Európa középkori városai pedig civilizációs-műszaki-természettudományos-értelmi-ségi fejlődésünk útnak indítói, formálói. Nem utolsó sorban ezért is féltett kortársaink e hangulatos polgárbölcsők, Avignontól Salzburgon át egészen Kassáig. Jelenkorunkban a szolidaritás, a tolerancia és a szeretet képezik a keresztény örökség pilléreit az európai együttélés alapértékeiként.

Nemzeti és globális jelleg egyaránt érvényesül az európai kultúrában. Egyedülálló módon alakult az újkori Európa fejlődése, amennyiben létrehozta a keresztény egyetemesség globális kerete között a nemzetállamok sajátos alakulatait, mint a társadalmi és gazdasági együttműködések optimális formációit. E nemzetállami fejlődés nőtt azután a 20. századra ismét globális méretűvé, a nemzeti kereteket megtartva és kialakítva a regulációk sokféleségét egyén, közösség, nemzet és globalitás viszonyrendszerében. Európa nem csak földrész, nem csak egy kulturális szintézis, nem birodalom, nem is egy szuperállam, mindössze szabad nemzetek érdekek és értékek mentén szerveződő önkéntes társulása.

Humanista ez a kultúra, amennyiben ez az a tengelyfogalom, amely valamennyi felsorolt kulturális örökséget átér és összefog. Európa szekularizált, felvilágosodott, haszonelvű, pragmatikus, liberális és nacionalista a 17. századtól napjainkig. Ez az európaiság vándorolt azután Amerikába, s bővült euro-amerikáivá. Létrehozva a civilizációs fejlődés olyan teljesítményét a 19-20. században, amely minden elemében szerves kapcsolatban áll történelmével. A szabad ember, a szabadságának öntudatában létező személyiség ennek a korszaknak a szülőtte itt és kizárólag Európában. A szabadságjogok kivívása és birtoklása Európa legbensőbb lényege, Párizstól a rendtartó székely falvakig. E szabadságjogok alapvető küldetése az ember őrzése a történelemben. E jogok nélkül, vagy ezek csorbításával e térség ugyan földrajzilag lehet, hogy Európa lenne, társadalmát illetően azonban valami egészen más. A szabadság kis köreiről soha, semmilyen ideológia hatására nem szabad lemondani. Európában e jogok érvényesülése nem csorbulhat más kulturális-, vallási-, szokás- vagy értékrend miatt. Az ilyen törekvéseket a humanizmus nevében kell felszámolni az Európai Unióban és annak létrehozó államaiban egyaránt.

Az európai kultúra hagyományaiból következően és részben jelenében is alapvetően *teljesítményelvű*, többlet termelésére alkalmas, produktív és nyitott. Ez a mentalitással

1 tudomány és társadalom

rögzülő hagyomány-együttes szocializálódott az elmúlt két évezredben az e kultúrához tartozókba, és ez lett a motorja az európai típusú társadalomszerveződésnek. E kulturális sajátosságok meghatározó jelentőségét kiváló elmék sokasága hangsúlyozta Alexis de Tocqueville-től Max Weberen, Bibó Istvánon át Francis Fukuyamáig.

A multikulturális expanzió politikai zsákutcája és csődje

Az euro-amerikai térség pozíciója a világrend ezredfordulóra kialakult hierarchiájában egyre nehezebben elviselhető a „helykövetelő” és folyamatosan erősödő nagy kultúrákhoz tartozó népek számára, amint ezt a jól ismert és sokszor tragikus figyelmeztetések mind agresszívebben jelzik is. E térség társadalmi és gazdasági dinamikája aligha fékezhető hagyományos eszközökkel, az adott geopolitikai realitások között katonai ereje megkérdőjelezhetetlen. Hagyományos kultúrája az utóbbi harminc-negyven évben ugyanakkor, ha tetszik „belülről”, folyamatos frusztrációnak volt kitéve, részint a szocializmus, részint az úgynevezett globalizáció ideológiai offenzívájában.

A szocializmus elmúltával, vajon kiket és miért zavarhat folyamatosan az európai kulturális hagyomány öröksége, milyen viszonyt alakított ki napjainkra ezzel a kultúrával az európai folyamatok irányításában jelentős befolyással bíró, multikulturális politikai mozgalom? Mindenek előtt zavaró az európai kulturális hagyomány azok számára, akik ebben csupán bűnös és terhes képződményt látnak és láttatnak, akik látszólag a kultúrák teljes egyenlőségét hirdetik, természetesen az európai kultúra hátrányára, valójában az ellen.² Ők azok, akik az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben az európai kultúra állítólagos kizárólagosságával szemben, más kultúrák általános térhódításának ösztönzésében határozták meg mozgalmuk fő célkitűzését.³

Az önmagában hasznos és az európai kultúra nyitottságától egyáltalán nem idegen, sőt természetes kulturális sokszínűség (multikulturalizmus) e mozgalom expanziójában három ok miatt mégis veszélyes és súlyos problémák okozója. Először megfogalmazott európai kultúra ellenességük elfogadhatatlan, „amennyiben meg kell szabadítani az amerikaiakat a bűnös európai hagyománytól”. Másodszor erős „etnocentrikus és szeparatista problémakezelésük” (A. M. Schlesinger) a legsötétebb etnikai megosztottság gerjesztője. Harmadszor patológikus doktrinerségük, valójában politikai indíttatásuk agresszivitása semmilyen korlátot nem ismer céljaik elérése érdekében. E veszélyekre jó időben felhívták és felhívják a figyelmet a multikulturális politikai hegemoniát elutasító, jórészt amerikai társadalomtudósok és elemzők.⁴ Ennek ellenére a – zászlóbontása idején maroknyi értelmiségi csoport indította – multikulturális politikai mozgalom (ezért politikai az ő multikulturalizmusuk!) a mögötte fölzárkózó jelentős gazdasági erő, hatalom és média támogatás eredményeként alig három évtized alatt világméretűvé duzzadt. A közvélemény formálásában napjainkban az Egyesült Államokban gyakorlatilag meghatározóak, jelentős pozícióik vannak az Európai Unióban és hatásuk Magyarországon is komoly.⁵

A multikulturális politikai mozgalom Janus-arca mind módszereiben, mind eszmerendszerében tettenérhető. Jönnek, megjelennek, demonstrálnak mint polgárjogi harcosok, jogvédők, „független értelmiségiek”, tisztázatlan pénzügyi forrásokból fenntartott megfigyelő központok. Ezt követően maradnak mint a legkülönbélebb entitások – etnikai, szexuális, migrációs stb. – szálláscsinálói szerte a demokratikus társadalmakban, elsősorban ezen országok nagyvárosaiban. Az ily módon előkészített „terepen” a most már etnika-

ivá, szexuálissá, vallásivá, menekültté „színezett” kisebbségek maximális és agresszív szeparációs törekvéseinek lesznek ideológiai megalapozói és szószólói a közvéleményt szinte kizárólag tematizáló mozgalmárok. Miközben túlreprezentált sajtónyilvánossággal súlykollják az általuk sohasem definiált „többségről” az idegengyűlöletet, a rasszizmust és kirekesztő ordas indulatokat, aközben leginkább rasszi alapon szegregálnak, doktriner módon identitást gyártanak (roma, afro-amerikai), előítéletes etnoprogramok kieroszakolói és haszonélvezői lesznek. Bár az amerikai polgárjogi mozgalmak hatvanas években elért sikerei, valamint a Szovjetunió összeomlása után ez az erőltetett jogvédő aktivitás térségünkben valójában már „csak arra jó, hogy fedezze azokat az önző egyéneket, akik a környező közösségeket semmibe véve törekszenek céljaik megvalósítására.” (Fukuyama).

Megtévesztő és elkésérítő, hogy a mozgalom vezéregyéniségei és hazai követői a liberalizmus klasszikus értékeit használják ürügyként, legitimációs fügefalevélként. Ezzel magyarázható, hogy számos reformer a legjobb szándéktól vezérelve, féltve őrzött szabadelvűségének öntudatával és hivatásának elkötelezettjeként lesz részese ezeknek a programoknak, amelyek a jogállami keretek között lényegében kezelhetetlen, etnikaivá torzított (manipulált) kulturális feszültségek tömegét gerjesztik folyamatosan a globalításban épp úgy, mint a helyi közösségekben. A multikulturális politikai mozgalom lényegében nem más, mint a liberalizmus ezredfordulóra kiteljesedő fundamentalizmusának megnyilvánulása. Képviseleik a liberálfundamentalisták, akik politikai tevékenysége épp oly távol áll a klasszikus liberalizmustól, szabadelvűségtől, mint a szélsőséges, populista mozgalmak a nemes patriotizmus alapértékeitől.

Miként a másik nagy európai fogantatású eszmerendszer, a nacionalizmus szélsőséges működése mérhetetlen áldozatokat követelt a 19-20. században, úgy a liberális fundamentalizmust megtestesítő politikai mulikulturalizmus működésének súlyos következményei is felmérhetetlen károkat okoztak és okoznak, mindenek előtt a társadalmi együttélés területén. E károkkal és áldozatokkal ma még csak nyomokban találkozhatunk, ám a demográfiai előrejelzések szerint mértékük a jövőben hatványozódni fog, migrációs és kisebbségi politikájuk kudarcának súlyos örökségeként. Nyugat-Európa nagyvárosaiban épp úgy, mint a fejlett demokráciákban szerte a világon. A politikai multikulturalizmus szükségszerű meghaladását nehezíti, hogy míg a nacionalista szélsőségek politikai közéletből történő kizárása teljesen természetes az Európai Unióban, addig a liberálfundamentalisták jelenléte akár meghatározó is lehet a felsőoktatási és kutatási intézményekben, a médiában, nem is beszélve a közbeszéd és politikai korrektség meghatározásának intézményesült és elfogadott formáiról.

Az europatriotizmus, mint az európai kultúra tudatos vállalása

Az európai kultúra az itt élő népek történelmének alkotása, legátfogóbb meghatározója, amelynek formagazdagságában következetesen kimutatható a humanitás jelenléte. Mindazon produktumok, hagyományok, normák, viszonyok és szimbólumok összessége, amelyek az európai társadalomfejlődés során váltak és válnak e sajátosságokat összegyűjtő az egyetemest pedig tagoló entitássá. Az europatriotizmus végső soron nem más, mint az európai kultúra tudatos vállalása, megbecsülése, fejlesztése, akár szeretete is. Történelmi hagyomány, viszonyrendszer, program és cselekvési mód, amely az Európai

Uniót alkotó és az ide bevándorló népek számára egyaránt mértékadó. Önazonosság, büszkeség és felelősség sajátos együttese a mindennapok cselekvésrendjében.

Akkor is európaiként éltünk, ettünk, ruházkodtunk, ünnepeltünk, kereszteltünk és temettünk, amikor nem voltunk az Európai Unió tagjai, miként a közösség tagjaiként is lehetünk kultúránkban többek, gazdagabbak és elmélyültebbek, mint ama nyugati átlag, amelynek fogyasztói kiüresedéséről, a jólét és a jó lét könnyű összetévesztéséről oly sokat és szomorúan tudnak mesélni évtizedek után hazatérő honfitársaink.

Európa fogalma menedék volt és remény, európaivá tenni közösségeinket, a szülőföldet ahol éltünk, tartós és összekovácsoló célként élt bennünk még a szocializmus időszakában is. Nos, napjainkra a helyzet jócskán megváltozott. A szülőföld európaizálása után és mellett legalább olyan fontossá vált Európa szülőföldünkkel tételének programja, Európa visszavétele. Ez a program ötvözi az europatriotizmus valódi tartalmát, a térségünkben egyre több feszültséget okozó kulturális konfliktusok kezelésének sajátos módszerét és a politikai multikulturalizmusra kínált humanista alternatívát.

E módszer lényegi elemei közé tartozik olyan, sokszor evidenciának tűnő alapviszonyok elfogadása, minthogy minden kultúra kisebbség a többi (más) kultúrához képest. Mind-egyik kultúra más a többihez viszonyítva és kisebbség a többi mellett. E viszonyok önkényes minősítésére nincs felhatalmazása senkinek. A nagy kultúrákat nem lehet, és nem kell értékelni. Nincs semmilyen objektív mérce a nagy kultúrák összevetésére, minősítésére. A kultúrákhoz kizárólag viszonyulni lehet. Teljesen természetes, ha általában azt a kultúrát becsülik elsősorban az emberek, amelyben szocializálódtak, amelyben otthonosan érzik magukat.

Kulturális önbecsülésünk emberi jogaink közé tartozik. Kinek-kinek a saját kultúrájához való jog alapvető emberi joga. Miként el kell ítélni, és demokrácia-ellenesnek kell tartani minden olyan törekvést, amely konfrontativitásával a másik kultúrát pusztulással, sorvadással fenyegeti, zaklatja, kulturális konfliktusokat gerjeszt. A másság elfogadása csak kölcsönös lehet. Nincs, nem létezik egyirányú megértés. Az egyirányú tolerancia elvárása, sőt megkövetelése nem más, mint a „megértő” mássággal szembeni agresszív fellépés. Minden kultúrának joga van identitásának megfelelő életre, minden kultúrának joga van mássága elismertetésére, és minden kultúrának joga van a másik tiszteletére. Természetes joga ez az európai gyökerű kultúrának is.

A populista és a liberálfundamentalista szélsőségek tudatos kizárása elemi fontosságú a kulturális konfliktusok sikeres kezeléséhez. A szélsőséges irányzatokra jellemző etnikai-faji, csoportokat preferáló vagy elítélő problémakezelés a megoldás helyett újabb konfliktusok szülője és tartósítója. Csak a fundamentalizmusoktól mentes együttműködés eredménye lehet, hogy az európai kultúra másságát a jövőben is az emberi méltóság feltétlen tisztelete és megkövetelése határozhassa meg. Kultúránk méltósága tanít meg minket nem csupán Európában, de európaiként, nem csupán fogyasztóként, de emberként is élni. Ez pedig egyaránt feltételez a történelemben kristályosodott értékrendet, felelősséget és viselkedésmódot mindenkitől, legyen bár beleszületett lakója, vagy önként választója az Európai Uniónak.

Az europatriotizmus e programban is szervesen kötődik az Európai Unióhoz. A közösség továbbfejlődését akadályozó számos gond meghaladásában, a politikai döntések mentális, érzelmi feldolgozásában kétségkívül a kulturális identitásnak van kulcsszerepe a jövőben. Az europatriotizmus egyben cselekvési alternatívát kínál a politikai multikulturalizmus

súlyos örökségének felszámolására, reális meghaladására, esélyt ad az ehhez szükséges, tovább nem odázható politikai döntések megszületésére.⁶

Jegyzetek

¹ Magyarország és Európa kapcsolatát tárgyaló könyvtárnyi irodalomból a jelen írás megszületése szempontjából a legfontosabbak: Berend T. Iván: *Magyarország helye Európában*. In: *Helyünk Európában I–II.* (szerk.: Berend T. Iván), Magvető Könyvkiadó, 1986; Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Balassi Kiadó – JATE – Osiris Kiadó, 1997; Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme*. In: *Demokratikus Magyarország*, Magvető Könyvkiadó, 1994; Engel Pál: *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig.* (Magyarok Európában I.), Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990; Imreh István: *A rendtartó székely falu*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

² *E politikai mozgalom – Heller Ágnes: Európa, Európa címmel a Kritika 1999. 3. számában megjelent előadása alapján –, az ún. „harmadik narratívában” gyökerezik, amely végső soron „Európa negatív önazonosításának története. Az új történet szerint nem a világ megváltása, de a bűnbeesése indul ki Európából. Pontosabban szólva, mindaz, ami eddig a megváltástörténethez nyújtott anyagot, most a bűnbeesés-történet igazolására szolgál. A technika fejlődése, a modernizálás, a polgári világ kialakulása, a demokrácia, a racionalitás, mind-mind hanyatlástermékek, mi több, katasztrófába sodorják az egész emberiséget, talán megszüntetik az életet magát is. (...) Figyelmeztetni kell a világot, ebben az esetben a tegnapi gyarmatokat, hogy óvakodjanak Európától (apage Satanas!), és csináljanak mindent másképp, mint Európa tette. (...) Az európai önéletrajznak ez a változata nem csak azért érdekes, mert a Másikkal azonosítja magát, hanem azért is, mert most Európa, a nagy történetíró, a másik kezébe ad egy történetet, mellyel a Másik a saját „Mi-jét” meghatározhatja. (...) Az új történet a kulturális relativizmus sztorija is, vagy legalábbis gyökeresen alakítja át a kultúra fogalmát.” (9–10. o.)*

³ Valójában e mozgalom megnyilvánulásaiban összegződik a 20. századvég kultúra értelmezéseinek posztmodern recepciója. A multikulturális szövegek szemantikailag harmonikusan illeszkednek a mainstream értelmiség által tematizált közbeszédbe, akár a posztmodern kánonokat egyeduralmukodóvá puccsoló kortárs irodalomtudomány, képzőművészet, színház és filmesztétika narratíváit, akár a „hivatalos” médianyilvánosság által közvetített érték relativizmust reboot-oljuk az uralkodó-udvaronc közvetítők kizárólagos fórumain és által. Amennyiben tisztában vagyunk azzal, hogy a posztmodern a társadalom totális elidegenedésének megnyilvánulása is, továbbá, hogy az elidegenedés a társadalmi folyamatok inherenciája, vagyis értékmentes folyamat, úgy adott a lehetőség, hogy a politikai multikulturalizmust ne a „jó” és a „rossz” leegyszerűsítő dramaturgiája szerint kezeljük, hanem mint az európai kultúra elidegenedésének megjelenési formáját, amelynek fokozatos meghaladása ugyanakkor a dolgok természetéből következő szükségszerű, normális állapot.

⁴ Az egyre bővülő irodalomból ezúttal is csak a legismertebbek: Francis Fukuyama: *A bizalom*, Európa Könyvkiadó, 1997; Francis Fukuyama: *A nagy szétbomlás*, Európa Könyvki-

1 tudomány és társadalom

adó, 2000; Christopher Lasch: *Az önimádat társadalma*, Európa Könyvkiadó, 1996, különösen 231-233.o.; Samuel P. Huntington: *Kik vagyunk mi? (Az amerikai nemzeti identitás dilemmái)*, Európa Könyvkiadó, 2005. A szerző a világérdeklődés középpontjába került, elhíresült könyve után, ebben a kötetben már bővésezen adatolva tárja föl a politikai multikulturalizmus által okozott súlyos társadalmi devianciákat az Egyesült Államokban.

⁵ Magyar nyelven a multikulturalizmus variánsairól a legteljesebb összefoglalót adja Kovács Éva – Vidra Zsuzsanna: *Az idegenekkel és külföldiekkel kapcsolatos angolszász, francia és német kutatások irodalma* címmel, egyelőre kéziratban olvasható tanulmánya. A közel hatszáz önálló címet tartalmazó bibliográfiát és irodalomjegyzéket bevezető tanulmány tudományos módszerei, pontos analízisei és következtetései miatt a multikulturalizmussal kapcsolatos véleményformálás kiindulásának, hiteles mércéjének tekinthető. (A kézirat le-
lőhelye: KSH Népelemsztudományi Kutató Intézet honlapja, 2006). Az Európai Unió által elfogadott és támogatott sajátos „multikulturalizmus-alternatívák” gazdag szöveganyaga olvasható a *Befogadó Európa? Látóhatár 2020.* címmel 2005 novemberében rendezett és azonos címmel közreadott konferencia anyagában: *Kultúrpoint Iroda, 2006.*

⁶ A szerző az 1980-as évek kezdetétől folyamatosan részt vesz a hazai kultúraelméleti kutatás műhelymunkájában, legutóbb ő koordinálta a Közművelődési Stratégia létrejöttét. A tanulmány témakörével kapcsolatos korábbi publikációi: *A kultúra üzenete 3.0*, Mikszáth Kiadó, 2003; *A magyar kultúráról*. In: *Művelődéstudomány I-II.* (szerk.: B. Gelencsér Katalin) Mikszáth Kiadó, 1996; *Az európai művelődésszervezés három modelljének alapjai*. In: *Közművelődés a társadalmi változásokban* (szerk.: Szabó Károly) Honvédelmi Minisztérium, 1993; *A demokrácia tragédiája*, Mikszáth Kiadó, 1990; *A dogmatizmus kultúrájától a kulturális demokráciáig* = *Új Forrás*, 1987. 3. szám; *A kultúraelmélet nemzeti látószöge* = *Borsodi Szemle*, 1988. 2. szám; *A kultúra terrorja* = *Valóság*, 1988. 12. szám.

Szélmalom az Alföldön, 1929.

Bolvári-Takács Gábor

Csendben a csúcson

Vázlatpontok Losonczi Pál államfői portréjához

Losonczi Pál, aki 1967-87 között látta el a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, tehát az államfő tisztségét, 2005. március 28-án, életének 86. évében hunyt el. Korábban az ötvenes évek sikeres tsz-elnöke, majd a gazdasági reform előkészítésének időszakában agrárminiszter volt. Személyisége mégsem hagyott maradandó nyomot a magyar történelemben, a fiatalabb generációk számára neve idegenül cseng, sőt az Elnöki Tanács intézménye is csupán az alkotmányjog-történettel foglalkozók számára ismert. Éppen ez teszi szükségessé, hogy bemutassuk őt, ráirányítva a figyelmet az általa betöltött funkciók pártállami nómenklatúrában elfoglalt helyére, s ezzel néhány ponton megvilágítsuk az ún. „kádári konszolidáció” és a „szövetségi politika” fogalmát.

Losonczi életpályája viszonylag könnyen áttekinthető, hiszen csupán három munkahelye volt: 1948-60 között a barcsi Vörös Csillag Mgtsz elnöke, 1960-tól 1967-ig földművelésügyi miniszter, majd 1987-ig, nyugdíjba vonulásáig, államfő. Korábbi tanulmányunkban életének első, agrárpolitikai szakaszát tekintettük át.¹ Most államfői tevékenységének egyes elemeit, illetve, ezzel összefüggésben, a szovjet típusú államszervezeti modell sajátosságait kíséreljük meg bemutatni.

A kollektív államfő intézménye a szovjet államszervezeti modell fontos eleme volt. „A Szovjetunió államszervezetének egyik, következetes demokratizmusát kiemelő sajátossága a személyes államfő hiánya.”² – olvashatjuk a korabeli szovjet tankönyvben. A szerző az államfői jogkörbe tartozó feladatok kapcsán megállapítja: „A burzsoá államokban ezeknek a ténykedéseknek legnagyobb részét az elnök vagy a király személyében egyéni szervre bízzák. A mi államunkban viszont demokratikus testületi (kollegiális) szerv intézi őket.”³

A Szovjetunióban a parlament és az államfő szerepe és súlya a pártapparátushoz és a párttisztviselőkhez képest mindig másodlagos volt. Az 1917-es forradalmat követően a Szovjetek Összoroszsági Kongresszusa választotta meg a parlament szerepét ellátó Központi Végrehajtó Bizottságot, amelynek státuszát az 1923-ban hatályba lépett első („lenini”) szovjet alkotmány megerősítette.⁴ A Szovjetunió második, ún. „sztálini” alkotmányát a VIII. szovjetkongresszus 1936. december 5-én fogadta el. Ennek alapján 1937. december 12-én immár közvetlenül választották meg az állampolgárok a KVB helyébe lépő Legfelsőbb Tanácsot, amely 1938. január 14-én tartotta alakuló ülését. A LT saját soraiból Elnökséget választott, amelynek elnöke, 16 elnökhelyettese (tagköztársaságonként egy fő), titkára és további 15 tagja volt. Az államfői jogkört e testület gyakorolta.⁵

A második világháború után szovjet befolyási övezetté vált kelet-európai országokban az államszervezeti modell – Moszkva nyomására – átalakult. Az új, sematikus alkotmányok

alaján kreált államfői testületek alapvetően elnök, elnökhelyettes(ek), titkár és tagok összetételben működtek, csak a létszámuk volt eltérő. Albániában a Népgyűlés Elnöksége, Bulgáriában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban az Államtanács, Csehszlovákiában a hagyományos köztársasági elnöki poszt mellett is a Szövetségi Gyűlés Elnöksége, Jugoszláviában a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Elnöksége, Romániában pedig ugyancsak az Államtanács (amelynek elnöke utóbb a köztársasági elnöki címet is felvette) látta el a kollektív államfő feladatait.⁶

Az 1949-ben hatályba lépett magyar alkotmány szintén ezt az államszervezeti modellt vette át: az államfő intézménye a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) lett. Az 1951-ben megjelent egyetemi tankönyv Sztálint idézi, amikor a kollektív államfő intézményének a végrehajtó hatalom, mint önálló burzsoá hatalmi ággal szembeni fölényét bizonyítani kívánja, hiszen „a legfelsőbb szervek ilyen kiépítése a legdemokratikusabb, mert biztosítékot nyújt az országnak a nem kívánatos véletlenek ellen.”⁷ Az általános iskolák VIII. osztálya számára kiadott *Alkotmánytan* 1. fejezete pedig egyszerűen Dzsambul: *A sztálini alkotmány* c. versével kezdődik.⁸

Bihari Ottó megfogalmazása szerint a NET „az országgyűlést helyettesítő kollektív szerv, egyben egyes államhatalmi és az államfő funkciókat ellátó intézmény”,⁹ s e definíció alkalmasint jobb, mint az alkotmányé, amely leírást nem, csupán feladat- és hatásköri felsorolást adott.¹⁰ A NET jogosítványai alapvetően két fő csoportra voltak oszthatók: helyettesítő jogkörre és saját jogosítványokra.

A helyettesítő funkció jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni: a NET gyakorolta az országgyűlés teljes jogkörét, ha az nem ülésezett. Az alkotmányt nem változtathatta meg, de a kizárólagos törvényhozási tárgyakon kívül bármely tárgykörben döntést hozhatott, erről saját hatáskörben törvényerejű rendeletet alkothattott, amellyel törvényeket módosíthatott, vagy helyezhetett hatályon kívül. Elvileg az országgyűlés hatáskörébe tartozott a minisztériumok létrehozása, illetve átalakítása, továbbá a minisztertanács elnöke és tagjai, a Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb ügyész megválasztása, a gyakorlatban azonban a NET vette át ezt a feladatkört. Az országgyűlés által elfogadott törvényeket is a NET elnöke és titkára írta alá, és az elnök hirdette ki.

A saját jogosítványok első alcsoportja a hagyományos államfői jogkör elemeivel függött össze, úgymint: a) az országgyűlés tevékenységével kapcsolatos jogok (választások kitűzése, választókerületek megállapítása, az országgyűlés összehívása, törvénykezdeményezési jog); b) kinevezési jogok (államtitkárok és más fontos állami tisztségviselők, nagykövetek, tábornokok, a legfőbb ügyész helyettesei kinevezése, a hivatásos bírák megválasztása); c) kitüntetések adományozásának és külföldi kitüntetések viselési engedélyezésének, továbbá a kitüntetéses doktorrá avatás joga; d) nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő jogok (új állam elismerése, nemzetközi szerződések megkötése, diplomáciai kapcsolat és külképviselet létesítése, magyar nagykövetek akkreditálása, külföldi nagykövetek fogadása); e) kegyelmezési jogkör (közkegyelem gyakorlása, egyéni kegyelmezés).

A saját jogosítványok második alcsoportjába tartoztak azok, a mai joggyakorlatban leginkább az alkotmánybíróság jogkörébe sorolt jogosítványok, mint az alkotmányosság védelme, az alkotmányba ütköző alsóbb szintű jogszabály megsemmisítésének joga, illetve a helyi tanácsok működése feletti törvényességi felügyelet. A NET tűzte ki a tanácsstagi választásokat, döntött községalakításról, várossá nyilvánításról és egyéb területszervezési kérdésekről. Elrendelhetett népszavazást, döntött állampolgársági ügyekben, és meg-

adta vagy megtagadhatta a hozzájárulást a magasabb egyházi tisztségek betöltéséhez. A NET 21 főből állt: egy elnök, két helyettes elnök, egy titkár és 17 tag. Országgyűlési képviselőknek kellett lenniük, hiszen az országgyűlés a választások utáni alakuló ülésén, saját soraiból választotta meg a testületet. A kormány tagjait és az államtitkárokat nem lehetett megválasztani, más összeférhetetlenséget azonban az alkotmány nem tartalmazott, így két ízben is előfordult, hogy pl. az országgyűlés elnöke is a testület tagja volt.¹¹ A NET határozatképességéhez 11 fő, köztük az elnök (vagy az egyik helyettes elnök) és a titkár (vagy egy öt eseti jelleggel helyettesítő tag) jelenléte kellett. A NET elnöke ellátta azokat a feladatokat, amelyek értelemszerűen az államfő személyéhez kapcsolódnak (pl. külföldi nagykövetek fogadása, kitüntetések átadása, stb.). A helyettes elnökök jogállását azonban az alkotmány nem szabályozta. „Tulajdonképpen az égvilágon semmi önállósága, körülírható feladata nincs az elnökhelyettesnek. Munkája akkor van, ha az elnök távol van, vagy ha a feladatok egy időszakban úgy alakulnak, hogy csak egymás közti megállapodással, munkamegosztással lehet a követelményeknek eleget tenni.” – emlékezett Sarlós István, egykori helyettes elnök.¹²

Magyarországon azonban a kollektív államfő intézménye – az alkotmányjogi jogálláson túl – informális funkcióval is bírt. Kádár János felfogása szerint a NET a *népfrontpolitika* letéteményesének számított, ezért az MSZMP első titkára végletekig menően ügyelt arra, hogy a testület összetétele legalább személyi vonatkozásokban tükrözze az egykori koalíciós pártok maradványait. Ezt erősítendő kaptak helyet a volt államfők, így a szociáldemokrata Szakasits Árpád (államfő: 1948-50) 1958. novemberétől 1965. májusi haláláig, a szintén szociáldemokrata Rónai Sándor (államfő 1950-52) 1956. júliustól 1965. szeptemberi haláláig¹³, valamint a kiscgazda Dobi István (államfő: 1952-67) 1968. novemberi haláláig. Szintén a volt koalíciós pártok képviseletében kapott helyet a kiscgazda Barcs Sándor (1953-1989, megszakítással¹⁴), Ortutay Gyula (1958-1978, haláláig) és Mihályfi Ernő (1949-72, haláláig¹⁵). A képet a parasztpárti Nánási László (1949-1985, haláláig), illetve Erdei Ferenc (1965-1971, haláláig) tették teljessé. Emellett a hatvanas évektől különös hangsúlyt kapott az egyházak megjelenítése, így tag volt Bartha Tibor református püspök (1963-89) és Bíró Imre római katolikus kanonok (1980-89). A Rákosi-korszakkal szemben hirdetett diszkontinuitással ellentétben a kontinuitást képviselte a testületben az egykori partizánvezér Uszta Gyula (1953-85) és a sztahanovista munkás, Pióker Ignác (1975-85).

A népfrontpolitika látványos megjelenítése mellett azonban hiba lenne azt gondolni, hogy az Elnöki Tanácsban ne érvényesült volna a párt vezető szerepe. Kádár ezt részben a NET tisztségviselőinek kijelölésével, részben néhány meghatározó pártfunkcionárius beválasztásával érte el. Ami a tisztségviselőket illeti, az egyik helyettes elnöki tisztet 1963-tól 1988-ig Kádár egyik legfőbb bizalmasa és támasza, a szakszervezeti vezető Gáspár Sándor töltötte be, aki 1955-től volt tagja a testületnek. A másik helyettes elnök 1963-tól 1975-ben bekövetkezett haláláig Kisházi Ödön, egykori szakszervezeti vezető volt, őt Trautmann Rezső építészmérnök, volt építésügyi miniszter követte, aki egyben a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságát is vezette. A munkamegosztás úgy alakult, hogy Losonczi Pál akadályoztatása esetén rendszerint Trautmann gyakorolta az elnök személyéhez kötött jogköröket, Gáspár a helyettes államfői tisztségét hivatalosan csak a legritkább esetben – elsősorban diplomáciai okból, külföldön – használta, ám aligha kétséges, hogy ő biztosította a közvetlen pártfelügyeletet. A NET titkárai is mind pártfunkcionáriusok

voltak: 1961-67 között Kiss Károly, 1967-78 között Cseterki Lajos volt MSZMP KB-titkárok, 1978-1989-ig Katona Imre, volt budapesti első titkár. Kádár azt is fontosnak tartotta, hogy második miniszterelnökségét követően, 1965 novemberében beválasztassa magát a testületbe, majd 1967-től a párt további befolyását erősítették Kállai Gyula és Németh Károly, az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) tagjai.

1967-ben Losonczi Pál életútjának leghosszabb időtartamú, legmagasabb beosztású, de tartalmában és stílusában a tőle legtávolabb álló szakaszába lépett. Csapda volt ez a javából, hiszen olyan funkciót vállalt föl, amelyhez karizmája, szakképzettsége, diplomáciai ismeretei nem voltak. A pártfegyelem azonban kizárta a poszt visszautasításának lehetőségét.

Losonczi személyének vizsgálatakor nem kerülhetjük meg az összehasonlítást az államfői tisztséget a szovjet érdekszféra többi országaiban betöltő személyekkel. A szocialista országokban ugyanis az államfői poszt legitimitációját alapvetően két tényező jelenthette. Egyrészt, ha az illető párhuzamosan a kommunista párt főtitkára volt, azaz teljhatalmú vezető; vagy, ha olyan személyiség, akinek korábbi (elsősorban munkásmozgalmi vagy háborús) tevékenysége alapján önálló (történelmi súlyú) karizmája alakult ki, s ez pártfunkció nélkül is tekintélyt adott számára. Az első kategóriára igen sok példát találunk (zárójelben a *párhuzamosan* betöltött pártvezetői-államfői időszak): Bulgáriában Todor Zsivkov (1971-89), Csehszlovákiában Klement Gottwald (1948-53), Antonín Novotný (1957-68) és Gustav Husák (1975-89); Jugoszláviában Joszip Broz Tito (1953-80), Lengyelországban Boleslaw Bierut (1948-52), az NDK-ban Walter Ulbricht (1960-73) és Erich Honecker (1976-89), Romániában Gheorghe Gheorghiu-Dej (1961-65) és Nicolae Ceausescu (1967-89), a Szovjetunióban Leonid Brezsnyev (1977-82), Jurij Andropov (1983-84), Konsztantyin Csernyenko (1984-85) és Mihail Gorbacsov (1988-1991).¹⁶ A második csoportra a legismertebb példák (zárójelben az *önálló* államfői periódus): Csehszlovákiában Antonín Zápotoczký (1953-57), a Komintern VB póttagja, illetve Ludvík Svoboda (1968-75) a nemzeti ellenállás egyik vezetője; Lengyelországban Aleksander Zawadzki (1952-64) a lengyel partizánok, majd a Lengyel Hadsereg főparancsnoka, illetve Henryk Jablonski (1972-85) antifasiszta ellenálló, történész; az NDK-ban Wilhelm Pieck (1949-60), a Komintern VB titkára; Romániában Petru Groza (1952-58) volt miniszterelnök, a Szovjetunióban Mihail Kalinyin (1919-46) régi bolsevik, Kliment Vorosilov (1953-60) marsall, illetve Andrej Gromiko (1985-88), volt külügyminiszter.

A fentiekből kitűnik, hogy Magyarország az egyetlen ország, amelyben a pártfőtitkári és az államfői funkciót egyidejűleg sohasem töltötte be ugyanaz a személy.¹⁷ Kádár mindazonáltal e „hagyományon” túlmenően nemzetközi példát is találhatott, mégpedig Bulgáriában, ahol az államfői poszt 1971-ig – amikor Zsivkov a miniszterelnöki tisztségét erre cserélte – önálló tényezőnek számított.¹⁸ Bulgáriában 1958-tól a bolgár Népfelszabadító Felkelő Hadsereg egyik parancsnoka, utóbb KB-titkár Dimitar Ganev volt az államfő. 1964-ben bekövetkezett halála után Georgi Trajkov lépett a helyére, ő az 1920-as évektől illegális kommunistaként a Bolgár Népi Földműves Szövetség egyik vezetője, 1946-tól földművelésügyi miniszter, majd miniszterelnök-helyettes volt. Trajkov a személyi kérdésekben igen körültekintően eljáró és magát mindig fedezni kívánó Kádár számára kézenfekvő példaként szolgált, ráadásul Bulgária, a dimitrovi népfrontos hagyományok miatt, a szövetségi politika letéteményesének számított.¹⁹

Az 1967-es képviselőválasztások után, az országgyűlés április 14-ei alakuló ülésén teljes körű személycserére került sor, amelyek belpolitikai összefüggéseit a már említett tanulmányunkban megvilágítottuk.²⁰ Dobi István helyett Losonczi Pált az Elnöki Tanács elnökévé, Kállai Gyula helyett Fock Jenőt a minisztertanács elnökévé, Vass Istvánné helyett Kállai Gyulát az országgyűlés elnökévé választották, Cseterki Lajos pedig felváltotta Kiss Károlyt az Elnöki Tanács titkári posztján. Dobi államfőként 1956 novemberében, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elismerésével, pótolhatatlan segítséget nyújtott Kádárnak. „Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Nagy Imre és kormányának működése veszélyeztette a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendjét, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa november 4-én Nagy Imre kormányától megvonta a bizalmát, és felmentette a kormányt. Ezt követően alkotmányos jogkörében eljárva, miniszterelnökké választotta Kádár Jánost” – idézte vissza az eseményeket Dobi 1957. május 9-én a parlamentben, amikor beszámolt az Elnöki Tanács működéséről.²¹ Marosán György visszaemlékezése prózaibb hangvételű: „...lassan összegyűlnek a meglevő kormánytagok és Dobi, az Elnöki Tanács elnöke. (...) Első döntésünk: a Nagy Imre kormány felmentése és az új kormány beiktatása. Az eskütétel annyiból áll, hogy aláírjuk a szöveget Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke és Kristóf István, a tanács titkára előtt.”²² A konszolidáció során is szükség volt az egykori kispapra, aki 1959-ben belépett az MSZMP-be. Az 1959. november 30. – december 5. között ülésező VII. kongresszuson már az elnökségben foglalt helyet, s az utolsó napon a Központi Bizottság tagjává választották.²³ „Egészsége azonban egyre romlott. Az orvosok óvták a megerőltetéstől. Ő ennek ellenére nem pihent. A munka láza, a termelőszövetkezetek további alakulása izgatta. (...) Nem érthette meg a szocialista mezőgazdaság nagy fellendülését.” – írja róla Dancs József.²⁴ Az 1967-es államfőcserét Pető Iván némileg szókimondóbban fogalmazza meg: „nyugdíjazták a már protokolláris feladatai ellátására is alkalmatlan, alkoholista Dobi Istvánt”, a helyére Losonczi Pál kerül, hiszen „Kádár konzervatív ember: az államelnöknek paraszti származásúnak kell lennie”.²⁵ (Valóban, amikor egy ízben Fock Jenő javasolta, hogy az első titkár vegye át a NET elnöki posztját, Kádár így reagált: „Én már nem akarok újat tanulni! Magyarországon különben is csak parasztember lehet az elnök.”²⁶) S tegyük ehhez hozzá: a kormányfői poszt „értelmiségi” gyökereket igényelt (Münnich Ferenc, Kállai Gyula, Fock Jenő, Lázár György). A munkásszármazású első titkár felfogásában így testesült meg az ideális szövetségi politika.

Losonczi azért volt jó választás Kádár számára, mert politikai vetélytársként szóba sem jöhetett.²⁷ Őt nem ambicionálta a hatalom, miniszterként is Kádár embere volt, centrumpolitikus, aki önálló politikai bázissal nem, legfeljebb politikai hátországgal (Somogy) rendelkezett. Életkora (48 év) akár évtizedekre kiszámítható hatalmi tényezőt jelentett. Paraszti származása miatt pedig hitelesen folytathatta a Dobi-féle népfrontvonalat. Ezért egyelőre arra sem volt szükség, hogy a legfelső pártvezetés, a Politikai Bizottság tagjává válasszák. A Hazafias Népfront 1968-ban tartott IV. kongresszusán viszont már nemcsak a 174 tagú országos tanácsban, hanem a 35 tagú elnökségben is helyet kapott, s ettől kezdve 1989-ig benne is maradt.

Amíg Losonczi nem volt PB-tag, államfői funkciója ellenére a legfontosabb politikai döntésekről is csak utólag kapott tájékoztatást. PI. az 1968-as csehszlovákiai válság kapcsán sorra kerülő pártközi megbeszélések előkészítésekor, 1968. augusztus 1-jén, a PB a már meghozott döntés után hatalmazta fel Biszku Bélát, hogy „tájékoztassa a Belügyminisz-

térium és a vezérkar illetékeseit, valamint Losonczi Pált”.²⁸ Nyilván a helyzet fonáksága indokolta, hogy a KB Titkárságának 1969. január 27-ei ülésén Biszku Béla bejelentette, hogy Losonczi ezentúl a PB ülésein állandó meghívottként részt vesz.²⁹ A napirendi jegyzékekből kitűnik, hogy a PB ülésein az államfő minden külföldi úttjáról beszámolt, nyilatkozatait jóváhagyta, s még az országon belüli meghívásairól is jelentést tett.

Losonczi Pál 1975-ös politikai bizottsági taggá választása ismét csak szélesebb személyi összefüggésekben értelmezhető, ráadásul kapcsolatban áll a gazdasági reform lefékezésével és a reformerők visszaszorulásával. Az első jelet az 1972. novemberi ún. „felező” KB-ülés határozatában fedezhetjük fel.³⁰ A pártvezetés konzervatív szárnya (Biszku Béla, Gáspár Sándor, Komócsin Zoltán, Németh Károly, Pullai Árpád) a szovjet pártvezetés támogatásával, a „munkásosztály védelmének” frazeológiájával ideológiai ellentámadást hajtott végre. A Központi Bizottság a határozatban kimondta a tervezés erősítését, a „nyereség-bér” kapcsolat megszüntetését az energiaszektorban, a kötelező szerződéses bérek bevezetését, a legnagyobb 40-50 állami vállalat külön kezelését.³¹ A reformerők 1974-ben döntő vereséget szenvedtek, de a pártvezetés – nyilván taktikai okokból – nem egyszerre hajtotta végre a személycseréket. 1974 márciusában felmentették KB-titkár tiszteből Aczél Györgyöt és Nyers Rezsőt (betegsége miatt Komócsint is), és nyugdíjazták Ajtai Miklós és Fehér Lajos miniszterelnök-helyetteseket. 1975 májusában megvált kormányfői posztjától Fock Jenő, miniszterelnök-helyettesi tisztségétől Tímár Mátyás. Felállt a mezőgazdasági tárcát vezető Dimény Imre, valamint a kohó- és gépipart irányító Horgos Gyula is. Természetesen Fehér és Nyers (továbbá a szintén nyugdíjazott Kállai Gyula) az 1975. márciusi XI. pártkongresszuson a Politikai Bizottságból is kimaradtak; Fock Jenőt még beválasztották, de pár hónap múlva már csak nyugalmazott miniszterelnökként, funkció nélkül vett részt a testület munkájában. Ugyancsak bennmaradt Aczél, új funkciójában miniszterelnök-helyettesként.

A XI. kongresszus utáni első KB-ülésen, 1975. március 22-én, amikor a PB megválasztására került sor, Kádár – szokatlan módon – a következőket mondta: „Szeretnék még a személyi dolgokhoz visszatérni két mondat erejéig, hogy mindenféle félreértéseket elkerülhessünk. A KB tagjai között most van három elvtárs, Fehér Lajos, Kállai Gyula és Nyers Rezső elvtársak, akik ezidáig a PB tagjai voltak és most nem lettek azok. Itt szeretném megmondani, hogy a három megnevezett elvtársat becsületes embereknek tartjuk, szándékaikban az ügyet kívánják szolgálni, kommunistáknak, elvtársaknak tekintjük őket és a jövőben is számítunk munkájukra a KB testületében.” Majd hozzáfűzte, hogy a KB-nak jogában áll esetleg egy vagy két fővel növelni a most 13 tagú PB létszámát, ha ezt a munka jobb megszervezése a jövőben kívánatosná teszi.³² A talányos megfogalmazás három hónap múlva nyert értelmet, amikor a KB 1975. július 2-án „az állami vezetés pártirányításának további megerősítése céljából”³³ Losonczi Pált és Huszár István miniszterelnök-helyettest, az Országos Tervhivatal elnökét a PB tagjává választotta, így a testület létszáma 15 főre emelkedett.³⁴ Az 1980-as kongresszus után a PB ismét 13 tagú lett, de Losonczi tagja maradt.

Vajon miért nem egyszerre történtek a személyi változások? Kádárnak érdeke volt, hogy maradjanak reformerek a PB-ben és még szovjet nyomásra sem kívánta a PB közel felét lecserélni. (Hiszen 1975-ben így is négy új tag került a testületbe: Lázár György, Maróthy László, Óvári Miklós és Sarlós István.³⁵ Ha Losonczi és Huszár is ekkor kerül be, valószínűleg a két további reformernek (Aczél, Fock) kellett volna távoznia. A két új tag mellett

további érvek is szóltak. Losonczi esetében feltehetőleg tarthatatlanná vált, hogy államfőként nem tagja a legfelső pártvezetésnek, amikor a legtöbb szocialista országban maga a pártfőtitkár állt az állam vagy a kormány élén. Huszár István beválasztása pedig kielégítette a szovjetek tergvagdaság-erősítési szempontjait, hiszen személyében a Tervhivatal vezetője lett PB-tag. Mindemellett a két politikus paraszti származása jól ellensúlyozta a PB-ből kimaradt Fehér Lajos hasonló háttérét, illetve Nyers Rezső vidéki kapcsolatait.³⁶ S ne feledjük azt sem, hogy Losonczi szempontjából, a magyar külpolitika sikerei miatt, egyre fontosabbá vált, hogy az államfői funkcióval együtt járó protokolláris és nemzetközi feladatok ne nélkülözzék a legmagasabb szintű párttestületi tagságot.

A hetvenes években a párt első titkárának konzervatív belső ellenzékét Biszku Béla, Gáspár Sándor, Pullai Árpád és Komócsin Zoltán jelentették, míg a reformpólust Nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos és Aczél György. A kádári centrumnak tehát kiegyensúlyozó szerepe volt, s Huszár Tibor szerint elsősorban Losonczi, Németh Károly és Nemes Dezső sorolhatók ide.³⁷ Tőkés Rudolf viszont Losonczi – Németh, Lázár György, Gáspár és Óvári Miklós mellett – a „középszerű bürokraták és intellektuálisan jelentéktelen emberek” közé sorolja, akik a hetvenes évek közepétől felváltották a „keményen dolgozó és jó képességű”, és „időnként még merész” politikusokat (Fock, Fehér, Nyers, Aczél, Komócsin).³⁸ Tőkés szerint Losonczi a 80-as évekre kívül állt a kádárista centrumon, ő inkább a vidéki lobbiképviselőjének tekinthető Horváth István, Sarlós István, Szabó István mellett.³⁹ Tovább árnyalja a képet Szabó Miklós és Krasznai Zoltán tipológiája, akik szerint a nyolcvanas években a három fő csoport az „ókádáristák” (Aczél György, Sarlós István, Hámori Csaba, Maróthy László, Szűrös Mátyás), az „új undokok” (Grósz Károly, Berecz János, Horváth István, Németh Károly) és a „gazdaságpolitikai pragmatisták” (Havasi Ferenc, Losonczi Pál, Lázár György).⁴⁰ E felosztások persze nem zárják ki egymást, mindenesetre tény, hogy Losonczi nem számított önálló politikai tényezőnek. Éppen ezért csak sejtéseink lehetnek, mit kezdhetett Losonczi az erősödő belső ellenzék felé irányuló lépéseivel. Hiszen államfői funkciójából adódóan rendszeresen neki címezték a tiltakozó beadványokat, így a prágai Charta 77 mozgalom vezetőinek 1979. októberi elítélése ügyében, vagy Duray Miklós pere kapcsán 1983 februárjában.⁴¹

Tekintve, hogy a belpolitika alakítása kívül esett Losonczi Pál hatáskörén és személyes lehetőségein, államfői tevékenysége jórészt a külkapcsolatok alakításában való részvételre korlátozódott. Azért csak részvételről, és nem irányításról beszélhetünk, mert „a Külügyminisztérium állami vonalon a miniszterelnök hatáskörébe tartozott, ám a valóságban pártirányítás alatt állt, azaz az utasításokat, a rendelkezéseket közvetlenül a pártközpontból kapta. A szocialista országok mindegyikében ez volt a helyzet” – írja memoárjában Puja Frigyes egykori külügyminiszter.⁴² A magyar külpolitika terén tehát annak eldöntése is párthatáskörbe tartozott, hogy mely államok vezetőit hívjuk meg magyarországi látogatásra, illetve mely meghívásokat milyen szinten fogadunk el. Ezért az alábbiakban áttekintjük Losonczi külföldi útjait, hogy érzékeltessük az államfő számára a pártállam keretei között kijelölt mozgásteret.⁴³

Amikor Losonczi elfoglalta új tisztségét, a nemzetközi helyzet igen feszült: 1967. június 5-10 között zajlik Izrael ún. „hatnapos háborúja”, amely után a szocialista országok – Románia kivételével – megszakítják diplomáciai kapcsolatukat a zsidó állammal. 1968.

1 tudomány és társadalom

május 3-án Nasszer egyiptomi elnök küld üzenetet Losonczinak az izraeli provokációk miatt, a magyar államfő válaszában együttműködést ígér. 1968 augusztusában pedig a csehszlovákiai válság és a Varsói Szerződés beavatkozása uralja a világpolitikát. Ilyen körülmények között különös súllyal bír, hogy Magyarországot 1967. november 6-án, az 1968. január 1-től 1969. december 31-ig terjedő időszakra, az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjává választják, és 1969. március 1-től hazánk (azaz képviselőjében Csatorday Károly nagykövet) a BT soros elnöke.

A hatvanas évek második és a hetvenes évek első fele – elsősorban a harmadik világ országainak függetlenedése nyomán – a diplomáciai kapcsolatok ugrásszerű kiszélesedésének időszaka. Losonczi államfői periódusának első tíz évében Magyarország 53, főleg afrikai, dél-amerikai és ázsiai állammal létesített diplomáciai kapcsolatot (pl. Angola, Ausztrália, Kolumbia, Líbia, Madagaszkár, Malájzia, Mexikó, Peru, Új-Zéland, Venezuela stb), de európai országokkal is, mint Írország, Málta, NSZK, Portugália, Spanyolország.⁴⁴

„A hatvanas évek végétől mind nagyobb méreteket öltött és mind szélesebb lendületet vett a magyar államférfiak külföldi látogatásainak sorozata. (...) Elkezdődött, helyesebben nagyobb ütemet vett a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének a látogatás-sorozata.” – emlékezik Puja Frigyes.⁴⁵ Losonczi első külföldi vendége itthon a mongol államfő volt 1968 májusában; első külföldi útja pedig ugyanezen év júniusában az NDK-ba vezetett, ahol Walter Ulbricht pártfőtitkár-államfő 75. születésnapján képviselte Magyarországot. Az 1975-ig terjedő időszakban további útjai: 1969-ben Indiában; 1970-ben Prágában Csehszlovákia felszabadulásának 25. évfordulóján, Mongóliában, valamint Szudán-Tunézia-Egyiptom körúton; 1971-ben Ausztriában, Finnországban, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban, Iránban, valamint Algéria-Guinea-Kongó körúton; 1972-ben határ menti találkozó az osztrák köztársasági elnökkel; 1974-ben Lengyelországban; 1975-ben pedig Szomália-Dél-Jemen, majd Líbia-Tunézia körúton járt.

A Helsinkiben 1975. augusztus 1-jén aláírt zárónyilatkozattal befejeződött Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet után Magyarország számára is kinyílt a világ. A kelet-nyugat kapcsolatokban új fejezetet jelentő aktus elsősorban Kádár János személyes mozgásterét nyitotta meg, aki élt is a lehetőséggel. Néhány év leforgása alatt találkozott a pápával, az olasz, a bajor és a brit miniszterelnökkel, a német kancellárral, a francia és az osztrák köztársasági elnökkel. A nemzetközi sajtóban Kádár lett „a körülményekhez képest maximális szabadság” éllovasa, s e tény az ország ún. „híd-szerepét” és európai tekintélyét ugrásszerűen megemelte.⁴⁶ Ennek nyomán Losonczi külföldi útjai is megsza- porodtak, jóllehet nemzetközi téren továbbra sem tartoztak hatáskörébe a szocialista és a fejlett tőkés országok. 1976-ban Venezuela-Peru-Panama-Kuba körúton, majd Indiában; 1977-ben Afganisztánban, majd Mexikó-Ecuador körúton járt, közben Kádár Jánossal és Lázár György miniszterelnökkel együtt részt vett Moszkvában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulás ünnepségén. 1979-ben ismét Ausztria; 1980-ban Etiópia-Tanzánia-Mozambik-Zambia körút, közben megállás Cipruson, Jemenben, Nigériában, Algériában; 1982-ben Burma-Fülöp-szigetek, Portugália és Kuvait; 1983-ban Ciprus; 1984-ben Mongólia, majd Indonézia-Vietnam-Kambodzsa-Laosz körút következett. Ugyanezen évben újabb határmenti találkozó az osztrák elnökkel; 1985-ben Angola-Zimbabwe körút, közben megállás Tunéziában, Guineában, Kenyában, Egyiptomban; 1986-ban Nigéria, közben megállás Algériában és Máltán, majd Finnország és Szíria volt az úti cél.⁴⁷

1978. január 6-án a magyar korona hazatért az Egyesült Államokból. Az egyeztetett protokoll szerint az amerikaiak azt kérték, hogy a ceremónián a magyar pártvezetés részvételét mellőzzék. Így a koronát akár Losonczi is átvehette volna, de mert amerikai részről „csak” a külügyminiszter jött el, az ajándékot a magyar nép nevében Apró Antal, az országgyűlés elnöke vette át.⁴⁸

A nyolcvanas évek közepére tehető Losonczi két kiemelkedő nemzetközi fellépése. 1983. szeptember 25-30. között New Yorkban az állam- és kormányfők Indira Gandhi által kezdeményezett találkozásán vett részt, 28-án beszédet mondott az ENSZ közgyűlése előtt. Tárgyalt Gandhival, továbbá a lengyel és a ciprusi elnökkel, az osztrák kancellárral és az ENSZ főtitkárával, valamint hazafelé Párizsban a francia szenátus elnökével. 1985. október 19-26. között ismét New Yorkban járt az ENSZ közgyűlése 40. ülészakájának egy részén és az ENSZ alapításának 40. évfordulós ünnepségén, ahol 21-én beszédet mondott. Tárgyalt a finn, az iraki, a jugoszláv, a koreai, a lengyel, a nicaraguai, a portugál elnökkel, illetve alelnökkel, az indiai, a kínai, a luxemburgi, a nyugatnémet, az osztrák, a suriname-i, a török, a zimbabwei kormányfővel és több külügyminiszterrel. A rendezvényen az európai szocialista országokat – kettő kivételével – nem államfők képviselték, mert mindegyikük pártfőtitkár is volt, s az újraéledő hidegháború közepén feltehetőleg nem kívántak túlzott jelentőséget tulajdonítani az Egyesült Államokban rendezett ünnepségnek, vagy biztonsági okokból választották a távolmaradást. Csupán Magyarország és Lengyelország képviseltette magát államfői szinten.

Losonczi egyik utolsó külföldi útja Mihail Gorbacsov főtitkárrá választásához kapcsolódott. A párt és az állam élén alig több mint egy évet töltő Konsztantyin Csernyenko temetésén, 1985. március 13-án, három tagú magyar delegáció vett részt: a küldöttséget vezető Kádár mellett Losonczi és a moszkvai nagykövetünk, Rajnai Sándor. Gorbacsovot már 11-én főtitkárrá választották, így a temetés sokkal inkább az új szovjet vezetővel való első kapcsolatfelvételt jelentette. A Varsói Szerződés többi tagállamának képviselői egy személyben pártfőtitkárok és állam- vagy kormányfők voltak, így magyar részről a kettős képviselet volt indokolt.⁴⁹

A politikai retorika a rendszerváltozás előtti évtizedekben Magyarországon, de a szovjet több más országában is kiemelt helyet töltött be a hatalom eszköztárában. A vezető funkcionáriusok beszédeiket és írásait eszmei iránymutatásnak szánták az egész társadalom számára, s ezekből mindig pontosan kikövetkeztethető volt az éppen aktuális és mérvadó politikai irány.⁵⁰ Losonczinak a hatalomban elfoglalt helyét jól jellemzi, hogy húsz év alatt mindössze egyetlen beszédgyűjteményét adták ki, azt is 65. születésnapjára időzítve. (Mint ahogy államfőként egyetlen hazai kiténtetését, a Magyar Népköztársaság Érdemrendjét, 1979-ben, 60. születésnapja okán kapta.) Az *Erősödő népi-nemzeti egység, békés egymás mellett élés* című kötetet a politikus 1960-1984 között, tehát miniszteri és államfői funkciói során keletkezett beszédeiből és cikkeiből állították egybe, összesen 34 közleményt beválogatva.⁵¹ A cím a mai olvasó számára pozitív kicsengésűnek tűnhet föl, hiszen a nemzeti értékek fontosságáról és az egyetemes békevágyról szól. Ám ez csak látszat. A korabeli politikai zsargon szerint ugyanis a cím tökéletesen sematikus. Némi fogalommagyarázattal ez világossá válik. A népi-nemzeti egység „a nép és a nemzet fogalmának azonosulása, olyan társadalmi egység, amely a szocializmus építésének eredményeként jön létre. Azt jelenti, hogy a szocialista forradalom és a szocializmus épí-

1 Tudomány és társadalom

tése idején felszámolják a régi uralkodó osztályok maradványait, és kialakul a társadalom szocialista osztályszerkezete”⁵² – definiál a korabeli szakkönyv. Ugyanitt a békés egymás mellett élés fogalom-meghatározását a következőképpen találjuk: „a szocializmus és a kapitalizmus közötti osztályharc sajátos formája, az ellentétes társadalmi rendszerű államok kapcsolatának elve, (...) kizárólag az (...) államközi kapcsolatokra vonatkozik, nem terjed ki a munkás- és tőkésosztály viszonyára.”⁵³

A kötet tartalmilag három részből áll. Az első fejezet (*A szocialista mezőgazdaság megteremtésének útján*) agrártémájú, a második (*Közös eszmei, politikai célokért*) belpolitikai jellegű, a harmadik (*Hitvallásunk a békés egymás mellett élés*) külpolitikai témákat ölel fel. A kötet szerkesztői gondosan ügyeltek az időbeli, térbeli és műfaji egyensúlyra. A tíz mezőgazdasági tárgyú közlemény fele a miniszteri, fele az államfői időszakra esik. Van közöttük megnyitó beszéd, ünnepi köszöntő, megyei aktív-előadás, országgyűlési felszólalás, továbbá a *Népszabadságban*, a *Szabad Földben*, a *Társadalmi Szemlében*, valamint a barcsi tsz lapjában megjelent cikk. A belpolitikai fejezetben 1967-84 közötti – tehát csak államfői – választási nagygyűlési, állami ünnepi, vidéki látogatási beszédek olvashatók (Budapest, Debrecen, Füzesabony, Kaposvár, Kiskőrös, Komló, Mór, Mosonmagyaróvár), továbbá MTA közgyűlési megnyitó beszéd, illetve egy-egy *Magyar Hírek*-beli és *Pravda*-cikk. A külpolitikai részben szintén tíz beszéd, illetve interjú olvasható, ebből hét 1975 utáni, tehát a helsinki folyamat térnyerésének alátámasztását szolgálja. Ezek közül is kiemelendő az 1983-mas New York-i állam- és kormányfői csúcson, valamint az ENSZ Közgyűlés 38. ülészakán elmondott beszéd. Emellett osztrák, finn, algériai interjúk, tunéziai és ulánbátori felszólalások, és néhány egyéb referátum olvasható.

Azt már láttuk, hogy Losonczi miniszterré, majd államfővé választása, illetve politikai bizottsági tagsága mindig a kádári személyzeti politika keretében valósult meg. Losonczi előre lépéséről sohasem az ő személyét mérlegelve határoztak, hanem más párt- és állami vezetők kinevezésével vagy menesztésével összefüggésben, mintegy járulékos elemként döntöttek róla. A korabeli pártfegyelem mindenhatóságát jól illusztrálja, hogy Losonczi a személyére vonatkozó párthatározatokat mindig tudomásul vette, s addig maradt a helyén, amíg Kádár szükségesnek látta. Természetesen a többi vezető is ugyanígy gondolkodott, és csupán kevesek merték kijelenteni valamely posztról történő távozásuk után, hogy maguk kívánnak dönteni további sorsuk felől.⁵⁴

Így aztán nem meglepő, hogy Losonczi nyugdíjazása ugyancsak egy átfogó káderpolitikai átrendezés során történt meg. Ez a – még az elvhű párttagok szemében is nevenséges – „nagy körforgás” a kádári személyzeti politika utolsó – eredménytelen – kísérlete volt a rendszer megmentésére.

Az országgyűlés 1987. június 25-26-ai zárt ülésén Losonczi Pált nyugdíjba vonulása miatt visszahívták a NET elnöki posztjáról, de a testület tagja maradt. A helyére a NET tagjai közül Németh Károlyt, az MSZMP főtitkár-helyettesét választották meg. Németh helyére Lázár György addigi miniszterelnök lépett, akinek posztját Grósz Károly vette át. Grósz a budapesti pártbizottság első titkári posztjáról került a kormány élére, az ő helyére Havasi Ferenc, a KB addigi gazdaságpolitikai titkárát küldték. Havasi helyét pedig Németh Miklós, a későbbi miniszterelnök vette át. Az országgyűlés ülését megelőzően az MSZMP KB 1987. június 23-án ülést tartott, amelyen Losonczi Pált és Sarlós István országgyűlési elnököt visszahívták a politikai bizottságból, s a helyükre Berecz János KB-titkár és Csehák

Judit miniszterelnök-helyettes került. A KB-tagok közül többen leplezetlen kritikával illeték a személyi változásokat – egyikük „körhintának” nevezte a „fiatalítás” címszóval beterveztett indítványt – de a testület végül jóváhagyta Kádár javaslatait.⁵⁵ (A káder-átcsoportosításról szóló szovjet tájékoztatást (is) szolgálta Eduard Sevardnadze külügyminiszter június 17-19-ei budapesti látogatása.) Losonczi életútját már nem érinti, de a további történésekhez tartozik, hogy az 1988. május 20-22-ei pártértekezleten a kádári pártvezetés prominens tagjait (Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Lázár György, Németh Károly, Óvári Miklós) a küldöttek puccs-szerűen kiszavazták az új Központi Bizottságból, s ezzel meggyorsították a politikai rendszerváltozás felé tartó folyamatot.⁵⁶

Losonczi végletekig pártszerű életfelfogását jól jellemzi a politikától való teljes visszavonulásának története. A már nyugdíjas volt államfő ugyanis a NET és a KB tagjaként még részt vett a közéletben. A rendszerváltozás előszelét érzékelve, és persze saját nyugalomát is szem előtt tartva, 1989 elején levelet írt az akkori pártfőtitkárnak. Ennek nyomán az MSZMP KB 1989. február 20-21-ei ülésének személyi kérdésekről szóló 5. napirendi pontjában az előterjesztő Grósz Károly főtitkár bejelentette, hogy Losonczi Páltól levelet kapott, azzal a kéréssel, hogy terjessze a Politikai Bizottság, illetve a Központi Bizottság elé. A levél így szólt: „Két esztendeje múltott annak, hogy egészségi állapotom miatt kértem, mentsenek fel párt- és állami funkcióimból, kompromisszumként elfogadtam, hogy átmeneti időre a központi bizottsági tagságomat és képviselői mandátumomat megtartom. Az azóta eltelt idő alatt mindkét tisztséggel járó feladatok oly mértékben megnövekedtek, amelyek ellátását vállalni nem tudom, ezért lemondok központi bizottsági tagságomról és képviselői mandátumról, valamint a Népköztársaság Elnöki Tanács-i tagságomról. Kérem a fentiek szíves tudomásul vételét, valamint azt, hogy az Országgyűléshez benyújthassam lemondásomat. Losonczi Pál.”⁵⁷ Grósz jelezte, hogy a PB támogatja a lemondás elfogadását. A helyzet pikantériáját az jelentette, hogy ugyanezen ülésen a főtitkár Stadinger Istvánnak, az Országgyűlés politikailag sokat támadott elnökének, valamint Klenovics Imrének, a Somogy megyei pártbizottság első titkárának lemondási szándékát is bejelentette, a KB-tagok tehát érthetően kifejezték aggodalmukat, mintegy látva a „süllyedő hajó” szindrómát. Fock Jenő meg is kérdezte, hogy Grósz beszélt-e Losonczival a levélről? A főtitkár elmondta, hogy csak a levél megírása előtt váltottak szót, az egykori államfő ugyanis a mostani ülésen sem jelent meg. Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter egyenesebben fogalmazott: „Nem lehetne kérni Losonczi elvtársat, tekintettel arra, hogy nagyon felelős posztról van szó, hogy az ő jelenlétében, az ő előterjesztésében döntsön a Központi Bizottság?”⁵⁸ Grósz válaszképpen elmondta, hogy Losonczi már két évvel ezelőtt, az államfői posztról való távozásakor sem akart további funkciókat vállalni, ezt a KB ülésén be is jelentette, de Kádár János rábeszélésére visszakozott. A mostani kérdés tehát konzekvens, sőt néhány héttel ezelőtt egy beszélgetésben jelezte is, hogy készül erre a lépésre. Így született a levele, s a mai ülésre a meghívás ellenére sem jött el. Grósz tehát nem javasolta a kérdés elodázását. Mindezek után a KB egy tartózkodással elfogadta Losonczi lemondását, de többen lehettek, akik ebben egy politikai korszak jelképes lezárását vélték felfedezni. Ahogy Fock Jenő fogalmazott: „nyögve tudomásul vettem.”⁵⁹ Losonczi képviselői lemondását 1989. március 8-án az országgyűlés is elfogadta, s az eset aligha rázta meg a tisztelt Házat.

Losonczi lemondása a KB ülésein az 1989-es év folyamán még kétszer szóba került. Az április 12-ei zárt tanácskozáson, ahol a KB kooptálással történő kiegészítése is napirenden volt, Révészné Kéri Anna, a Tungsram kaposvári gyárának csoportvezetője a jelölési

szakaszban szót kért, és utalt rá, hogy Losonczi és Klenovics februári lemondásainak elfogadása Somogyban igen rossz visszhangot váltott ki. Ezért javasolta, hogy kerüljön föl a jelölőlistára Paller Endre, a barcsi Vörös Csillag tsz 1986 márciusában megválasztott, 39 esztendőes elnöke.⁶⁰ (Egy újabb Losonczi? A történelem, mint paródia, megismétli önmagát...). A jelölés meg is történt, ám a kooptáláskor Paller már nem kapott elegendő voksot.⁶¹ A másik esetre a szeptember 1-jei ülésen került sor, két szakszervezeti vezető KB-tagságról történő lemondásának vitájában. Kárpáti Ferenc emlékeztetett rá, hogy annak idején illő lett volna Losonczi is személyesen meghallgatni, de ha őt nyugdíjasként erre nem is kérhették, a mostaniak kötelesek szándékukat megindokolni. Ez egyébként meg is történt, s a két lemondást végül elnapolták.⁶²

Losonczi Pál másfél évtizeddel élte túl a politikai rendszerváltozást. Visszavonult szülőföldjére, az államfőként kapott, egzotikus ajándékait Barcs városának adományozta. Elhunytá után a Somogy Megyei Közgyűlés és Barcs önkormányzata saját halottjának tekintette. Életútja jól jellemzi a kádári Magyarország vezetői kiválasztódásának összetevőit, ám személyében az egykori pártelit legrejtőzködőbb tagjai közé tartozott. A reá kirótt feladatokat pártutasításként fogta föl és ennek mindig maradéktalanul meg kívánt felelni. Nem fölemelkedett, hanem hozzászürkült az államfői pozícióhoz. Saját magával bizonyára elégedett volt, hiszen munkáját szolgálatként, s nem karrierként élte meg. Hogy államfőként eltöltött húsz éve alatt befolyásolta-e érdemben Magyarország sorsát bármiben is? Döntse el a történelem.

Jegyzetek

¹ Bolvári-Takács Gábor: *Eszme és föld. Vázlatpontok Losonczi Pál agrárpolitikus portréjához* = Zempléni Múzsza, 2006. 2. szám, 11-24. o.

² M. P. Kareva: *A Szovjetunió Alkotmánya*, Szikra Könyvkiadó, 1949, 215.o.

³ Uo. 219.o.

⁴ *Hivatalos elnevezése 1917-22 között: Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, 1922-37 között: a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága.*

⁵ *A szovjet államszervezeti modellről részletesen lásd: Takács Gábor: Intézmények és tisztségviselők a Szovjetunióban 1917-1990, KLTE, Debrecen, 1992; Horváth Pál: A szocialista jog fejlődése, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984; I. D. Ljevin – V. F. Kotok – A. F. Kleinman: A Szovjetunió alkotmányjogának alapelvei (fordította: Névai László), Hírlap-, Szaklap- és Könyvkiadó R.T., 1949.*

⁶ *Vö: Az európai népi demokráciák alkotmányai, szerkesztette: Kovács István, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.*

⁷ *Magyar alkotmányjog, szerkesztette: Beér János, Tankönyvkiadó, 1951, 234-235.o.*

⁸ *Alkotmánytan, Tankönyvkiadó, 1950, 7.o.*

⁹ *Bihari Ottó: Államjog (Alkotmányjog), Tankönyvkiadó, 1987, 232.o.*

¹⁰ *A NET-ről szóló átfogó mű: Ádám Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.*

¹¹ Rónai Sándor 1956. július 30. – 1962. november 5. között, valamint Kállai Gyula 1967. április 14 – 1971. február 10. között.

¹² Varga Zsuzsa: *Voltam, aki voltam*, Háttér Könyvkiadó, 1988, 100.o. (Az „elnökhelyettes” helyesen „helyettes elnök”.)

¹³ Rónai 1956. november 4. és 1957. február 28. között alkotmányellenesen volt egyidejűleg az országgyűlés elnöke, a NET tagja és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagja. Mint volt szociáldemokratára, Kádárnak nagy szüksége volt rá.

¹⁴ Barcs 1950-80 között az MTI vezérigazgatója volt, utóbb államtitkári besorolásban. Feltehetőleg eme összeférhetlenség miatt 1975-ben kimaradt a NET-ből. 1978-ban azonban, Ortutay halála után, mint volt kiscgazdát ismét bevásztották, vállalva az összeférhetlenséget.

¹⁵ Mihályfi egyúttal népművelési, illetve művelődésügyi miniszterhelyettes volt 1951-58 között, amit az alkotmány nem tiltott, hiszen csak a miniszterek nem lehettek NET-tagok. A helyzet azonban nyilvánvalón jogi ellentmondást rejtett, hiszen a NET a kormány felett állt.

¹⁶ Itt jegyezzük meg, hogy a Szovjetunióban 1977-ig sohasem esett egybe a pártvezetői és az államfői funkció, ezt Brezsnyev vezette be, aki rajongott a protokolláris külsősége-kért, és 1960-64 között már betöltötte az államfői posztot. A kettős vezetéshez Gorbacsov tért vissza, aki 1985-ben Gromikót buktatta fölfelé államfőnek, hogy aztán 1988-ban – a reformok megerősítése végett – újra a brezsnyevi modellt alkalmazza.

¹⁷ Nem tekinthető kivételnek Szakasits Árpád 1948-50 között párhuzamosan ellátott államfői és a Magyar Dolgozók Pártjában betöltött elnöki funkciója, mert a két munkáspárt egyesülése után a szociáldemokrata Szakasits az egyensúly kedvéért kapott jelképes pártvezetői tisztséget a főtitkárrá választott Rákosi Mátyás mellett.

¹⁸ 1971-ig a bolgár kommunista pártvezetők – Dimitrov, Cservenkov, Zsivkov – valameny nyien egyidejűleg kormányfők is voltak.

¹⁹ Tegyük hozzá, hogy Trajkov esetében karizmáról is szó volt, hiszen az 1899-ben alakult BNFSZ a bolgár társadalmi fejlődés vezető pártjává vált és 1920-ban rövid időre kormányra is került. S bár alapvetően polgári irányultságú volt, a harmincas évektől csatlakozott KP vezette népfrentmozgalomhoz. Vö: D. Kosztev – H. Hrisztov – D. Angelov: *Bulgária története*, Gondolat Könyvkiadó, 1971, 144-147, 184.skk., 204.skk.o.

²⁰ Bolvári-Takács Gábor: *Eszme és föld*, i.m. 20.o.

²¹ Dobi István: *Szocialista mezőgazdaság – gazdag parasztelek*, Kossuth Könyvkiadó, 1958, 17.o.

²² Marosán György: *A tanúk még élnek*, Hírlapkiadó Vállalat, 1989, 129-130.o.

²³ *Pártkongresszusok és pártkonferenciák 1918-1980*, összeállította: Vida Sándor, Kossuth Könyvkiadó, 1985, 79, 83.o.

²⁴ Dancs József: *Dobi István*, in: *Politikuspályák*, szerkesztette: Sánta Ilona, Kossuth Könyvkiadó, 1984, 113.o.

²⁵ *Pető Iván: 1967*, in: *Beszélő évek 1957-1968. A Kádár-korszak története, I. rész*, szerkesztette: Révész Sándor, Stencil Kulturális Alapítvány, 2000, 490.o.

²⁶ Moldova György: *Kádár János*, Urbis Könyvkiadó, 2006, II. kötet 113.o.

²⁷ *Vagyis a Kádárt komolyan megrázó 1964-es szovjet puccs – amikor Hruscsovot eltávolították, és a helyére éppen az államfői posztról emelték át Brezsnyevet – nem következhetett be.*

²⁸ *Idézi: Huszár Tibor: 1968 Prága – Budapest – Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció, Szabad Tér Kiadó, 1998, 208.o.*

²⁹ *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, II. kötet, 1963-1970, összeállította: Németh Jánosné, Magyar Országos Levéltár, 1998, 215.o.*

³⁰ *Az MSZMP-ben gyakorlat volt, hogy az ötévente megrendezett pártkongresszusok között körülbelül félideben a Központi Bizottság értékelte az előző kongresszus határozatainak megvalósulását, és ennek megfelelően jóváhagyta vagy módosította az irányvonalat.*

³¹ *A Központi Bizottság állásfoglalása a X. kongresszus határozatainak végrehajtásáról és a tennivalókról, in: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971-1975 (szerk.: Vass Henrik), Kossuth Könyvkiadó, 1978, 376-379.o. A határozat nyomán hamarosan megszületett a népgazdasági tervezésről szóló 1972. évi VII. törvény, valamint az Állami Tervbizottság létesítéséről szóló 1023/1973. (VI.30.) MT. határozat.*

³² *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, III. kötet 1971-1980, összeállította: Németh Jánosné, Magyar Országos Levéltár, 2000, 27-28.o.*

³³ *Uo. 28.o.*

³⁴ *Uo. 98.o.*

³⁵ *A három kimaradó taggal szemben ez úgy volt lehetséges, hogy Komócsin Zoltán PB-tag 1974 májusában elhunyt, és akkor a helyét nem töltötték be.)*

³⁶ *A paraszti származású Fehér Lajos bölcsészként végzett, később Nagy Imre híve és a Szabad Nép főszerkesztő-helyettese. Az 1955-ös visszarendeződés után a Balatonnagyberek Állami Gazdaság igazgatójává nevezték ki. 1957-59-ben ő vezette az MSZMP KB mezőgazdasági osztályát. Nyers eredetileg nyomdász volt, majd közgazdász diplomát szerzett, de 1951-60 között belkereskedelmi, élelmiszeripari és közellátási kormányserveknél, illetve a szövetkezeti mozgalomban töltött be vezető funkciókat.*

³⁷ *Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza, 2. kötet, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 2003, 234-235.o.*

³⁸ *Tókécs Rudolf: A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957-1990, Kossuth Kiadó, 1998, 252.o.*

³⁹ *Uo. 277.o.*

⁴⁰ *Fortinbras Jenő (Szabó Miklós – Krasznai Zoltán): Az első posztkádárista kongresszus = Hírmondó, 1987. augusztus-szeptember, 44-52.o., idézi: Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia, T-Twins Kiadó, 1995, 401.o.*

⁴¹ *Csizmadia Ervin: i.m. 142, 263.o.*

⁴² *Puja Frigyes: A szedőszekrénytől a miniszteri székig, Népszava Kiadó, 1988, 239-240.o.*

⁴³ *A nemzetközi kapcsolatok bemutatásához felhasznált forrásmű: Magyar külpolitika 1956-1989. Történeti kronológia, összeállította: Nagy Miklós, MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1993.*

⁴⁴ *A szocializmus útján. A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája 1944-1980, szerkesztette: Szabó Bálint, Akadémiai Kiadó, 1982², 603-630.o.*

⁴⁵ *Puja Frigyes: i.m. 256.o.*

⁴⁶ *Vö: Mr. Kádár, válogatta: Faragó Jenő, Hírlapkiadó Vállalat, 1989, 69-94.o.*

⁴⁷ *A külföldi államfői utakról egykori tolmácsként érdekes adalékokat közöl: Erdős André: Sorsfordító esztendő, Korona Kiadó, 2004, 36. skk.o.*

⁴⁸ Vö: Nagy János: *A Szent Korona hazatérése = Zempléni Múzsza*, 2003. 2. szám, 40-44.o.

⁴⁹ *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985-1991, szerkesztette: Baráth Magdolna, Rainer M. János, 1956-os Intézet, 2000, 37.sk.o.*

⁵⁰ *A politikai retorika fogalmáról és működési mechanizmusáról lásd: Bolvári-Takács Gábor: Esmék és közhelyek. A politikai retorika a kultúra irányításában, 1957-1989 = Valóság, 2000. 1. szám, 96-108.o.*

⁵¹ *Losonczi Pál: Erősödő népi-nemzeti egység, békés egymás mellett élés. Válogatott beszédek, cikkek 1960-1984, Kossuth Könyvkiadó, 1984.*

⁵² *Politikai kisszótár, szerkesztette: Fencsik László, Kossuth Könyvkiadó, 1980⁴, 262.o.*

⁵³ *Uo. 53-54.o.*

⁵⁴ *Példa erre Pozsgay Imre, aki a művelődésügyi miniszteri tisztségből történt felmentése után nem akart más pozíciót, és csak saját feltételeinek Kádár általi elfogadása után vállalta a Hazafias Népfront főtitkári tisztségét. Vö: Pozsgay Imre: 1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban, Püski Kiadó, 1993, 64-67.o.*

⁵⁵ *Tökés Rudolf: i.m. 283.o. A személyi javaslatok előkészítésének és a KB-ülésnek a hangulatát jól érzékeltetik: Bányász Rezső: Ne lőjete a szóvivőre!, Progressio Kiadó, 1999, 193-196.o.; Berecz Frigyes: Tévúton. Harminc hónap három kormányban, Magvető Könyvkiadó, 1990, 71-80.o.; Koltay Gábor – Bródy Péter: „Érdemei elismerése mellett” Beszélgetések Havasi Ferencsel, Szabad Tér Kiadó, 1989, 24-26.o.; Timár Mátyás: Válság – váltás – változások, Láng Kiadó, 1998, 132-134.o.*

⁵⁶ *A folyamatról részletesen lásd: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, 2000, 520-534.o.; Huszár Tibor: i.m. 303. skk.o.*

⁵⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I-II. kötet, szerkesztette: S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György, Magyar Országos Levéltár, 1993, 380-381.o.*

⁵⁸ *Uo. 383-384.o.*

⁵⁹ *Uo. 385.o.*

⁶⁰ *Dr. Paller Endre életrajzát lásd: Benke József: Egy magyar szocialista mezőgazdasági nagyüzem története. A barcsi Vörös Csillag 40 éve, Barcs, 1987, 385.o.*

⁶¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, i.m. 733.o. Ezen az ülésen jelent meg utoljára Kádár János, elmondva sokkoló hatású, összefüggéstelen, lelkiismeret-furdalástól telített beszédét, amellyel nyilvánvalóvá tette leromlott szellemi-fizikai állapotát.*

⁶² *Uo. 1525.o.*

Sipos István

Jövőt építő elődeink

Jeles személyek Sárospatak múltjából

Aligha van hazánknak még egy olyan, Sárospatakhoz hasonló városa, amelynek viszonylag kis méretéhez ily' gazdag tárgyi és szellemi kulturális örökség társul. Történelme során nemcsak a Református Kollégium tette városunk nevét világszerte ismertté, de ez fordítva is igaz: a város, sőt a környéke is, évszázadokon át magáénak érezte és tartotta a Kollégiumot. A város és iskolája tehát elválaszthatatlanok. Magát a tanintézetet gyakran nevezték *rebellis iskolának*. Pedig Patakon sohasem csupán „lázadtak” valami *ellen*, hanem sokkal inkább azért küzdöttek, hogy az előre mutató, haladó eszmék gyakorlattá váljanak.

A továbbiakban az események áttekintése és értékelése helyett az adott kor embereit „szólatatom meg”. Ki mással kezdhethém, mint Petőfivel, aki *Úti leveleiben* így írt: „*Délután értem Patakra. Szent föld ez. E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai.*”

Már önmagában az is okot adhat a múltunkkal kapcsolatos büszkeségre, hogy az írásos adatok szerint az 1500-as években Sárospatakon már hat kolostor állt. Ahol pedig kolostor épült, ott iskola is volt. E szempontból városunk sokkal nagyobb városokat előzött meg (Sopron, Kassa, Lőcse, Pozsony stb.). Sárospatakon, a plébánia iskolában tanult Szalkai László, későbbi esztergomi érsek. A mohácsi csatában esett el 1526-ban. Az ő egybekötött füzeteit *Szalkai-kódex* néven ismerjük; ez Magyarország egyik legértékesebb iskolatörténeti emléke.

A hagyomány szerint Perényi Péter által 1531-ben alapított iskola vezetésével I. Rákóczi György 1638-ban azt a Tolnai Dali Jánost bízta meg, akinek haladó szellemű intézkedései nem váltottak ki elismerést a maradi nézeteket vallókból. Modernizálta a fizika oktatását, s a zsoltárokat a latin szöveg helyett Szenczi Molnár Albert magyar verseivel énekellette. Ellenségei igyekeztek több alkalommal befeketíteni a fejedelem előtt, ennek ellenére Tolnai intézte az első nyílt támadást a feudális ideológia skolasztikus rendszere ellen, s ezzel nálunk is utat nyitott a modern gondolkodásnak. Debrecenből Patakra több diák már kinevezésének puszta hírére átiratkozott. 1642-ben azonban Miskolcra távozott lelkesnek, ahonnan csak a fejedelem halála után, 1649-ben tért vissza Patakra, Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond kérésére.

Comenius 1650-ben érkezett Sárospatakra, az előbbi két személy meghívására. Köszönő beszédében főleg a „*tehetségek kiműveléséről*” ismertette terveit. Elképzeléseinek megvalósítása során a következő alapelveket igyekezett felhasználni: szemléletesség, fokozatosság, öntevékenység. Hazánkban kizárólag városunkban tanított. Ezzel kapcsolatban Finánczy Ernő, a neveléstörténet kiváló szakembere írta a 20. század elején: „*Nekünk, magyaroknak nagy büszkeségünk, hogy Comenius négy évig működött Sárospa-*

takon, s ezzel az itt tartózkodásával világhírűvé tette a kis magyar várost. Nincs is e kort tárgyaló neveléstörténeti munka, bármilyen nyelvű legyen is, mely elhallgatná Sárospatak nevét.”

Pósházi János *Philosophia naturalis* c. könyvét 1667-ben nyomtatták ki Sárospatakon. Ez volt Magyarország első természettudományos könyve. A kor hazai természetfilozófiai irodalmának leghaladóbb alkotásáról van szó. Az a fizikai alapelv, amelyet ma Newton első törvényeként ismerünk, Pósházi könyvében a Newtonénál húsz évvel korábban megjelent. Pósházi, akit Comenius és Tolnai is tanított, utóbb professzora lett a Kollégium teológiájának és 18 évig volt lelkésze a Sárospataki Református Egyházközségnek. Gondolkodását jól tükrözi a következő mondata: *„Inkább vagyok atomista, mint tomista, inkább iszom Démokritosz tiszta forrásából, mint a skolasztikusok vagy arisztoteliánusok zavaros pocsolójából!”*

1673-ban Kollonich Lipót esztergomi érsek irányításával Magyarországon több száz protestáns lelkészt tartóztattak le, akik koncepciós perek áldozatai lettek. A bírósági eljárások a pozsonyi várban folytak. Végül 41 lelkészt ítélték gályarabságra és indítottak útra, szigorú katonai őrizet mellett, Nápolyba. Oda azonban már csak harmincan érkeztek meg, egyesek útközben meghaltak, mások megszöktek. Akik életben maradtak, azokat 50-50 aranyért eladták gályarabnak. A harmincből 11 volt lutheránus, és 19 református. Talán nem véletlen, hogy a 19-ből 12 volt egykor pataki diák. Nekik az volt a „bűnük”, hogy nem voltak hajlandóak „visszatérni” a katolikus hitre. A császárral csupán annyit közöltek az elítéltekről, hogy „felségárulást” követtek el. A gályarabokat de Ruyter holland admirális szabadította ki, 1676. február 11-én.

Még a korra jellemző hitvíták is nemzeti ügyet szolgáltak, a magyar nyelv ügyét. Abban az időben a vitatkozó feleket is körülvette a szimpatizánsok hada, sőt, még hangosan biztatták is őket. A vitázók azonban nem beszélhettek latinul, mert akkor a közönség nem értette volna. Ezért érveiket magyarul kellett megfogalmazniuk. A pataki gimnáziumban minden tantárgyat magyarul oktattak, a teológián és a jogi karon három tárgy kivételével szintén a magyar volt a tanítás nyelve. E téren Sárospatak az ország valamennyi iskoláját évtizedekkel megelőzte.

Patak legnagyobb tanáregyéniségének 1829-ig Kövy Sándor professzort tartják. Egykori tanítványa, Kossuth Lajos így emlékezik vissza rá: *„Kitűnő előadó tanár, a jogtanárok mintaképe volt, aki hivatásának az oktatást és a nevelést tekintette, aki tölcserrel öntötte az ember fejébe a jogtudományt, akinek hallgatására messze földről sereglettek az ifjak, akinek hallgatói közt sűrűn találkozunk szerb, oláh, horvát és szász nemzetiségű ifjakkal.”* Az anekdota szerint Kövy jósolta meg, hogy *„a dominus Kossuthból országháborító lesz!”* Kövy eszméit jól jellemzik Vay Józsefhez írott egyik levelének sorai: *„Amely ifjú ember hozzám folyamodik, kivált csak a tanításért, hogy én annak ne szolgáljak, nemcsak az ifjak előmenetele iránt való nagy szeretetemmel, hanem még a lelkiismerettel is nehéz megegyeztetnem.”*

A fentebb említett tantervi reformnak része volt az a matematika tanterv is, amelyet Sipos Pál matematika-fizika szakos tanár készített. Ő pataki évei előtt Odera-Frankfurtban volt rektor. Szakmai munkája elismeréséül a Berliini Tudományos Akadémiától aranyérmert kapott, mert felfedezte az izométert (az ellipszis mérésére szolgáló eszközt).

1832-ben három diák (Kazinczy Gábor, Erdélyi János és Szemere Bertalan) létrehozta a Sárospataki Ifjú Egyesületet. Ennek az irodalmi jellegű egyesületnek az első tanárelnöke,

az ifjúság választása alapján, Nyiry István matematika-fizika szakos tanár, az MTA tagja lett. (Nyirynek Sárospatakon tanítványa, később az Akadémián tagtársa volt Almási Balogh Pál, aki orvos lett, Kossuthnak és Széchenyinek is háziorvosa.) E három diák 1834-ben meghívta Patakra Kölcsey Ferencet. A költő a meghívásnak sajnos nem tudott eleget tenni, de olyan levelet küldött, amelyre ma is büszkék lehetnek a pataki fiatalok. „Az én hazám, ez a mi kedves hazánk sok minden híjával van; de vigasztal a remény, hogy a serdülő ifjúság igyekezni fog gazdagabb jövődőt felhozni. Igenis, szeretett barátaim! vigyék által szép törekvésteket az iskola csendes falain túl, majd a zajló életbe is; s ne feledjétek el soha, hogy a hazáért minden lehetségest tenni szent kötelesség, de tenni csak tiszta, hű keblű egyesületek által lehetséges. Széjjeltartás volt e nemzet férge századokig; azért óhajtom: ez összetartás szelleme, mely benneteket összekötött, terjedő hatalomban kísérjen az életen keresztül.”

Néhány mondat az említett három diák jellemzésére:

Kazinczy Gáborról írja Petőfi: „Benne elérte a rögtönző szónoklat a non plus ultrát. Olyanok, mint ő, talán lehetnek, de nála különbek nem.” „Sárospatakról tegnap reggel Új-helybe rándultam Kazinczy Gábor barátomhoz, s a napot nála és vele töltém. Milyen pompásan? Ezt csak az képzelheti, ki Kazinczyt ismeri.” Toldy István ezt írta róla: „Kazinczy a szószerkekre született. Az egy Kossuthot kivéve ő volt a század legnagyobb magyar szónoka.” Egy jellemző mondása: „A szabadságnak, mint az életnek vannak betegségei, kórtana. A szolgáságnak nincs, az maga a halál.” Kazinczy Gábor unokaöccse volt Kazinczy Ferencnek. Nemcsak ők voltak diákjai a pataki iskolának ebből a családból. A 19. században 22 Kazinczy-gyermek tanult Sárospatakon.

Erdélyi János diákja, majd tanára volt a pataki Kollégiumnak. 25 éves korában választotta tagjává az MTA, 29 évesen lett titkára a Kisfaludy Társaságnak. Az ő javaslatára írták ki azt a pályázatot, amelyre Arany János beküldte a *Toldit*. 1848-49-ben őt bízták meg a Nemzeti Színház irányításával. Magyarországon ő alkalmazta elsőként a dialektikát a filozófiában: „A jónak ellensége a jobb, és szerencse, hogy az emberek nem élhetnek örökké és meghalnak, hogy a jobbnak útját ne állhassák.” Pálffy János 1853-ban így jellemezte őt: „Erdélyi egyike azon nagyon kevés számú, becsületes, eszes, józan felfogású férfiakkal, tele kedéllyel, minőket az Isten csak jókedvében teremt néha (...) Ő lelke mélyéből gyűlöli a zsarnokságot s keze alól kikerülő tanítványai bizonyosan nem lesznek az osztrák barátai. De a sárospataki iskolát nem is lehet félteni ettől. Fölötte a Rákóczi lelke lebeg még mindig, s szelleme még a falakba is bevette magát. Most is ezen iskola az egyetlen az országban, mely meg nem adta magát az osztrák tanrendszerének, s inkább nélkülözi az úgynevezett nyilvánosság előnyeit, mintsem szabad tanrendszerétől elálljon. Ebben a főérdem Erdélyit illeti.”

Szemere Bertalan így emlékezett vissza egykori iskolájára: „Itt ismerkedtem meg az ó- és az új-kor legnagyobb szellemeivel, itt kezdtem felfogni minden csodálatosságával a világot, itt tanultam meg imádni és szolgálni az emberiséget, itt gyulladtam szerelmére a szabadságnak, itt szegődtem papjává a hazának, mint oltárnak (...) Reggelenként a Páncél-hegyen én előbb zengtem Kölcsey himnuszát, mint dalát a korán kelő pacsirta.” Ő volt Magyarország első belügyminisztere.

Az 1848. március 15-i események híre csak március 18-án érkezett Patakra. A diákok ennek hatására leverték a posta homlokzatáról a kétfejű sást, este pedig zenés fáklyás felvonulást rendeztek a tanárok tiszteletére. Néhány nap múlva kilenc pontból álló

kérvényt juttattak el Miskolcra, az egyházkerületi közgyűléshez. Ebben többek között nagyobb beleszólást kértek a Kollégium életébe és kérték a nemzetőrség felállításának engedélyezését. A közgyűlés minden kérést teljesített. Később már egyes professzorok menesztésére, és mások alkalmazására tettek javaslatot. Mivel erre nem kaptak választ, június 25-én Sárospatakon erővel behatoltak az egyházkerület üléstermébe, és „mint szabad polgárok” követelték meghallgatásukat. A közgyűlés minden kívánságukat teljesítette.

Az 1848-49-es szabadságharcban kapcsolatban három országosan ismert egykori diák nevét említem. Izsó Miklós 1848-ban fejezte be gimnáziumi tanulmányait. Utána azonnal beállt honvédek, ahol tucatnyi ütközetben vett részt, a győri csatában meg is sebesült. Őt tekintik a magyar nemzeti szobrászat megteremtőjének. Kazinczy Lajos Kazinczy Ferenc legfiatalabb gyermeke volt. Apjának halála után, nyolc éves korától gr. Teleki József, a Kollégium főgondnoka és az MTA első elnöke volt a gyámja. Kazinczyt 1849 októberében Aradon kivégezték, őt tekintjük a 15. vértanúnak. Tompa Mihály is a Kollégium diákja volt, a szabadságharc alatt pedig tábori lelkészként szolgálta hazáját. A bukás után verseiben fogalmazta meg a nemzet fájdalmát.

Két olyan tanár is akadt, akik 1848-49-ben fegyverrel harcoltak a szabadságért. Az egyikük Pálkövi (Palkovics) Antal, akinél 1847 júliusában Petőfi Sándor megszállt. 1843-ban érkezett Patakra tanítani, addig Sajókazán volt evangélikus lelkész. Tudott németül, angolul, franciául, olaszul, latinul, görögül, héberül és szlovákul. Vele kapcsolatban a következőket írja Petőfi az *Úti levelekben*: *„Először is a várat néztem meg, mely hajdan a Rákócziaké volt, most pedig valami Precenheimé! A várból lementem a kollégiumba (...) telt poharak és víg diákokhoz (...) Itt ismerkedtem meg Palkovics professzorral, akit te is ismersz, s így tudod, milyen rendes ember. Látod, barátom, még a professzorok között is vannak rendes emberek.”* Pálkövi nemzetőr őrnagyként szerelt le, a szabadságharc leverése után Kassán kb. egy évig börtönbe zárták. A másik tanár Csoma Mihály, ő századosi rangot szerzett. A harcolni szándékozó diákokat a Kollégium udvarán gyakorlatoztatta bevonulásuk előtt.

A szabadságharc után az osztrák hatóságok névsort kértek a diákokról, a tanárokról pedig erkölcsi bizonyítványt. Apostol Pál, az Egyházkerület akkori püspöke, aki maga is pataki diák volt, a diákokról nem adott listát, a tanárokkal kapcsolatban pedig ezt válaszolta: *„Tanáraink becsülete s tekintélye ellen vétenénk, ha kerületünk felőlük erkölcsi és politikai bizonyáglevelet adna.”* Az osztrák kormánnyal szemben mutatott elutasító magatartás miatt a Kollégium 11 évre elvesztette önkormányzatát. Vay Miklós főgondnok így méltatta iskolánk akkori magatartását: *„Korunk történetírója nem fogja feledni, hogy a megpróbáltatás napjaiban volt a kevés közt egy protestáns főiskola, mely (...) egy-két elvbarát mellett vívott döntő csatát az állam ereje s a kormány tekintélye ellen azon meggyőződésből, hogy hitét szívéből, nyelvét ajkáról senkinek senki el nem veheti s e részben a legkisebb próbálkozás istenkísértés.”*

A fejlődés azonban ezután sem állt meg Patakon. 1853-tól az alsóbb osztályokban kötelező tantárgy lett a testnevelés. (Ez az intézkedés az állami előírást 15 évvel megelőzte.) 1857-ben megnyitotta kapuit hazánk első tanítóképzője, Árvay József gimnáziumi tanár igazgatásával. 1857-ben nyomtatták Sárospatakon Magyarország első görög-magyar szótárát, szerzői: Soltész Ferenc és Zsarnay Lajos. Ugyancsak 1857-ben indította meg a *Sárospataki Füzeteket* Erdélyi János, Hegedűs László és Szeremley Gábor. Az 1858-59.

tanévben itt létesítették az ország első középiskolai „testgyakordáját” (tornatermét). (Budapesten az első felnőtt férfi tornaegylet működését csak 1863-ban engedélyezték!).

1860. május 15-én a magyarországi protestáns egyházak visszakapták szabadságjogukat, így a Sárospataki Kollégium is visszakapta nyilvánossági jogát. Az iskola vezetői Lorántffy Zsuzsanna halálának 200. évfordulóját használták fel arra, hogy a Kollégium fennállásának – több ok miatt is elmaradt – 300 éves fennállási évfordulóját megünnepeljék. Az 1860. évi nagy rendezvény főszervezője Erdélyi János volt. A Kollégium jelmondata is tőle származik: *„Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség!”*

Az ünnepség idején 24-26 ezer ember fordult meg Sárospatakon, a Kollégiumot 41 küldöttség köszöntötte. A leírások szerint a legnagyobb sikere az erdélyi delegációnak volt, amelyet Mikó Imre vezetett. Az *„Erdély Széchenyijé”*-nek is nevezett gróf így kezdte köszöntőjét: *„Nem csak azon részvét kifejtése végett jöttünk erdélyiekül, melyet a sárospataki iskola iránt vele rokon irodalmi és tudományos intézeteink érzenek, hanem egyszersmind tanusítására azon benső egységnek, mely a két testvér haza fiai és érdekei között mindenha létezett, melyet vér és közös alkotmány, történet és sorsazonosság, közös dicsőség és szenvedés pecsételt meg, s melyet valaha felbontani egyikünk vagy épen mind kettőnk sírján lehetend!”* A díszbeszéden (lakomán) pedig pohárköszöntőként ezt mondotta: *„A nevelés- és oktatásügy szabadságáért emelek poharat. E szabadság a polgárisult emberiség közjoga, mitől őt megfosztani annyi lenne, mint a testi élettől elvenni a léget, a kenyeret és vizet; (...) Egy eszme sincs az emberi tudás birodalmában, mely az emberiség nemesítésére többet tett volna, mint e szabadság. Egy hit, egy meggyőződés éltette a haza protestánsait és nem protestánsait a közelebbi idők kételyei között, azon erős hit és meggyőződés: hogy a mint a lelkünk szabad, szellemünk szárnya le nem köthető. (...) Poharat emelek azért s iszom a ti egészségtekre és arra, hogy a magyarok földjén a nevelés és oktatás ügye szabad legyen mindenha!”*

Az újraindult pataki jogakadémia vezető tanára Emödy Dániel lett. Nevét korábban az vette ismertté, hogy a Kossuth-kormány debreceni lapjának, a *Közlönynek*, ő volt a főszerkesztője. Petőfi Sándor egyik legjobb barátjának tartotta. A következőket írta róla: *„Elkísért Váczig Emödy Dániel. Nem tudom, egyszer fogja-e a közönség e sorokat olvasni, vagy egyszer sem; de leírtam e nevet, hogy ahányszor olvassák leveleimet, lássák egyszersmind leghívebb, legönzettelenebb és legtisztább lelkű barátaim egyikének nevét is. Barátja vagyok, mert ő is barátom, de barátja vagyok még inkább azért, mert ő jellem, oly erős jellem, amilyen csak az lehet, akinek a szegénység volt a dajkája és nevelője. Urak, tiszteljétek az ilyen embereket, akik kenyeret esznek, bár kalácsot ehetnének!”*

Gárdonyi Géza csak egy tanévben volt diákja a pataki Kollégiumnak, mert a szülei elköltöztek. 1896-ban Egerből küldte el könyvét az iskolának, amelyhez levelet is mellékelte. *„Az a magyar szellem, amely a Főiskolának ma is fundamentuma, az alatt a kis idő alatt is bizonyára nagy hatással volt rám, s hogy azután a fővárosba kerültem, egy részt a pataki félévnek köszönhetem, hogy a budapesti levegő nem rontott meg magyarságomban.”* – írta benne. Móricz Zsigmond kb. az előbbi levél érkezésének idején hagyta itt – három szekundája miatti haraggal – a pataki iskolát. 1930-ban azonban bekövetkezett a „kibékülés”. Az akkor elmondott beszédéből idézek: *„Három csikóval mentem el innen, és most ez a három csikó hozott ide vissza. Kutya nehéz iskola volt abban az időben ez a pataki kollégium. Jó iskola volt, szép iskola volt, nagytekintélyű iskola volt, de – nehéz iskola volt. Itt ugyanis a tanárok azt akarták, hogy a diák tudjon. (...) Ma már csak incidensnek*

tűnik fel előttem az iskolai baleset, mintha nem is azért küldött s hozott volna ide a sors, hogy a gimnázium negyedik, ötödik és hatodik osztályait elvégezzem, hanem magasabb célból: hogy itt megismerjem és belélegezzem a tiszta irodalmiság és hazafiság szellemét. (...) Harmincöt év telt el azóta. S én ezalatt kivételesen nehéz és harcoss életet éltem végig. (...) A szenvedés többet ad az embernek, mint az öröm. Ilyenformán én sokat köszönhetek a pataki skólának. (...) Amit mint író csináltam, annak a gyökerei innen indultak el. (...) A Patak fölött futó felhők a magyarság felhői voltak mindig az én számomra (...) Hódolattal és szeretettel köszöntöm azért e szent falakat s hálával és örömmel üdvözlöm az emlékeket s az itt folyt határtalan jelentőségű kultúréletet, amely mindenkire, aki valaha itt tanult, dolgozott és álmodott – csak nemes és felemelő hatást gyakorolt.”

Nemcsak a Sárospatakhoz diákként vagy tanárként kötődő személyek figyeltek fel az iskola kulturális és hazafias jelentőségére, hanem kívülállók is. Ilyen volt pl. Klebersberg Kunó kultuszminiszter, aki itt soha nem volt diák, sőt római katolikus vallású volt. 1928. június 13-án, Sárospatakon a következőket mondta: „Eljöttem ide, mint egy konzervatív kormány minisztere, mert az a meggyőződés hat ár, hogy modern haladás csak történelmi alapon lehetséges. (...) És hol valósulhat meg a kultúrpolitikának ez a követelése jobban, mint itt, ahol immár négyszáz év óta imádják az Istent, szeretik a Hazát és a magyar művelődést.”

A trianoni béke nemcsak hazánkat, hanem a Sárospataki Kollégium vonzáskörzetét is megnyirbálta. Iskolánk sokat veszített országos jelentőségéből, de a 20. században is előre mutató tevékenységet végzett, s az innen elkerülő diákok és tanárok többsége a haladás ügyét képviselte. Két korszakot emelek ki csupán az elmúlt évszázad történelméből: a harmincas és az ötvenes éveket.

1935-ben indult a tehetségkutatás, Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán teológiai professzorok irányításával. A tehetséges, de anyagilag reménytelen helyzetben lévő falusi gyerekeket felkutatták, és ösztöndíjjal taníttatták Sárospatakon, majd valamely egyetemen. Ezzel kapcsolatban Móricz Zsigmond a következőket írta: „Patakon kaptam azt a szellemet, ami az egyetlen lehetőség arra, (...) hogy a helybe értek segítséget nyújtsanak a reménytelen rétegben fekvő buborékoknak. Nem kell ehhez sok, néha csak annyi, hogy egy nádszállal megpiszkálja valaki a mocsárüledéket, s a buborék felszáll. Ezt a mocsárfenék bányászást tekintem a sárospataki Kollégium legnagyobb, legnemzetibb munkájának.”

Az 1956-os eseményekből is kivették a részüket a tanárok és a volt diákok is. Az 1952-ben államosított és Rákóczi Gimnáziumként működő iskolába ekkor már csak tizenéves diákság járt. A „nyugtalanabb” tanárokat börtönbe is zárták, majd szabadulásuk után naponta kellett jelentkezniük a rendőrségen. Közülük már nem él Tapa András, Dévai Jenő, Gyimóthy István. Az egykori diákok közül talán a legismertebb Balázs-Piri László és a *Nemzetőr*-ben cikkeket író Farkas Elemér. A forradalom leverése után mindkettőjüket elítélték. A többség azonban túlélte a forradalmi eseményeket.

A város és iskolája a jelenben is a múltra alapoz. Ahogyan jövőt építő elődeink megfogalmazták: „El kell fogadnotok, tisztelt hallgatóság azon igazságot, hogy intézet, mely élni akar, egyedül akkor léssen méltó a jövődőségre, ha jelene minden lépésén magával hordja múltját, s erősödik általa.” (Erdélyi János); „A múltak hagyománya nagybecsű örökség, abból fejlett ki a jelen gondolkodása, s ha nagy volt a múlt, nagy célokat tűz a jövő elé. Minden nemzet és minden előretörő nép érezte ennek szükségét, s ha múltakban szegény volt, a jövő számára költeményekből alkotott múltat, mely lelkesítsen. Mi

1 tudomány és társadalom

egészen más helyzetben voltunk. Ez iskolának történeti múltja van, melynél nagyobb hazában egy tanintézet sem dicsekedhetik, s bár nem a mi érdemünk, hogy e drága örökség reánk szállott, de minden esetre a mi szerencsénk; érdemünk lesz, ha ügyét előbb visszük s ha a régiek mellett új alapját tehetjük le a tovább fejlődésnek.” (Árvay József). Szolgáljanak e szavak Sárospatakon a jövő építésének hitvallásául a 21. században is!

(Sárospatak 2008. augusztus 20-án ünnepelte újra várossá nyilvánításának 40. évfordulóját. Ez alkalomból tesszük közzé Sipos István 2002-ben írott cikkét, amely tudományos ismeretterjesztő előadásként hangzott el, de írásban eddig nem jelent meg.)

Táj, 1940.

Lengyel János

Beregszász évszázadai

Beregszász, ez az egykor szebb napokat megélt település, korábban magyar szabad királyi város és vármegyeszékhely, ma Ukrajnához tartozik. A Borzsa és a Latorca folyókat összekötő Vérke csatorna partján fekvő település a Beregsurány-Asztély határátkelőtől alig öt kilométerre található. Ukrajna legkisebb megyéjének, hivatalosan a Kárpátontúli Területnek negyedik legnépesebb városa Ungvár, Munkács és Huszt után. Jelenleg a beregszászi járás székhelye. 2001. május 17-én emelkedett megyei jogú városi rangra. A lakosság nemzetiségi összetételét tekintve még mindig a magyarok vannak többségben, és mert Kárpátalja magyarlakta tömbjének közepén fekszik, nemcsak a helyi lakosok tartják méltán a kárpátaljai magyarság fővárosának. Persze, ez a többség ma már csak relatív. A többi nemzetiség együttvéve meghaladja az őslakos magyarság számarányát, elentétben az 1913-as állapotokkal, amikor 12933 lakosából 12432 volt magyar, szemben 221 ukránnal (esetükben szerencsésebb lenne ruszinokat említeni) és 140 németajkúval. Fényes Elek 1847-ben 3463 főben adta meg a város lakosságát. A 2001-es népszámlálás szerint a 26600 lakosból 12800 magyar, 10300 ukrán, 1700 cigány és 1400 orosz nemzetiségű. Az ukránokra vonatkozó adat azonban megtévesztő, mert ide sorolták a nemzetiségüket nemrég hivatalosan elnyerő ruszinokat is.

Számos lelet bizonyítja, hogy Beregszász már az őskorban emberlakta vidék volt. A régészek különböző, egymást követő kultúrák nyomaira bukkantak. Egyesek szerint az ókorban római település állt itt, Peregium néven. A 19. század eleji romantikus lelkületű magyar múltkutatók, mint Horvát János, a Bereg, Beregszász helységnevekből próbáltak római kori település nevet alkotni. Ezzel is a vidék jelentőségét, korai kulturális és társadalmi fejlettségét kívánták hangsúlyozni. Nem nehéz párhuzamot vonni e legenda és egy másik mesébe illő koncepció, a dáko-román elmélet közé. A honfoglalás előtt itt élt emberekről sajnos keveset tudunk, de az biztos, hogy a magyarok már lakott települést találtak a mai város helyén. Vitába szállva sok ukrán és egykori szovjet történésszel, korántsem biztos, hogy ezek szlávok voltak. Ma még nem áll rendelkezésünkre olyan mennyiségű értékelhető régészeti emlék, amely alapján biztosan meghatározhatnánk a magyar honfoglalók által itt talált népesség jellegét. Mindenesetre a szláv koncepció ellen szólnak a lovas, félnomád életmódot folytató népcsoportokra jellemző, eddig feltárt leletek.

A legendáknál maradva, a város alapításának legismertebb mondája úgy szól, hogy egy Szász nevű pásztor a mai római katolikus templom helyén viaskodó két bika feltúrt nyomában hatalmas kincset talált, s abból építtette a templomot. Ez jelentette, a hagyomány szerint, a később Beregszásznak elnevezett város alapítását.

A 19. és a 20. században a város területén a 10. századból való sírokat találtak, ahol az elhunytakat jellegzetes magyar szokás szerint temették el. Létezik egy olyan elképzelés, hogy maga a város két település, a királyi személyzet lakta Bátor, illetve a szász hospesek alapította Lampertszásza nevű településből jött létre. Ez viszont kronológiai problémákat vet föl, hiszen Magyarország területén először bizonyíthatóan csak a 12. század első felében jelentek meg szász jövevények. A hagyomány Beregszász alapítójának Lampert, Árpád-házi herceget tartja, aki 1063-tól birtokolta e földet. Rupp Jakab szerint a mezővárost a II. Géza által behívott, aranybányászattal és szőlőműveléssel foglalkozó szászok alapították, innét a Lampertszásza vagy Luprechtszasza elnevezés. Az elnevezés első része arra enged következtetni, hogy valószínűleg újraalapították, vagy egy kisebb, már lakott települést fejlesztettek várossá.

A tatár hordák 1241-ben kiirtották vagy rabszíjra fűzték a lakosságot. Batu és Kajdan pusztító seregeinek távozása után a Beregvidék, és maga a város is, teljesen elnéptelenedett. Ezért a második honalapító IV. Béla király 1247-ben új telepéseket költöztetett ide, akiket széleskörű jogokkal ruházott fel. Ezt később fia, V. István is megerősítette. A szilaj és tehetséges ifjabbik király már apja életében is a környék korlátlan ura volt. A Beregvidék ugyan nem tartozott a szorosán vett dukátushoz, de mert István a főkirály seregeit megverte, az ország felében tényleges királyként uralkodhatott. A város mai magyar nevét először 1284-ben, következetesen azonban csak a 15. század második felétől említik az oklevelekben.

A IV. Béla által kiadott kiváltságokat Károly Róbert kétszer is megerősítette (1320, 1325). A szász identitás sokáig fennmaradt, ezt mutatja egy 1327-es adat, amikor a német ajkú Eberhard fia Péter volt a bíró. 1342-ben I. (Nagy) Lajos pallosjoggal ruházta fel Beregszászt, és egy oklevelében, mint szabad királyi várost említi. Az I. Lajos által kiszélesített jogokat később több uralkodó megerősítette, így Mária, Zsigmond, I. Ferdinánd, Miksa, I. Rudolf és 1665-ben III. Ferdinánd.

A város a virágkorát a 14. század második felében élte. A Beregszászt északról övező hegyekben aranyat és követ bányásztak, a napsütötte dombokon szőlőt műveltek, a széles mezőkön pedig gabonát termesztettek. Erzsébet királyné udvart tartott itt és két kolostort is alapított, 1370-ben domonkos-rendit, 1377-ben pedig ferencset. A város fontosságát jelzi, hogy a Marocha nevű beregi ispán egyúttal a királynő főlovászmestere is volt, sőt Bebek Imre országbíró rendeletére 1388-ban nemesi országgyűlést tartottak itt.

A 15. században hanyatlás következett. Beregszászt 1422-ben, 1463-ban és 1484-ben Munkácshoz tartozó oppidumként említik, ekkor ismét a Lamprechtszasza, a Lampertháza és a Beregszász elnevezés váltakozik. Egy 1495-re keltezett oklevél Lampertszászt Geréb László erdélyi püspök és testvére, Geréb Péter országbíró birtokaként említi. 1552-ben Kálmáncsehi Sánta Márton részvételével református, vagy ahogy akkor mondták, helvét irányzatú protestáns zsinatot tartottak. Itt döntötték el a fülbegyónás eltörlését és az oltárok lerombolását. A református hívek 1548-ban foglalták el a katolikus templomot és Radán Balázst választották meg esperesnek. E neves férfiú írta a régi énekeskönyv 280. dicséretét.

Beregszászt a 16. századtól ismét számtalanszor megtépázták a történelem viharai. 1566-ban a hazafelé tartó tatárok dúlták fel. A házak nagy részét felégették, a lakosságot elhurcolták, vagy legyilkolták. Dálnoki Székely Antal császári parancsnok a korábban elűzött szerzetesek javaira tette rá a kezét. Nemkülönbön keményen bánt Beregszász

lakosságával gróf Eszterházy Miklós, aki házassággal nyerte el a munkácsi uradalmat, benne Beregszászal. Hatalmaskodása oda vezetett, hogy a lakosok a környező hegyekbe és erdőkbe menekültek. Csak Vajda István főbírónak az uralkodó II. Mátyástól hozott védelellel bírta rá őket a visszaköltözésre. 1657. június 17-én, a II. Rákóczi György erdélyi fejedelem vezette szerencsétlen lengyelországi hadjáratot megbosszulandó, Lubomirsky marsall vezetésével lengyel csapatok pusztították el a várost, amely akkor a fejedelem birtokát képezte. Az 1418-ban épült nyolc oltáros templom, amely 1519 óta főesperesség volt, leégett.

Az ezt követő időszakban Beregszász Rákóczi-birtok lett, majd Zrínyi Ilona és Thököly Imre tulajdonába került. Mint ilyen, Caprara és Caraffa császári generálisok megszállták. 1686. június 3-án a Munkácsról kiűzött Radics András a Beregszászban állomásozó németekkel és labancokkal vívott harc közben felgyújtotta a várost, s benne ismét a templomot. Utóbbi ezután sokáig romos állapotban maradt. II. Rákóczi Ferenc többször is megfordult a városban, 1703. december 20-21-én itt adta ki nevezetes fegyverbe szólító felhívását a vármegyékhez. A hagyomány úgy tartja, hogy Tarpa és Vári községek mellett Beregszászban, a római katolikus templom, a postahivatal és az Arany Páva étterem határolta téren bontották ki a szabadságharc első zászlait.

A református templom építését 1715-ben fejezték be, a torony viszont csak 1780-ban készült el. (1918-ban leégett, de 1921-29 között újjáépítették.) Új korszak vette kezdetét 1726-ban, amikor gróf Schönborn Lotar Ferenc, mainzi érsek tulajdonába került a város, aki 1731-ben anyagi támogatással járult hozzá a megyeháza felépítéséhez. 1743-ban kijavították a harangtornyot, 1804-ben pedig új tornyot építettek. A köztudattal ellentétben a Schönbornok, akik németek voltak, s nem osztrákok, igyekeztek fejleszteni és segíteni Beregszászt. Erre szükség is volt, mert 1739-ben tűzvész pusztította el a település nagy részét, majd az 1742-es pestisjárvány 300 halottat követelt. Ennek következménye volt az 1749-es újabb német betelepülés.

Beregszász 1867 és 1918 között Bereg vármegye székhelye volt. 1918. november 15-én bevonultak a cseh csapatok. Az 1920-as trianoni békediktátum alapján a várost az első világháború győztes hatalmai által mesterségesen létrehozott Csehszlovákiához csatolták, egész Kárpátaljával együtt. A csehszlovák megszállás éveiben államilag támogatott és finanszírozott erőszakos „csehesítés” folyt. Jellemző, hogy a jövevények, főleg hivatalnokok, csendőrök, katonák stb. nem tudtak gyökeret verni, ugyanakkor, aki manapság végigautózik a város utcáin, sok esetben még a csehszlovák fennhatóság alatt lerakott macskaköveken közlekedhet. A város 1938. november 9-én került vissza Magyarországhoz, és 1939. márciusától újra megyeszékhely lett. A mai Hősök terén a város lakossága üdvölgéssel fogadta a bevonuló magyar honvédeket. Az akkor Piac térnek nevezett helyen avatták fel 1942. május 31-én az I. világháborúban elesett hősök emlékművét. Ezt a megszálló szovjet Vörös Hadsereg lebontatta, és az anyagából építette fel a 138. lövészadosztály elesett katonáinak emlékművét, amelyet 1945. június 17-én avattak fel. A ma is álló emlékmű körül 13 szovjet katona van eltemetve.

A város vasútállomása 1872-ben épült. 1908. december 23-án nyitották meg a Beregszász-Dolha keskeny nyomtávú vasútvonalat. 1939. május 19-én nevezetes eseménynek volt tanúja az állomás és a város lakossága, itt fogadták ugyanis a Szent Jobbot szállító, úgynevezett „aranyvonatot”. 1944. október 9-én viszont halálos áldozatokat követelő légitámadás érte az épületet és a környező házakat. A pusztítást a visszavonuló németek

tették teljessé, amikor 1944. október 25-én felrobbantották a váltókat, felgyújtották a raktárakat és lerombolták a Vérke-hídat.

Ma Beregszász sajnos az egyik legelhanyagoltabb kárpátaljai város. Korábban virágzott itt a ffeldolgozó-, a bútorgyártó-, a műszer-, a ruhakészítő ipar. A súlyos gazdasági helyzet miatt azonban sok gyár bezárt. Az utóbbi időben azonban külföldi és hazai befektetők felfedezték a települést. Egyre több termelőüzem nyitja meg kapuit. A közelmúltban láthatóan megindult a városfejlesztési program.

Beregszászban hat középiskola (ebből három magyar tannyelvű) és két nyolcosztályos iskola (egy magyar tannyelvű, de a kisebbségi etnikum oktatási intézményének is többnyire magyar a tanítási nyelve) működik. Van egy szakközépiskola, egy egészségügyi szakiskola és egy zeneiskola, továbbá egy magyar és egy ukrán tannyelvű gimnázium, valamint egy magyar tannyelvű főiskola, amely II. Rákóczi Ferenc nevét viseli. Ez utóbbi intézménynek a volt Törvényszéki Palota ad otthont. Az 1909-ben átadott épület a második világháború után sokáig laktanya, majd műszergyár volt. A főiskola lepusztult állapotban kapta meg, de a magyar állam, a magyar önkormányzatok és más külföldi segítséggel fokozatosan felújítják. A számos nehézséggel küszködő főiskola, amelyet az ukrán állam nem támogat, jó ideig az egyetlen magyar tannyelvű felsőoktatási tanintézmény volt az elszakított területeken. Fontos szerepet tölt be a kárpátaljai értelmiség képzésében, a magyar kultúra ápolásában és fejlesztésében.

Hét, különböző felekezetű templom (református, római katolikus, görög katolikus, görög keleti) található a városban, valamint egy használaton kívüli zsinagóga. A város főterét uraló betonkolosszus, amely a Városi Művelődési Ház nevet viseli, korábban szintén zsinagóga volt. A szovjet megszállás alatt raktárnak használták, 1969-ben pedig teljesen átépítették, ekkor nyerte el mai alakját. Korábbi állapotának képét megőrizte a „Cigánytábor az égbe megy” című szovjet film. A római katolikus templom és a posta épületének szomszédságában áll a Bethlen-kastély, vagy ismertebb nevén a Gróf udvar. 1629-ben építette Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. 1686-ban a Munkácsról kitörő kurucok felgyújtották, de II. Rákóczi Ferenc helyreállíttatta. Ugyancsak patinás épület az 1917-ben, szecessziós stílusban épült Bereg vármegyei kaszinó, ahol többek között Kosztolányi Dezsőt és Móricz Zsigmondot is vendégül látták, valamint a hagyomány szerint Ybl Miklós által 1880-ban tervezett Vármegyeháza. Ez jelenleg a városi egészségügyi szakiskolának ad otthont. Biztosra vehető viszont, hogy Lechner Ödön tervei alapján építették 1898 és 1901 között a város legnagyobb és legrangosabb magyar nyelvű oktatási intézménye, a 4. számú Kossuth Lajos Középiskola épületét. Meg kell említenünk a Munkácsi utca 80. szám alatt található Fedák Sári-kastélyt, amely ma a Kárpátaljai Református Egyház püspöki hivatalának ad otthont. Az ismert művészno szüleinek építette a kastélyt. Méltán híres a Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház, bár előadásait alkalmasint jobban ismerik világszerte, mint Beregszászban. A társulat jelenleg az egykori Oroszlán-vendégfogadó ódon épületében működik, amelynek falán emléktábla hirdeti, hogy az 1847. július 12-ről 13-ra virradó éjszakát itt töltötte Petőfi Sándor, s megírta *Meleg van* című versét.

Beregszász elnevezése és állami fennhatósága a történelem során sokszor változott. Hívták Lampertházának, Luprechtszászának, Lamperthausnak, Beregsassnak, Beregovónak, Berechovének. A kárpátaljai magyarok számára azonban mégis csak *Beregszász* marad. Mindörökké.

Tájékoztató irodalom

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. kötet, Pesten, Nyomatott Kozma Vazulnál, 1851.

Fényes Elek: Magyarország leírása. I. rész. Magyarország általánosan, Pesten, Nyomatott Beimelnél, 1847.

Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye, Hatodik Síp – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996.

Lelkes György (szerk.): Magyar helységnév-azonosító szótár (második, bővített és javított kiadás), Talma Könyvkiadó, Baja, 1998.

Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története tekintettel az egyházi intézetekre. II. kötet. Az egri érsekség – egyház tartomány, MTA Történelmi Bizottsága, Pest, 1872.

Veresegyháziné Kovács Jolán – Veresegyházi Béla: Magyarország vármegyéi és városai. Régi magyar települések kislexikona, Anno Kiadó, Budapest, 1999.

További információk: www.bereg.net, www.karpataljaturizmus.net, www.karpatinfo.net

Füzek a vízparton, 1926.

Á nos amours passés!*

Vendégségben Mészöly Dezsőnél

Mészöly Dezső Kossuth-díjas író, költő, műfordító 1918. augusztus 27-én született Budapesten. A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának elvégzése után 1940-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett diplomát. Doktori disszertációját *Villon Magyarországon* címmel 1942-ben Kolozsvárott védte meg. 1946-tól 1948-ig a Nemzeti Színház, 1948 és 1958 között a Madách Színház dramaturgja, 1951 és 1954 között a Színház és Filmművészeti Főiskola dramaturg tanszakának tanára volt. 1963 és 1978 között a Magyar Televízió munkatársaként dolgozott, 1992-ben itt indította útjára máig tartó népszerű, irodalmi fejtörő műsorát, a *Lyukasórát*. Számos kötete jelent meg: dráma- és versfordítások, esszék és versek. Ő fordította magyarra a teljes Villon-életművet, és Mészöly Dezső szavait halljuk a Shakespeare-hősök szájából a magyar színpadokon.

Milyen emlékeket őriz Sárospatakról?

Az Angol Internátus miatt kerültem oda, szép emlékeim vannak. Pedig nem érdemeltem meg. Mindig az volt az érzésem: túl vagyok jutalmazva. Volt egy kedvenc, görög-latin szakos tanárunk, Szilágyi Benő. Rendkívül puritán ember volt, kiváló tanár. Hobbija volt, hogy senki ne segítse le a kabátját. Az új fiúkat beugrattuk, ha megjön, ajánlják fel neki segítségüket. Az öreg válasza erre mindig az volt: „*Noli tangere pallidum meum.*”^{***} Nagyszerű, diákpárti elképzelése szerint a diáknak az órán kell mindent megtanulnia, hogy délután szabad legyen. Előre kidiktálta nekünk a szavakat. Szívesen emlékszem még a tanárok közül Benkő Bélára is. Remek alak volt, matematika tanár. Hatalmas fejére sose tudott kész kalapot venni, mindig csináltatnia kellett. Egyszer talált egy olyan óriásit, ami a fejére is jó volt. Mondta: „sokkal többet is megadtam volna érte.”

A diákságnak volt egy autonóm szerve: az önképzőkör. Ilyenkor diák ült a katedrán, a tanár a sarokban. Az önképzőkörben hatalmas viták dúltak, emlékszem, egyszer például a jazzről és a cigányzenéről. A diákság szavazott. A legnagyobb dicséret az volt, ha megszavazták, hogy az előadás szövege az *Ifjúsági Közlönyben* is megjelenjen.

A pataki Ifjúsági Közlönyben publikált előszőr?

Igen, elsősorban verseket írtam, de nagyon ambicionáltam a versfordítást is. Életem első versfordítását a pad alatt készítettem, egy Goethe-vers volt. Nem mondhatom, hogy egész jól sikerült, de az első strófát ma sem tudnám jobban lefordítani:

*Azt súgta szívem, föl nyeregbe!
Egy pillanat, s a ló repült.*

*A földet a nagy ég belepte,
És a hegyekre ráterült.
Már ködruhába burkolózva
Állott a tölgy óriási teste,
Ott hol az éj les a bozótba
Ezer sötét szemét meresztve.*

Fordító szerettem volna lenni. Ez a feladat jobban izgatott, mint a versírás, bár verset fordítani csak az tud, aki eredet is ír. A barátaim biztatására tizenkilenc éves koromban elmentem Babits Mihályhoz. Nagy emlék. Azzal kezdte: „jók a versei, kérem. Ha van hibájuk, az, hogy túlságosan is jók. Inkább jók, mint meglepőek. De fiatal költőnél természetes ez az indulás, a katonának fegyverkeznie kell, mielőtt csatába indul. Ön megszerezte a fegyverzetét.” Volt egy versfordítás, amit az eredetivel együtt küldtem el neki. Annak megdicsérte az egyik sorát: „*zuhogó vizeken bukfencez a fény*”. Hangosan felolvasta, s azt monda: „Na, látja, ez szép.”

Mégsem bölcsészkarra, hanem teológiára ment, miért?

A szüleim református papnak szántak. Azt mondták, a tanárokat rosszul fizetik, de a lelkesnek mindig van miből megélnie. Őszintén mindig éreztem, nem vagyok erre a pályára alkalmas. Túlságosan magamba néző voltam. Mint a majom, aki tükröt talált. Ezt meg is írtam magamról egy versben.

*Mint a majom, aki tükröt talált.
Az ezeréves erdő közepén.
S míg forgatja a csillogó csodát
Bámulva nézi furcsa önmagát,
Kíváncsian én is magamra nézek.*

*Mint a majom, aki tükröt talált, s
Körötte bár a száz színű madárraj
Százféle hangon csattog, énekel,
De füttyre, csattogásra nem figyel,
Csak nézi, egyre nézi önmagát.*

*Csak ül egy helyben révülten, makogva,
Hagyva hogy a Nap nagy bíbor korongja
Látatlanul bukjék le a habokba,
S mikor a Hold piruló lampionja
előbújik a szomszéd fák mögül,
Még egyre bámul és egy helyben ül.*

*Én is kezembe csillogó csudámmal
Csak ülök és nem nézek jobbra-balra,
Fejem fölött a gyors idő megállt.*

*Kíváncsi szemmel önmagamra nézek,
Mint a majom, aki tükröt talált.*

Ez volt a véleményem önmagamról tizenkilenc éves koromban.

Az önreflexió a költő ismertetőjegye, mi tesz valakit költővé?

Azt szokták mondani, „*poeta non fit, sed nascitur.*”¹ Mikor az első könyvem, a doktori disszertációm: *Villon Magyarországon* megjelent, mindenki azt hitte irodalomtudós lesznek. Éreztem, ez óriási tévedés, hiszen semmi máshoz nem értek, csak a költészethez. Költő vagyok.

Mikortól biztos abban, hogy költő?

Gyerekkoromtól. Anyám össze is gyűjtötte a verseimet. Nagyszerű asszony volt, úgy hívtuk, hogy Tetszike. Tekintetes asszony kérem, így szólították, s mi ezt nem tudtuk kimondani, úgyszólván Tetszike lett. Nagyon szerettem volna igazán falusi gyerek lenni, mert mi csak tavasztól őszig voltunk anyai nagyapám vidéki birtokán. Erről írtam például egy verset:

*Falusi vagyok én, falusi gyerek.
Hallgatom, hogy ugatnak a távoli ebek.
Lenyugszik már a Nap, szobámba megyek,
Nem ugatnak már a távoli ebek.*

Aztán rövid ideig a Képzőművészeti Főiskolán is tanult.

Igen. Volt az életemnek egy korszaka, amikor szentül hittem, festő leszek. Buchwald Rezső osztályába jártam, aki lehet, hogy nem volt jó festő, de remek pedagógus volt. Hamar megértettem, ezen a pályán csak középszerű lehetek. Mégsem bántam meg azokat az éveket, amelyeket a Főiskolán töltöttem. Egészen másképp látok azóta. Érdekes, hogy öröklődik a rajzkészség. Apám kitűnően rajzolt, de soha eszébe sem jutott ezzel foglalkozni. Nyelvész volt, de tudom, sokkal tehetségesebb, mint én, akit művésznak szánt. Rengeteget tanultam Apámtól, tulajdonképpen ő volt az egyetemem. Mindig elmondta otthon, amivel éppen foglalkozott. Lebilincselően tudott beszélni. József Attilát is tanította Szegeden. Óriási részvéttel és szeretettel emlékezett vissza rá.

Hogyan talált rá Villonra?

Faludy Györgynek volt egypár Villon-fordítása, amit irodalmi szélhámoságnak tartottam. Nagyon bosszantott. Éreztem, ezek nem lehetnek középkori versek. Rendkívül kíváncsi lettem, milyen az igazi Villon. Belevetettem magam, s óriási szorgalommal ugyanakkor élvezettel, megtanultam annyira franciául, hogy megismerjem az igazit.

*Freres humains, qui après nous vivez,
N'ayez les cœurs contre nous endurcis,*

*Car, se pitié de nous povres avez,
Dieu en aura plus tost de vous mercis.*

...
Mais priez Dieu que tous nous vueille absouldre.

Úgy szeretem a zenéjét!

*Testvéreink, kik még a földön éltek
Szegény fejűnkre ne mondjatok átkot.
Irgalmaz néktek mennyei Atyátok.*

...
Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét

Mi a lényege a műfordításnak, az alázat?

Ezt nehéz megfogalmazni. A legfontosabb, hogy felismerjük a költői szándékot. Ha ezt világosan látjuk, szabadabban is fordíthatunk. A költő szándékát azonban követni kell, ebben nem szabad félreérteni semmit. Igaz, hogy Villon olykor a legmerészebben naturalista, mégis van benne áhítat. S ez csodálatos!

Valahol azt írta, hogy komoly fájdalmak hathatós ellenszere a műfordítás. Menekülés. Mi elől kell menekülni?

Az élet rettentő sok olyan prózai terhet rak ránk, ami másnak semmiség, nekem mégis irtózatos. Műfordítás közben egy szöveggel bibelődni az óriási narkotikum, élvezet.

Beszéljünk akkor Shakespeare-ről és a színházról is, hiszen hozzájuk is hűséges kapcsolat fűzi Dezső bácsit!

Az *Antonius és Kleopátra* életem fontos állomása, ezt a darabomat állították először színpadra. Bajor Gizi játszotta benne a főszerepet. A darabnak van egy sora, amit úgy fordítottam le, hogy *Talpig szilárd, márványszilárd vagyok // A változó Hold nem az én planétám*. Bajor Gizi ehelyett egyszer azt mondta: „*Talpig szilárd vagyok, márványszilárd.*” Segédrendező voltam akkor a Nemzeti Színházban, s Major Tamás, a darab rendezője megbízott, hogy mindenkinek jegyezzem föl a szöveghibáját. Ezt is felírtam. Üres volt épp az öltözője, mikor az asztalára tettem a feljegyzést. Bajor Gizi, aki mindig rendkívül pontosan tanulta meg a szöveget, ettől hisztérikus rohamot kapott. „Micsoda kis cédu-la van idedobva! A színész nem gép!” Később szégyellte kiborulását, én meg megalázva éreztem magam. Sokáig kerülgettük egymást, nehogy találkozzunk. Hiába, egyszer Hertikénél, a büfésnél összeakadtunk. A társalgóban ültem, újságot olvastam. Amikor belépett, felálltam, s állva köszöntem neki. Ő odajött hozzám, megfogta a fejemet, s két oldalról megcsókolt. Aztán megkérdezte: „Tudja, hogy ezt miért kapta?” Mondtam, hogy nem tudom, de köszönöm. Erre azt válaszolta, „Azért, mert maga költő.” Nagyon jólesett. Annak is örülök, hogy annak idején a görögöt választottam, hiszen így az *Antigonét* is lefordíthattam. Gyerekkorom óta színházrajongó voltam. Két verses darabot is írtam: az

Éva lányát és a Két tűz közöttet. Az Éva lánya mátt többször színre került, a Két tűz között még nem sohasem. Remélem, megélem, hogy színre kerüljön.

Mindig különleges szeretettel beszél „Éva lányai”-ról, biztosan remek asszonyok vették körül.

Szép anyám volt, s akinek szép anyja volt, olyan, aki őt kritikátlanul szerette, elfogadta, az egész életében ilyen nőt keres. Szerencsém volt, mert megtaláltam azt az asszonyt, aki feltétel nélkül szeretett, s bár elment már mellőlem, most is velem van. Sose felejtem el, Ádám Ottó egyszer azt mondta: „angyali lény volt”. Érdekes, hogy egy idegen is észrevette ezt benne. Olyan jólesett!

Egy őszinte vallomások versében Dezső bácsi az ellenségeinek, a kígyóknak is köszönetet mond.

Mindig voltak irigyeim, akik igyekeztek félremagyarázni, de tulajdonképpen nekik köszönhettem a fejlődésemet, munkára ösztönöztek. Érdekes ez. A franciák mondják, semmi sem tesz bennünket olyan nagygyá, mint egy nagy fájdalom? Rien ne nous rend aussi grand qu'une grande douleur. Hát, nem gyönyörül!

Dezső bácsit milyen fájdalmak tették nagygyá?

A feleségem elvesztése és a bátyám szörnyű betegsége és halála. Isten elleni lázadást keltett bennem, amin át kellett mennie. De van, amit ki kell bírni, aminek az emlékéét el kell viselni. A haláltól sose féltem, csak mindig a mások halálától, a szeretteim halálától. Ez végig kísér egész életemen. Ifjúkori emlékem, hogy egyszer nagyon hosszan beteg voltam, s elkezdtem olvasni nagyapám kis *Bibliáját*. Rájöttem, hogy rendkívül érdekes. Például a bűnbeesés: „észrevevék, hogy meztelének.” Ez óriási! Mikor öntudatosul, hogy a meztelenségben van valami bűn! Az volt akkor a gondolatom, nagy baj, hogy a *Bibliát* mindig olyan apró betűsre nyomják. Inkább adnák ki több kötetben!

Rendszeresen olvassa a Bibliát?

Azt nem mondhatom, hogy mindennapi kenyér számomra, de az *Ótestamentumot* és az *Újtestamentumot* is hallatlanul izgalmasnak tartom. Az *Ótestamentum* könyveit a korabeli legnagyobb írók írták, az *Újtestamentum* könyveit pedig egyszerű emberek: halászok és vámszedők. De éppen egyszerűségében áll a szépsége.

Mire a legbüszkébb Dezső bácsi az életében?

Büszke nem vagyok semmire, legfeljebb arra a negatívumra, hogy bár mindig be akartak léptetni a pártba, ez nem sikerült. Rendíthetetlen voltam, pedig óriási érdekek lebegtek. Mindenről lemondtam, de egy percig sem haboztam. Az '56-os forradalom bukása után kizárólag műfordításból kellett megélnem, mert mindenféle állásból kirúgtak a Forradalmi Tanácsban való részvételem miatt. Óriási segítségemre volt ekkor, hogy Shakespeare-t

fordítottam. Az *Antonius és Kleopátra* után az *Othellót*, a *Szeget szeggett*. A színházaknak készített műfordításaim tartottak el.

Akkor másképp teszem fel a kérdést, miért hálás a leginkább?

A gyerekeimért. Óriási ajándék a lányom és a fiam is. Ancsika olyan gazdag lélek gyöngédségben, szeretetben! A fiam meg sokkal okosabb, mint én. Történelem-angol szakos. Óriási műveltsége van, mindig tanulok tőle, mikor beszélgetünk.

Elégedett? Jól gazdálkodik Mészöly Dezső a tálentumaival?

Ezen sose töröm a fejem. Nem mondhatom, hogy elégedett vagyok a teljesítményeimmel. Azt viszont biztosan merem állítani, hogy minden írásom őszinte. Nem hazudtam. Talán Illyés Gyula sorpárja az, hogy „*az igazmondást hagyja abba, ki a versírást abbahagyja.*” Ez nagyon jó! Akkor írta, amikor a barátai miniszterek lettek, s abbahagyták az írást. Életemben sok jót meg rosszat volt módomban írni, de valószínűleg az összes nekrológ a *Lyukasóráról* szól majd. Tudja, valakinek, azt hiszem, Voltaire-nek volt az a mondása, hogy „igen kis poggyászal érkezünk az utókorba.” Sokszor elgondolkozom, vajon mi van az én kis poggyászomban? Talán a *Shakespeare-napló*? Talán. Nem tudom, a saját verseimről mi lesz az utókor véleménye. Nem is töröm rajta a fejem, de azért kíváncsi vagyok, megszólít-e majd évek múltán valakit.

(Szerkesztőségünk jó egészséget és további alkotó éveket kíván az idén 90. születésnapját ünneplő Mészöly Dezsőnek! Az interjút készítette: Földy Krisztina Lilla.)

Jegyzetek

* „*Régi szerelemeinkre!*” Így (is) koccintanak a franciák – tudtam meg Mészöly Dezsőtől, amikor vörösborral kínált.

** „*Ne érintsd a kabátomat.*” Utalás a feltámadott Krisztus beszélgetésére Mária Magdalénával. János evangéliuma 20, 17.

*** „*A költő nem lesz, hanem születik.*”

Pirint Andrea

Bartus Ödön festőművész pályája és szerepe Miskolc képzőművészeti életében

Olyan festőművészről szólunk az alábbiakban, akit kortársai jól ismertek és méltányoltak, s nem csupán térségi viszonylatban. A közismertséget és köztiszteletet több okból is joggal kiérdemelte. Elsősorban festőművész volt, másodsorban rajztanár, ám ugyanakkor művészetszervező, művészeti író, restaurátor és heraldikai szakember is egy személyben. Mindezek mellett sok időt vettek igénybe különféle tisztségek betöltésével járó kötelezettségei. Mégis úgy beszélünk róla mint elfeledett festőről, s ennek oka az, hogy a művészettörténeti emlékezet elsősorban azon egyéniségekre koncentrált, akik a maguk idején új lendületet adtak a képzőművészet fejlődésének. Egyszóval az újjítókra, a stílusukban és szellemiségükben „előre tekintőkre”. Bartus Ödön azonban nem volt újjító. Festészetete mestereinek naturalizmusát élte tovább egy olyan korban, amelyben épp az általa képviselt művészeti ízlés testesíti meg a negatív pólust. Mindaz, amit a 20. század első felének – emlékezetünkben máig elevenen élő – modern mesterei megteremtettek, épp annak ellenében tették, amit Bartus Ödön képviselt.

Mégis igazságtalan és hálátlan az utókor, amely mindezek okán elfeledkezik egy küzdelmes életmű értéket teremtő vonatkozásairól. Lehet, hogy nem volt újjító, ám saját stílusán belül a legjobbat nyújtotta. Olyan mesterségbeli, festőtechnikai minőséget hozott, ami vidékünk viszonylatában az akkori legjobbak közé emelte őt. Az a néhány évtized, amelyen pályája átívelt, a rendszeres képművészeti élet megteremtésének és a művészeti közizlés módszeres fejlesztésének időszaka volt Miskolcon, s egyúttal a város szélesebb térségében. Bartus és művészbarátai olyan közegben törekedtek képzőművészetet honosítani, amelyben a legelső teendő annak tudatosítása volt, hogy egy eredeti festmény több értéket képvisel, egyben nagyobb műélvezetet nyújt, mint egy színnyomatos reprodukció. Még ennek a legalapvetőbb tézisnek a beláttatása sem ment egyszerűen a polgárság körében. Megszállottság, agilitás és – tegyük hozzá – tetszetős, anyag gazdag, természetes piktúra kellett ahhoz, hogy a konok fejekben lassan fény gyulladjon. Furcsa ellentmondás ez, hiszen amit Bartus Ödön festészetében fentebb elmarasztaltunk, épp az tette őt alkalmassá arra, hogy művészeti életet teremtő feladatát elláthassa. Festészetének könnyen befogadható látványgazdagsága nélkül itt – a fővárostól távol – a hermetikus elszigeteltség jutott volna osztályrészéül. Missziót csakis ezen a nyomvonalon teljesíthetett.

Bartus Ödön 1888. május 1-én született Miskolcon. Középiskolai tanulmányait a református főgimnáziumban végezte. 1908-tól Budapesten a Képzőművészeti Főiskola ösztöndíjas középiskolai rajztanár-növendéke, Révész Imre és Edvi-III. Aladár irányítása alatt. 1912-ben megszerzett rajztanári oklevelével a zsebében először az eperjesi tanítóképző intézetben kapott képesítésének megfelelő állást. A világháború kitörésekor innen vo-

nult a frontra, ahol az autósoknál, majd a repülősoknél szolgált. Főhadnagyként szerelt le, háborús érdemei elismeréséül megkapta a koronás arany érdemkeresztet, a Signum Laudist és a háborús emlékérmét.

Az első nagy világegést követően, 1918-ban visszatért Miskolcra. Hazaérkezésekor rövest egyéni tárlaton mutatkozott be, számot adva szűkebb pátriája előtt az időközben megszerzett festői tehetségről. Jól érzékelteti a város művészeti életének akkori állapotát, hogy a debütálásra – más hely hiányában – az ún. Újságterjesztőben, a *Reggeli Hírlap* kiadóhivatalában kerülhetett sor. Miskolci ténykedését azonban alig kezdte el, a Tanácsköztársaság elől Bártfára költözött. A bukást követően ismét visszatért szülővárosába, ahol az eperjesi tanítóképző Miskolcon történő újrainításával csakhamar állást is kapott, pontosabban fogalmazva, visszakapta régi állását. A hányattatások után végre elérkezett az ő ideje. Tele volt művészi ambícióval, energiával. A festészeti – egyelőre „szabadidős” – tevékenység mellett volt már biztos megélhetést nyújtó munkahelye, ráadásul nem is egy, hiszen a Meilinger Dezső (1892–1960) festő és Nyitray Dániel (1890–1971) szobrász által 1919-ben létrehozott festészeti szabadiskolában a következő évben ugyancsak állást kapott. Ám ez az iskola több volt „másodállásnál”: szellemi közeget, a rokonlelkek barátságát jelentette. Ők hárman gyakorlatilag egyszerre kezdték áldásos tevékenységüket Miskolcon, azonos célok, azonos ideák által ösztönözve. Bartus magától értetődő módon csatlakozott a duóhoz, majd némely tekintetben – talán nem túlzás kimondani – fölébük is kerekedett. A valószínűleg édesapjától örökölt-tanult, hivatalnokokra jellemző precizitása, továbbá jó szervezőkészsége, gyakorlatiassága és – mint később megmutatkozik – tolforgatói hajlama mind-mind a közösség vezetésére, egy eszme képviselésére predestináltak.

A szabadiskola létrehozása és működtetése az egyik legnagyobb jótéteménye az említett művészeknek, hiszen – mint tudjuk – ez a helyi kezdeményezés alapozta meg annak ötletét, hogy a Képzőművészeti Főiskola épp Miskolcra helyezze állandó nyári művésztelépét. A hivatalosan 1921-től működő állami Művésztelép egészen 1949-es fennállásáig seregnyi festőnövendéket és főiskolai művésztanárokat vonzott Miskolcra és a térségbe a nyári hónapok idejére. Az új helyzet bizakodással töltötte el a helybéli művésztanárokat is. Maga Bartus elérkezettnek látta az időt, hogy tanári állását lemondja, és kizárólag a művészetnek éljen. Úgy hitte, megteremtődött a feltétele annak, hogy a piktúra megélhetést biztosítson Miskolcon is. Mindenképp nagy előrelépést jelentett számára, hogy a Művészteléken ösztöndíjas műtermet kapott. Nagy kedvvel és elhivatottsággal fogott hozzá a főállású alkotómunkához, s miközben saját bőrén tapasztalta, hogy a helyi feltételek mégsem teljességgel kielégítőek, sorsát – s egyben a számbelileg egyre csak gyarapodó helybéli művésztársak sorsát – kezébe véve minden tőle telhető módon – hangos és írott szóval, kiállítás-szervezéssel, egyesületi munkával – elősegítette, hogy a képzőművészetek érvényesülése előtt álló akadályokat felszámolja.

De halasszuk későbbre a közéleti, közírói aspektusok kibontását, és beszéljünk mindezekelőtt Bartus szellemi és tárgyi hagyatékának elsődlegesen fontos egységéről, magáról a festészetéről! „Képei: Kihasított természetriszkek. Mintha a nyestetlen természet tükrözné magát bennük. Naturalista.” – írja egy művésztárs a korabeli sajtó hasábjain.¹ Találójában összefoglalni utólag sem tudnánk. Ez a néhány szó igen költőien tömöríti magába Bartus festői stílusának lényegét nemcsak a 20-as évek alkotásai, de – meglévő ismereteink alapján – a korábbi és a későbbi munkák tekintetében is. 1903-1906 közötti

ifjúkori zsengei² ugyanazt az aprólékos természetűséget mutatják, mint a 20-as évek minuciózus tájképei vagy a későbbi időkől ismert munkák. A szemléletmód, a művészetesztétikai ideál azonos, jóllehet a technikai jártasság érezhetően egyre magabiztosabb, bravúrosabb és – főképp az akvarell tekintetében – egyre nagyvonalúbb.

Bartus legkedveltebb kifejezőeszköze az akvarell volt, amivel már friss diplomásként is mesterien bánt. Nem véletlen, hogy a Meilinger-Nyitray-féle szabadiskolában épp az akvarell-festés oktatását bízták rá. Főiskolai mestere, Edvi-III. Aladár igen jó munkát végzett vele kapcsolatban. Edvi-III., aki annak idején Londonban tanulmányozta az akvarell-festést, a hazai akvarellisták egyik legjobbjává vált, 1903-tól harminc éven át a Képzőművészeti Főiskola vízfestészeti tanáráként tevékenykedett. De a mester mást is adott Bartusnak, mint technikai ismereteket. Bensőséges hangulatú, líraian átértett tájképeivel, kedvelt témáival tartalmi és stílári szempontról is irányt mutatott. Bartus egyik korai műve az Avas alját ábrázolja a Szinva patakka.³ Az aprólékos gondal megfestett látképet ugyanaz a finom, átlelkesített poézis élte, mint Edvi-III. ugyancsak műemléki épületet ábrázoló akvarelljét, a *Segesvári részletet*.⁴ A két mű kompozicionálisan is egy töről fakad, amennyiben az alacsonyan indított előtértől a közbenső tér háztömbjei fokozatosan vezetik fel a szemet a kép tulajdonképpeni főtémájához, történelmi múltunk velünk élő emlékéhez.

Ez a lírai kontempláció jellemzi Bartus munkáit a későbbiekben is. Nem kíván történetet mesélni; vedutáiban, tájképeiben az embernek nem is igen juttat szerepet, hacsak nem alig észrevehető staffázs-figuraként. Tájrportréi belefeledkezések a természet szépségébe: a derűs napsütésbe, a patak hömpölygésébe, a nádak zizegésébe, a pázsit nyugodt zöldjébe, a cserjék összesimulásába. Természetesen akad néhány kivétel, többek között a *Merengés* című kép, ami azonban furcsamód épp hogy felerősíti az iménti állítást.⁵ A pazar festői eleganciával rögzített tájban két férfi ül elmerengve a padon. Arcvonásaik elmosódtak, így megnevezni őket aligha tudjuk, de biztosak lehetünk benne, hogy két festőtársról van szó. A képnek Bartus által adott címe, valamint az ábrázoltak szemlélődő magatartása épp azt a művészi alapállást fejezi ki, amellyel Bartus és köre a természethez, az építetlen és épített környezethez viszonyult.

Festőnk számára kezdettől fontos témát jelentett a múlt épített emlékeinek romantikája. Már főiskolás korában is ilyen tárgyú munkával szerepelt az 1912-es drezdai tanügyi kiállításon.⁶ Érdeklődése – egyéni habitusával megtámogatva – nyilvánvalóan a historizmus szellemében gyökerezett. Rövid bárjai tartózkodása alatt a téma mondhatni tálcán kínálta magát, majd visszatérve szülővárosába, természetesen folytatta ezt a vonalat. Fentebb tárgyalt, a gótikus Avasi templomot ábrázoló képét egymás után követték Miskolc és a térség műemlékeinek festői „feltárásai”. (Tegyük hozzá, a népszerű témákat többször is megfestette.) A miskolci templomok sora, a szentléleki zárda romjai, a boldvai református templom és a diósgyőri várrom mellett az alföldi szélmalomok, olaszországi tanulmányútjainak eredményeképpen pedig az itáliai műemlékek egész sorozata „épült be” festői életművébe.

Bár a portréfestészet nem tartozott legkedveltebb műfajai közé, az efféle feladatokról sem zárkózott el. Évről évre kikerült műterméből néhány arckép, melyeket barátairól, feleségéről, önmagáról – tehát saját elhatározásból –, vagy további személyekről – megrendelésre – festett. Korai portréi közé tartozik az a női mellkép, amely épp az ábrázolttól került a Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe.⁷ A festmény több okból is érdekes darab. Fontos

számunkra azért, mert kiválóan mutatja a pályáján épp csak induló fiatal művész felkészültségét az emberábrázolás terén, másrészt igyekezetét az olajfestészet kívánalmainak való megfelelésre. Bartus itt egy megbízásos feladatnak tett eleget, mégpedig olyan fajta feladatnak, amely művelődéstörténetileg is érdekessé teszi a produktumot. Amint azt a festmény jobb felső sarkában olvasható felirat és az ugyanoda ragasztott fénykép is mutatja, a portrét az Öregfiúk táncestélyének rendezőse rendelte meg a festőtől az 1921-es szépségverseny győzteséről és győztese számára, jutalomképpen. Lux Margit ezzel akaratlanul is bevonult a város történetébe. Arcképe a korabeli miskolci társadalmi élet egyik „színfoltjának” dokumentuma, másrésztől bizonyossága a helyi festőkre háruló feladatok sokrétűségének, a térségi vonatkozásokon továbblépve pedig: példája az általában vett arcképfestészet – indítékait tekintve – egyik igen speciális alfajának.

1924-ből való a művész magabiztosan ránk tekintő önportréja.⁸ Öltözete elegáns, hajviselete gondos – mint festészete maga –, mögötte a falon képei, rajzai sorakoznak. Szignója éppúgy öntudatos, mint a művész egész megjelenése, arckifejezése: „Bartus Ödön Miskolcz / Művésztelep 1924. II.” A művész ekkortájt legjobb és legerősebb éveit élte. Túl volt második önálló tárlatán és számos csoportos fővárosi bemutatkozáson a Nemzeti Szalonban és a Műcsarnokban. Épp az újjáalakult Közművelődési Egyesület első képzőművészeti kiállítására készült. A Lévy József nevét viselő egyesület képzőművészeti szakosztályának működése ettől kezdve szívügye lett. A szakosztály titkáraként a rendszeressé váló csoportkiállításokra nem csupán friss művekkel készült, de bábáskodott a kiállítások létrejötté körül, előadásokat vállalt a képzőművészet népszerűsítésére, felvetette – és a lehetőségekhez mérten megvalósította – az ún. városközi kiállítások ötletét is. Nem kis mértékben épp Bartus Ödönnek köszönhető, hogy a 20-as évek folyamán Miskolc képzőművészeti életében óriási fellendülés következett be. A század eleji elszórt kiállítás-szervezési törekvések, lelkes, de gyökeret eresztetni képtelen próbálkozások, majd a világháborús pangás után a korábbi maroknyi csapat népes társasággá bővült, amely elért eredményeit rendszeressé és egyre sűrűbbé váló tárlatokon mutatta be. Ebben az időszakban az iparos- és kereskedőváros életébe végre masszívan beleszórt magát a képzőművészet. E művészgárda megerősödését jelzi, hogy tagjai már szervezett keretekbe tömörültek.

A 20-as évek a többirányú tehetsége kibontakoztatásának időszaka volt. A művészeti élet szervezése és a kedvtelésből végzett alkotómunka mellett a hivatalos felkérések is megtalálták. Még 1922-ben megbízást kapott a hodoscsépányi római katolikus templom Szent János fejevételét ábrázoló oltárképének megfestésére, 1926-ban a diósgyőri váromról festett nagyméretű képet Diósgyőr község tanácstermébe. 1927-től tollforgatói képességeit is kibontakoztatta. Korábbi zseniek után egyre-másra jelennek meg írásai a helyi és az országos sajtóirodalomban, kiállítási katalógusokban. Publicisztikájával a miskolci képzőművészet mind helyben, mind szélesebb dimenzióban történő elfogadtatásáért szállt síkra. Az országos médiát az épp 1927-től induló *Képzőművészet* című, konzervatív ízlésű szaklap jelentette. Gyaníthatjuk, hogy a miskolci kiállításokról beszámoló híradások közül számosabb származik tőle, mint amennyi végül is nevének feltüntetésével jelent meg.⁹ Írásainak sorában az egyik különösen kiugró. A tanulmány fogalmát csaknem megközelítő beszámoló Miskolc képzőművészeti életéről ad áttekintést a 18. századi kezdetektől Bartus jelenéig. A múlttal való számvetés tekintetében minden bizonnyal sokat merített Szendrei János 1911-ben megjelent kötetének vonatkozó fejezetéből,¹⁰ ám

a többi saját gyűjtéseit, saját tapasztalatait sűríti.¹¹ Úgy alakult, hogy ez a történeti igényű összefoglalás jó alapul szolgált a város 1929-ben megjelent monográfiájának képzőművészetet tárgyaló fejezetéhez. Nem tudni, mi jött előbb: a kötet szerkesztőinek felkérése, amelyen dolgozva az első vázlatot már egy cikkben összefoglalta, vagy maga a cikk, amelynek nyomán a nagyobb feladat megtalálta. Bárhogyan is volt, Bartus *Miskolc képzőművészete* című munkája mai napig alapot jelent a helyi vonatkozású művészettörténeti kutatás számára.¹² Elsődleges érdeme, hogy autentikusan mutatja be a 20. század első három évtizedének helyi képzőművészeti életét, adja rövid életrajzát a korszak helyi érdekeltségű műkedvelő és tanult művészeinek, végezetül, mindezeket megfoglalva: az adatokat szorgosan összegyűjtőgető és rendszerező levéltáros módjára teljes listáját közli a város mindaddig megrendezett kiállításainak.

De térjünk vissza 1928-ra, amely vitathatatlanul a sikerek éve volt számára. A Képzőművészeti Egyesület ekkorra már tagjai sorába választotta, Miskolcon pedig – helybéli működésének tizedik évfordulója alkalmából – két önálló tárlatot rendezett. A két egyéni bemutatkozás közötti időszakban a Magyar Akvarell és Pasztellfestők Egyesületének rendszeres kiállítójaként, a társaság 14. tárlatán egy aligha remélt megtiszteltetésben is részesült: *Régi kapu Miskolcon* című akvarelljét állami intézmény, a Műemlékek Országos Bizottsága vásárolta meg. E tény rangot és tekintélyt jelentett, amelynek súlyáról a helyi sajtó is beszámolt.¹³ A szóban forgó akvarellt különben maga Bartus is igen nagyra becsülte, már a korábbi egyéni tárlaton is bemutatta, és a kiállításról beszámoló fővárosi híradáshoz ennek reprodukcióját mellékelte.¹⁴ Nem kevés melegséggel tölthette el, hogy munkájához mestere, Edvi-III. Aladár is elismeréssel gratulált.

A *Régi kapu Miskolcon* alkalmat nyújt arra, hogy Bartus művészetének olyan járulékos érdeméről szóljunk, amely eddig háttérben maradt. A festő habitusából és a továbbléő régi korszaklemből adódó historikus szemlélet már ösztönösen magában rejti a műemlékvédelem szándékát. Nem véletlen, hogy a kosárirves, romos barokk kapuzat nosztalgiával tolmácsolta mása épp a műemléki bizottságot ösztökélte vásárlásra. Ám a dolgot más oldalról is meg lehet közelíteni, és ezt neveztük fentebb járulékos érdemnek. Bartus a műemlékek, régi épületek festői „felmérésével” nem egy objektumot – lehet mondani – megmentett az utókor számára. A régi miskolci zsinagóga ma már éppúgy nem létezik, mint maga a „régii kapu” sem, ami egyébként ahhoz a már lebontott, egy időben kórházként is funkcionáló Fáy-házhoz tartozott, amelynek barokk kori tervrajzairól szólva Komáromy József megjegyzi: „A Fáy-ház udvarára bevezető kapuzat (...) képét Bartus Ödön festménye és egy korabeli fénykép őrzi a miskolci múzeumban”.¹⁵

Bartus historikus szemlélete, egyben szándéka a múlt emlékeinek megmentésére más téren is megmutatkozik. Restaurátori ténykedésére gondolunk itt, amelyről legelőször az 1928-as tavaszi kiállításának fennmaradt katalógusából szerzünk tudomást. A frissen festett művek mellett büszkén állít ki egy általa restaurált 17. századi olajfestményt, szemléltetve a javítás előtti állapotot is. Majd a katalógus utolsó tétele: „Egy nagyon megrongálódott olajfestmény restaurálása (Restaurálta Bartus Ö.)”. Hogy ezt miképpen installálta, aligha tudjuk meg, mindenesetre az új tevékenység fölött érzett elégedett öröm teljes mértékben átsüt a címadáson.

A festő húszas évekbéli sikerszériáját méltóképpen koronázta meg az 1930. esztendő. Ahogy mondani szokás, sok mindent letett már az asztalra, így hát megérdemelten nyerte el Miskolc város kétezer pengős ösztöndíját (összhangban az Országos Ösztöndíj

Tanács véleményével). Az ösztöndíj a Római Magyar Akadémiára nyújtott belépőt, és valószínűleg csakis belépőt, mert ezzel párhuzamosan a Lévay József Közművelődési Egyesület ún. „művész-segélyező akciót” volt kénytelen indítani „Bartus Ödön miskolci festőművész külföldi tanulmányútjához szükséges anyagiak előteremtése céljából”. Az akció egyenként 100 pengős részjegyek kibocsátását jelentette, amelynek megváltásával a tulajdonos kedvezményekben részesülhetett, azaz Bartus műveit mélyen leszállított áron vásárolhatta meg a tanulmányút előtt vagy akár azt követően.¹⁶ 1930. november 1-jével a festő már a Collegium Hungaricum tagjainak sorába tartozott, a következő év novemberében pedig nagyszabású kiállításon adott számot szülővárosának a Rómában készült munkákról, egyúttal a tanulmányút során művészetében bekövetkező fejlődésről. A kiállításról – amelyen egyébként Bartus felesége „mint bőrön dolgozó iparművész nő” szintén bemutatkozott néhány tárcával, könyvfedéllel – a sajtó ugrásszerű festői haladást regisztrálva, lelkesen számolt be.¹⁷

Bartus sikerszériája azonban ezt követően – úgy tűnik – lassacskán alábbhagyott. A 30-as években egyre kevesebb csoportkiállításon szerepelt és – ismereteink szerint – már csak Miskolcon. Egyéni kiállításokra sem igen vállalkozott. A soron következő önálló „tárlata” valójában egy megbízásos mű miskolci bemutatója a Zenepalota ruhatári (*sic!*) helyiségében. A kiállított kép, amely a nyíregyházi gyalogezred megrendelésére készült, II. Rákóczi Ferencről készített másolat, Stettka Gyula után. Ezt követően még tudunk néhány hivatali portrémegrendelésről: 1934-ben Andrássy Gyula grófról festett nagyméretű olajképet, két évvel később Liechtenstein László főispánt örökítette meg egy ugyancsak impozáns tablón. Ez utóbbi portrét a *Művészet* című lap is reprodukálta, mégpedig a borsodi művészekről ugyanott olvasható cikkhez kapcsolódóan. Ebben a rövid kis írásban alig egy-egy félmondat szól a térségben dolgozó festőkről, legtöbbjüknek csupán neve kerül megemlítésre. Örömmel tapasztaljuk, hogy az elsőként szóba hozott festő épp Bartus, ám amit a cikkíró hozzákapcsol, az nem túl biztató. Mint írja: „Bartus Ödön tanár jellegzetessége a múlt művészetének aprólékossága; leginkább arcmásokat fest”.¹⁸ Ebből a szűkre szabott mondatból két dolog is kiolvasható. Egy: feladta festői önmagát, hisz azzal foglalatoskodik leginkább, ami nem az ő művészi világa. Kettő: ismét tanár. Be kellett látnia, hogy a festészetből főállásban megélni mégsem lehet. 1936. április 25-től a miskolci iparos tanonciskola igazgatói állását töltötte be.¹⁹

Lux Margit fentebb már bemutatott portréja kapcsán megjegyeztük, hogy a vidéki festőkre – a megrendelők igényei és kívánalmai szerint – igen sokrétű feladatok hárultak. Az ilyen-olyan apropóból, vagy épp hivatali reprezentációs okokból rendelt portrék mellett a címerfestés és a díszoklevelek készítése is a teljesítendő feladatok közé tartozott a korban. Bartus ilyen jellegű munkájáról 1929-ből tudunk, amikor is Sajókaza község megrendelésére készített díszoklevelet. A fényképről ismert oklevélen kívül más, hasonló típusú munkájáról egyelőre nincs tudomásunk, ám biztosra vesszük, hogy nem ez volt az egyetlen. Ez a meggyőződésünk abból táplálkozik, hogy lehetőségünk van tanulmányozni a művész hagyatékában fennmaradt kéziratos jegyzeteket, amelyek között egy nagyobb egység valójában nem is pusztán jegyzetapparátus, hanem önálló kötetbe foglalt címertani kézikönyv.²⁰ Ennek előszavát Bartus így kezdi: „E jegyzet elkészítésével az volt a céloim egyrészt, hogy a heraldikára vonatkozó tudnivalókat rövid foglatban állítsam össze *magamnak [kiemelés Bartustól]*, másrészt, hogy ezen ismeretek lejegyzésével a ma igen nehezen megszerezhető – s heraldikával foglalkozó – szakmunkák

pótlására egy kis kézikönyvem legyen. Eleinte csupán a legszükségesebb gyakorlati szabályokat akartam feljegyezni. Így keletkezett a 7-10 oldalon található szabályok rövid kivonata, mely főleg a címerfestés, díszoklevelek készítése stb. alkalmával tesz szolgálatot.” A festő számára tehát fontos volt a heraldikai ismeretekben való elmélyülés, önmagának ilyen irányban való kiképezése. Erősen valószínűsíthető, hogy a címertani összefoglalás 1932-ben történő elkészítésével az akkortájt végzett gyakorlati munkája során felmerülő tudásbeli hiányosságokat igyekezett pótolni. Heraldikai kötetét Bartus olyan alaposággal és olyan igényességgel szerkesztette meg, hogy az az érzésünk, a kötet nyomdai úton történő kiadásával kacérkodott. Gyöngybetűkkel írott, precízen szerkesztett ábrákkal megtűzdelt, rövidítésjegyzékkel, színtáblával, szótárral, 36 tábla rajzzal és tartalomjegyzékkel megtöltött munkáját úgy állította össze, hogy bárki könnyen eligazodhasson benne.

A 30-as évek az aprólékos, négy fal között végzett munkákkal teltek. Úgy tűnik, a bethleni konszolidációs időszakkal együtt az optimizmus kora is véget ért a korábban agilis miskolci közéleti szereplők számára. Bartus sokat jegyzetelget íróasztalánál ülve. Minden tapasztalatát papírra veti, amelyekre akkortájt végzett gyakorlati munkája során szert tett. Jegyzeteinek témáit tekintve leginkább címerfestéssel és restaurálással foglalkozott ebben az időben. Folytatja a heraldika terén szerzett tapasztalatainak rögzítését, amit 1933-ban konkrétan Hubay Kálmán és felesége címerének elkészítése ösztönzött. Bizonyos anyagkísérletekbe is belefeledkezik, pl. zománctfesték és mixtion különböző arányú keverékeinek tartósságát, tapadását vizsgálja a vastag pergamenen. Ezek mellett leginkább a restaurálás foglalkoztatja. Mint már említettük, 1928-ban vállalt először ilyen típusú feladatot. Már ekkor elkezdte a restaurálással kapcsolatos tapasztalatok papírra vetését, majd a későbbiekben (1931-1933) ugyanezen lapra vezeti rá az újabb és újabb eredményeket.²¹ Jegyzetei azt bizonyítják, hogy a restaurátori tevékenységet élete végéig űzte. 1938-ban a meggyengült vászon deszkalapra történő ráhúzásának folyamatát írja le, ugyanakkor felfedezett egy új eljárást is a festővászon tartósságára.²² Idevágó ismereteit végül 1947 decemberében még egy teljes oldallal megtoldja, amelynek margójára önmagát figyelmeztetve odairja: „Restaurálás előtt átolvasni”.

Mindezen foglalatosságokat már jó ideje csupán szabadidejében, iskolaigazgatói teendői mellett végezte. Ami a kiállításokat illeti, a 30-as években utoljára a miskolci képzőművészek 1936-os csoportos tárlatán szerepelt a Korona Szállóban, tehát ugyanabban az évben, amikor az iparos tanonciskola irányításával megbízták. Aztán jött a második világháború, és a hallgatás természetszerű. 1941-ben újabb hivatali feladatot kapott: tanulmányi felügyelő lett a miskolci tankerület iparos és kereskedő tanonciskoláinál. A következő évben – átmeneti időre – megvált Miskolctól. Hat éves tanonciskolai igazgatóságát követően állami ipariskolai tanárrá nevezték ki, s egyúttal Újvidékre (ma: Novi Sad, Szerbia) helyezték, ahol 1942. szeptember 1-jétől az állami nőipariskola igazgatói állását töltötte be.²³ Nem tudjuk pontosan, mikor tért vissza, mindenesetre 1946-ban részt vett a Borsod-Miskolci Képzőművészek Szabad Szervezetének miskolci kiállításán. (A katalógusban olvasható képcímek tanúsága szerint a festői fénykorra datálható képekkel szerepelt.) Utolsó éveiben ismét közéleti szerepet vállalt: 1948-tól a Képzőművészek Országos Szabad Szervezete miskolci csoportjának elnöke volt. 1950-ben két csoportos tárlaton is kiállított, de mielőtt festőművészi pályája ismét lendületet kapott volna, ugyanazon év november 1-jén Miskolcon elhunyt. 62 évet élt.

A Herman Ottó Múzeum munkatársaként jó ideje szándékom, hogy Bartus Ödön érdemeinek érvényt szerezzek. Munkám során lépten-nyomon „hozzá fordulok”; tőle nyerek adatokat, amikor a 20. század első harmadának helyi képzőművészetével foglalkozom. Neve számomra fogalom. A régi szándék egyben előtanulmányokat is takar, amelyek eredményeit a fentiekben foglaltam össze. Az életmű feldolgozása azonban így sem teljes, mint látjuk, sok a homályos folt, elsősorban az utolsó két évtized vonatkozásában. Adósságunk maradt Bartus magántulajdonban lévő műveinek minél teljesebb számbavétele is, amelyben fokozottan számítunk a lakosság közreműködésére. Bartus Ödön ízig-vérig miskolci festő volt, de művészetének hatósugara lényegesen nagyobb: művei Borsodban, Abaújban, Zemplénben, sőt Szlovákiában egyaránt otthonra leltek.

Jegyzetek

¹ Jelenffy Lajos: *Bartus Ödönnél = Magyar Jövő* 1923. febr. 13. 6.o.

² *Herman Ottó Múzeum (a továbbiakban: HOM) Képzőművészeti Adattárban*

³ *Az Avasi templom a Szinva patakka, 1921. – akvarell, papír, 330x450 mm HOM Ltsz.: 53.149.1.*

⁴ *Edvi-Ilés Aladár: Segesvári részlet, 1896. – akvarell, papír, 520x400 mm HOM Ltsz.: 53.201.1.*

⁵ *Merengés, 1925. – akvarell, kartonra ragasztott papír, 240x385 mm HOM Ltsz.: 75.368.*

⁶ *Középkori erődített fal kapuval, 1910-1911 körül – ceruza, tus, papír, 375x605 mm. Említve: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig, szerk.: Blaskóné Majkó Katalin – Szőke Annamária, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2002. 77.o.*

⁷ *Lux Margit arcképe, 1921. – olaj, vászon, 77x61 cm HOM Ltsz.: 82.12.*

⁸ *Önarckép, 1924. – olaj, vászon, 61x37 cm HOM Ltsz.: 75.358.*

⁹ *Bartus Ödön neve alatt megjelent írások a Képzőművészet hasábjain: Miskolc. 1927. 4. szám 28-29.o.; Borsod-Gömör vármegye levanteérme. 1928. 12. szám 186.o.; Tarnay Gyula emlékezetére. 1929. 23. sz. 199.o.; Miskolci kiállítások. 1930. 27. szám 49-51.o.*

¹⁰ *Szendrei János: Miskolcz város története (1800-1910), V. kötet, Miskolc, 1911. 377-400.o.*

¹¹ *Miskolc, Képzőművészet 1927. 4. szám 28-29.o.*

¹² *Bartus Ödön: Miskolc képzőművészete. In: Miskolc, szerk.: Halmay Béla – Leszih Andor, Miskolc, 1929. 254.270.o.*

¹³ *Magyar Jövő 1928. okt. 19. 5.o.; Reggeli Hírlap 1928. okt. 27. 8.o.*

¹⁴ *N.n.: Bartus Ödön gyűjteményes kiállítása = Képzőművészet 1928. 10. szám 137.o.*

¹⁵ *Komáromy József: A lebontott Fáy-ház barokk kori tervrajzai = HOM Közleményei 7. Miskolc, 1966. 24.o.*

¹⁶ *Mindezekről maga a részjegy tájékoztató – HOM Képzőművészeti Adattár*

¹⁷ *Legrészletesebben: (kyb.): Bartus Ödön képkiallítása = Reggeli Hírlap 1931. nov. 26. 7.o.*

¹⁸ *s. gy.: Borsodi művészek = Művészet 1937. 6. szám 44.o.*

¹⁹ Erről értesít: Thurzó Nagy László: *Miskolci lexikon 1900–1940. I/B. Kézirat, Budapest, 1965. 317.o.*

²⁰ *Heraldikai jegyzet. Összeállította: Bartus Ödön festőművész, tanár. Miskolc, 1932. január-február hó. HOM Képzőművészeti Adattár 2005.8.1.*

²¹ *HOM Képzőművészeti Adattár 2005.8.4.*

²² *HOM Képzőművészeti Adattár 2005. 8.6-7.*

²³ *Magyar Jövő 1942. aug. 2. 7.o.*

A görög katolikus templom Miskolcon, 1927.

A diósgyőri vár, 1921.

Lux Margit arcképe, 1921.

Önarckép, 1924.

Az Avasi templom a Szinva patakkal, 1921.

Falurészlet (Hejőcsaba), 1920.

Szélmalom az Alföldön, 1929.

Szabad tűzhely Tiszapalkonyán, 1926.

Cséplés szívgázmotorral, 1926.

Gyürey Vera

Magyar filmtörténet – képekben

A Lumière fivérek, amikor megtartották az első mozgóképes bemutatójukat 1895. december 28-án Párizsban a Capucinusok bulváráján, ámulatba ejtették a közönséget a feléjük rohanó vonat, a nevetést kiváltó „megöntözött öntöző” pillanatainak megjelenítésével. Ma már ezek a mozgóképek csodájának emblematikus képei. A Lumière fivérek az ember világhoz való viszonyát megjelenítő új eszközzel mind a művészi, mind a kommunikációs lehetőségek új minőségét teremtették meg.

Magyarország kultúrája elsősorban verbális hagyományokra épült, aminek társadalom- és politikatörténeti okai voltak. Ezzel magyarázható, hogy a kulturális köztudatban a művészetek közül az irodalomnak volt elsődleges szerepe a képzőművészethez és a zenéhez képest. Ezért is meglepő, hogy a Lumière testvérek párizsi vetítését alig fél évvel később, 1896. május 10-én követte a budapesti Royal Nagyszállóban ennek az új találmánynak a bemutatása. Ekkor még elsősorban a népszórakoztatás új eszközének tartották a mozgóképet, amely először a kávéházakban, majd a sátormozdikban kapott helyet, és csak az 1910-es évek után jelentek meg az első mozgófényképszínházak. A vetítési helyek megjelenését gyorsan követte az első filmgyártó stúdiók megalakulása, és a mozgóképet egyre lelkesebben méltatták.

A magyar játékfilm irodalmi ihletettsége már a kezdetektől fogva megjelent, amikor a forgatókönyvek például Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc műveiből készültek. Az irodalom és a film kapcsolata nemcsak a némafilmek, hanem a hangosfilm történetének különböző korszakaiban egyaránt jelen van. A magyar klasszikus széppróza íróinak regényeiből (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső) filmes adaptációk születtek. A rendezők nemcsak az adaptációk esetében, hanem a játékfilmek jelentős részében – a maguk autonóm módján – később is az irodalomhoz fordultak. A teljesség igénye nélkül csak néhány filmcímet sorolunk fel: *Szindbád*, *Oldás és kötés*, *Hideg napok*, *Húsz óra*, *Mephisto*, *A részleg*, *Sátántangó*.

A magyar film történetét, az alkotók lehetőségeit a társadalom- és politikatörténeti események is befolyásolták. Történetietlen megközelítés annak a felvetése, hogy mi lett volna, ha 1919 és 1920 után nem kényszerül emigrációba Korda Sándor, Kertész Mihály, Fejős Pál, hanem itthon kaptak volna lehetőséget, és nem más országokban. Ha itthon teremti meg a korszerű filmgyártás alapjait Korda Sándor, és nem Angliában. És a színészek, mint például Lugosi Béla, aki karizmatikus egyéniségével nem Drakulaként éri el a világhírt. Mégsem tudunk szabadulni a gondolattól: mi történt volna, ha itthon maradhatnak?

A játékfilm többféle szerepet tölt be, ennek megfelelően különféle filmtípusok, műfajok alakultak ki. A könnyed szórakoztató történet, a burleszk, a vígjáték, a melodráma, a thriller, a kalandfilm, később a horror és a sci-fi egyaránt sikeres játékfilmműfajok. Ebből

a sokféle funkcióból és filmtípusból a két világháború közötti játékfilm jellemzője elsősorban a szórakoztatás volt. Ezek a filmek alapvetően színész- és nem rendezőközpontúak. A nézőket feltehetően Jávor Pál, Karády Katalin, Kabos Gyula, Muráti Lili, Páger Antal, Fedák Sári, Gombaszögi Ella, Csontos Gyula neve vonzotta a mozik jegypénztárához. Kabos és Csontos dialógusának egy-egy eleme a *Hyppolit, a lakáj* című filmből szállóige lett. Az említett színészek egy-egy jellegzetes karakter megtestesítői, akik képesek hitelesíteni a ma már sokszor inkább megmosolyogni való melodrámat is. Felejthetetlen a rejtélyt és végzetet hordozó Karády hangja és tekintete, az ellenállhatatlan férfierőt sugárzó Jávor, és Kabos, akinek egész lénye és játéka a kisember kiszolgáltatottságát és túlélésért folytatott harcát jelenítette meg.

Nemcsak az említett példák esetében igaz, hanem a film általános esztétikai törvényszerűsége, hogy a történetek hitelessége a színész egész fiziognómiáján és nem egyszerűen a játékán alapul. Ez így van a későbbi magyar játékfilmekben is, elég csupán Szirtes Ádám, Soós Imre, Törőcsik Mari, Gábor Miklós, Ruttkai Éva, Latinovits Zoltán, Andorai Péter, Görbe János, Kozák András, Darvas Iván, Madaras József arcára gondolnunk. Egyszóval: a filmkép meghatározó alkotóeleme a színész maga. Ezért képes hatni ránk egy olcsó melodráma is, ha abban karizmatikus a színész személyisége. És esztétikailag értékes film sincs hiteles színészi karakter nélkül. Talán akad egyszer filmtörténész, aki vállalkozni fog arra, hogy a két világháború közötti magyar játékfilmek alapján megírja a dzsentri és a magyar történelmi középosztály társadalomtörténetét, jellegzetes karaktereit.

1941-ben Szöts István *Emberek a havason* című filmjével szakított a csupán szórakoztatáson alapuló film hagyományával, és az egyetemes filmtörténet példája nyomán meg kívánta teremteni az esztétikailag értékes magyar filmet. A hagyományokkal azonban nehéz szakítani, az 1945 után újra meginduló filmgyártás csak az ötvenes évek közepétől, a sematizmus korszaka után vált képpé a magyar film megújítására új témákkal, új ábrázolásmódokkal. Máriássy Félix és Fábri Zoltán filmjei hozták ezt a változást. S ahogy 1942-ben Szöts István Velencében, úgy Fábri Zoltán 1956-ban Cannes-ban, a *Körhintával* keltette fel a nemzetközi érdeklődést a magyar film iránt.

Bár a szórakoztatás szándékának hagyománya is tovább élt, a neorealizmus, majd az új hullám hatása a sajátos közép-európai történetekben, a magyar filmben is új minőséget teremtett. Míg a harmincas, negyvenes évek játékfilmjeit a színészegyenységek tették emlékezetessé, addig a hatvanas években a rendezőközpontú filmek a szerzői film eszméjével jelentkeztek. Az ezt követő évtizedekben a szerzői film mint filmtípus kizárólagossága megszűnt. Az ötvenes évek második felétől a film az irodalom, a képzőművészet és a zene mellett a nemzeti kultúra részévé vált. A magyar film nemzetközi sikerének és ismertségének is szerepe volt abban, hogy a közép-kelet-európai térség nagyobb érdeklődésre tarthatott számot a világon. A magyar film a szocializmus alatt kulturális és politikai közvetítővé vált a térség országai között és Nyugat-Európa felé.

A magyar filmgyártás játékfilm-centrikussága ellenére filmtörténetünk szerves része a többi filmtípus, a híradó-, a dokumentum- és animációs film egyaránt. A heti mozihíradók 1924-től a hetvenes évekig készültek, ezt követően magazin formában jelentek meg megszűnésükig, 1992-ig. A heti híradók és a különböző tematikájú összeállítások (párt-, sport-, világhíradók) az elmúlt század vizuális emlékezte. A híradókban megörökített politikusok, személyiségek gesztusrendszere, hanghordozása leírás értékű szerepet tölt be.

Az 1910-es évektől a korai dokumentumfilmek még csupán képes lenyomatai voltak egy-egy történelmi, társadalmi eseménynek, csak később készültek megszerkesztett dokumentumfilmek. A legjobbak szociografikus igénnyel mutatták be a két világháború közötti társadalmi jelenségeket, a nyomort. 1945 után a dokumentumfilmek tematikája egyre gazdagabbá, szerteágazóbbá vált. A rövid- és a kísérleti film, oktatófilm szintén szinte a kezdetektől fogva jelen volt a magyar filmtörténet különböző korszakaiban. Az animációs filmek mind tematikájukkal, mind műfajukkal, mind készítési technikájukkal, a kis szövszenetektől az egész estés mozifilmekig, igen népszerűvé váltak itthon és külföldön.

A közönség a harmincas és negyvenes években szórakozni járt a moziba, a rendezők szándéka is a szórakoztatás volt, nem bocsátkoztak elméleti magyarázatokba egy-egy filmet követően. Ezért is különös, hogy a húszas években Magyarországon megszületett a nemzetközi jelentőségű filmelméleti szakirodalom. Feltehetően az erős irodalomtörténeti, -elméleti hagyományok hatottak a filmteoretikusokra. Balázs Béla is irodalomelméleti írásaival kezdte pályáját. A legjelentősebb folyóiratnak, a *Nyugat*nak filmrovata volt Hevesy Iván szerkesztésében. Balázs Béla az 1924-ben megjelent *A látható ember* című kötetében a filmtörténet egyetemes példái alapján foglalta rendszerbe a némafilm sajátosságait. Törekvéseit *A film szelleme* című munkájában folytatta. Hevesy Iván pedig történeti megközelítéssel összegezte a némafilm történetét. Szellemisségük és elvárásaik nem hatottak sem a gyártókra, sem a közönségre. Balázs Béla, amikor 1945 után visszatért a szovjetunióbeli emigrációjából hiába sürgette egy nemzeti filmarchívum felállítását a filmek megőrzésére, nem talált meghallgatásra. A Magyar Nemzeti Filmarchívum elődjét csak 1957-ben, ötven évvel ezelőtt hozta létre az állam a működéséhez szükséges feltételek nélkül.

A filmkészítők, rendezők ambíciója általában jelen idejű, leginkább arra az időre koncentráldik, amíg elkészítik alkotásaikat, de csak keveseket érdekel a filmek jövőbeli sorsa. Ha a film nemzeti kulturális érték, akkor meg kell őrizni a jövő nemzedékek számára. Minden film, ha nem is esztétikai, de történelmi, társadalom- és politikatörténeti értéket hordoz. Ebből a szempontból minden játékfilm dokumentuma is korának, az egykori szokásokat, hagyományokat, divatot őrzi. A Magyar Nemzeti Filmarchívum egyik legfontosabb tevékenységi körébe tartozik valamennyi magyar film megőrzése és a romló technikai állapotuk miatt felújításuk, hogy ne csak nézhetők, de élvezhetők is legyenek, moziban, televízióban, dvd-n. A felújítás módszere sokat változott, a hagyományos eljárások mellett ma már a digitális technikát is alkalmazzuk, így a *Ludas Matyi* című filmet is ezzel lehetett színesben újra életre kelteni.

A magyar filmtörténet képeskönyve műfajából következően nem vállalkozhatott a magyar filmtörténet teljességének a bemutatására. A kötet vizuális és verbális módon a kezdetektől napjainkig áttekintést ad a magyar filmről. Reméljük, olvasóink kedvet kapnak, hogy még jobban megismerjék és megszeressék filmjeinket, nézzék a régieket a televízióban, az újakat a moziban.

(A magyar filmtörténet képeskönyve, szerkesztette: Gyürey Vera, Lencső László, Veress József; Osiris Kiadó, 2007. A nagyalakú, közel négyszáz oldal terjedelmű kötetre, amelynek képanyagát fotók, filmkockák, plakátok, dokumentumok, jelmeztervek stb. alkotják, a szerkesztői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Tatár Balázs János

Bevezetés a szépirodalmukba

Turóczi Nóra és Kovács József versei elé

A *Spanyolnátha* tehetséggondozó programja, a K. O. Műhely 2007 szeptemberében mutatkozott be a nyilvánosság előtt Jónás Zoltán áldásos mentori munkája, Vass Tibor spanyolnáthás főszerkesztői szerelme és saját magam műhelyvezetői munkájának eredményeként. Hárman vettük vállunkra azt a terhet, amire a művelt latin mondta volt: alatta nő a pálma. Nyakunkon, a fiatalok nyakán nőtt, s gyümölcsként most bemutatkozik a *Zempléni Múzsza* olvasói előtt két tehetségünk: Turóczi Nóra és Kovács József, akik a műhely miskolci szekciójának tagjai. Munkáikról, eddigi eredményeiről nem kívánok beszélni, minden megtalálható a 2008 januárja óta elindult www.komuhely.hu oldalon, amely a szervezetet is közelebb hozza mind az érdeklődők, mind saját magunk számára.

Miért is van igény erre a fajta közelítésre? Esterházy Péter írja *Bevezetés a szépirodalomba* című korszakos kötetében: „Én vagyok az én világom.” Lényegében mindkét költő, akik itt jelentkeznek most nyomtatásban először, a K. O. Műhelyben kezdték a pályát. Sokan sokféle módon nyilatkoznak ma a pályakezdekről, nehéz nekik, senkinek nem könnyű megállni egy olyan társadalomban, ahol a játékszabályok sosem tisztáztak, az ő világuk mindig a sajátjuk marad, nem szabad hagyniuk letéríteni magukat róla.

Turóczi Nóra verseiben a hagyományos avantgárd vizualitása keveredik egyfajta leszűkített, gyér, mégis érzékletes beszédmóddal. Kevés sorban gondolkodik, rövidke az általa használt szerkezetek, mégis egyben marad a szövege. Működik nála a sorok közötti visszhangkeltés, ebben az építkezésben pont az az izgalmas, ahogy eljut az illatoktól a pusztán tapintással érzékelhető tulajdonságokig. Érdekes nála kiemelni a disszonanciát, ami sok esetben szervező eleme verseinek, talán épp ezért tűnhet darabos, ingadozó világa különösnek. A korai Hans Arp kiáltványainak megvalósítását juttatja eszembe, érdemes megjegyezni olvasás közben a belső hangunk által keltett rezgéseket, hagyni magunkat, hogy bevezetést nyerjünk szépségébe.

Kovács József, ha szabad ilyet mondanom: szöges ellentéte ennek a szervező erőnek. Nála a formai megvalósítás mindenek felett való, a transzmodern korra kevésbé jellemző modortalanság nála előny, az intertextualitás és -diszciplinalitás sem válik hátrányára. Képes visszamenni egy korok előtti világba, hogy Szapphó is megríkássa, ugyanakkor játékoságát is szintaktikai mederben terelgeti. Neki a játék a formában rejlik, szövegeinek olvasása közben a dallamosság néha tévútra vezetheti az olvasót. Vigyáznunk kell arra, hogy ne higgyünk el mindent, amit ritmusba szed, jó szándék vezérli, mégis gúnyos mosolyokat vált a forma megszállottaival.

Akik látják őket, egy én-világot látnak, akik hallják, egy én-világot hallanak, akik megismerik a tehetséges költők kezdeti szárnypróbálgatásaiban őket, nem feledhető élményben lesz részük.

Turóczy Nóra

Belébújt

Akartam, valahogy
egyszerűen beleszagolni
hogy milyen
pórusokból felszívni olajat
narancshéj ragadt a narancsbőrre.

ára lett

lefelé görbülő száj
már-már savanyú vigyor volt,
fogak összeszorítva
pedig én harapózzok.
el.

utolsó próba

– végre oldalra dől –
marokkal gázolni combhullámokban
amik szerencsére csak térdig érnek,
azért is bennük buktál fel, tudom
facsarni.
de nekem nem az arany kell.

szitán átfolyó lé

Zúgó fülre

ecseteld
milyen fa - nem tudom
v t a á a l
t v r g v
a i á

Kovács József

Játszani kell

Játszani kell,
mert felemel,
és ide vonzza a vágyat,
itt is a jel,
duzzad a mell,
csepp hegye szúrja a vállad.
Férfierő
törhet elő,
azt hiszed, ez navigálhat,
ámde a nő
csalja elő,
kedve szerint koronázhat.

Szapphó vallomása

Mondtam én is édesanyámnak azt, mit
annyi lánya lesboszi bajnak: engem
érdekelni nem fog a férfi, még ha
férjhez is adnak.

Szőrös teste vonzani nem fog, durva
bőre kecske illata messze űzi
azt, ki női keblek ezernyi rétvét
már lelegette.

Tudja hát meg mind akit illet; népe
Leszbosz öblös partjainak, meg a szép
Küprosz, és Khiosznak is nőtlen élő
férfi lakói:

Nőt nem érnek lesboszi parton. Szapphó
mondja ezt, kit rég nem ölelhet más, csak
macskaléptű drága Agallisz ében
hajkoronája.

Bene Zoltán

János jelenései

...az utcán egy koldus átszellemült arccal a közelgő világvégéről zagyvált, mielőtt hazatértem és leültem megírni ezt a levelet. Valamilyen Kreszthoszt emlegetett a fekélyeit kitarva... Jupiterre! (Akiben nem hiszek.) Nem is értem, miért jegyeztem meg azt a nyomorultat. Talán a hangjában vagy a tekintetében vettem észre valami különösét? Mindegy, nem érdekes.

Ha kérdeznéd, Laeliám, miféle vidék ez, ahol ugyanúgy koldusok óbégatnak az utcákon és tereken, mint a legtöbb helyén a világnak, hát elmondanám, hogy hegyes-völgyes, sziklás ország, néhol kietlen, néhol dús olajligetekkel tarka. Sok a derék növésű juh és kecske, a marhák ellenben aprók és betegesek, s az emberek fura ábrázatúak, bár rendre feltűnnek a hamiskás ión vonások a barna-fekete szemek redőiben. Néhány folyó szeli keresztül-kasul ezt a hegy-völgységet és akad egy nagyobb tava is, amit csatorna köt össze a tengerrel. Mások szerint nem csatorna az, hanem folyótorkolat, nekem ugyan mindegy. Ha emlékszel még rá, bár nem szoktad ilyesmikkel erőltetni azt a csinos kis fejecszkédet, ha netán mégis emlékeznél rá, Lycia a neve ennek a tartománynak. Ha nem vélekszel, hát most megtudtad. Ha érdekelt. S minthogy a tanult Claudius Caesar nemrégiben úgy látta jónak, hogy provincia legyen eme Lycia, hát azzá vált, s én Myrában nyertem el egy szerény hivatalt, érdemeimnek éppen megfelelőt. Myrában lakom tehát, az új provincia új fővárosában. Már olyan értelemben új, hogy voltaképpen régi, ám fővárosként még nem szerepelt ennek a vidéknek a történetében – de nehogy otromba módon érdeklődésedre számot aligha tartó szómenésben törjek ki! Nehogy botorul taglalni kezdjem a vidék viszonyait, netán történelmét, hiszen mindezek hidegen hagynak téged! Laelia, szólj rám bátran!

Már látom is, ha behunyom a szemem, azonmód világosan, halálos pontossággal tárul elém a kép, ahogyan ásítozol – ha sarokba nem hajítottad máris a drága egyiptomi papiruszt! Jó, igazad van, abba hagyom a száraz tények felsorolását, nem fárasztalak viszonyaimmal, körülményeimmel. Levelet írnok azonban szükséges. És neked vagyok kénytelen megírni ezt a levelet, s a többit is majd, szépen sorban, hogy ezen levelek által magam is tisztába kerüljek a helyzetemmel, tisztán érzékeljem a körülöttem lévő világot, amely még mindig áll, s benne magamat is jobban, közelebről láthassam, magamat, akinek még mindig dobog a szíve. Írnok kell neked, hogy elhiggyem: élek én még, csak ez lett az életem, s írnok kell, hogy végre elfogadjam a helyzetemet, érzékeim ne lázadozzanak, hanem vessék alá magukat a realitás kegyetlen hatalmának! Úgyhogy, ha át is ugrottad az első bekezdést, már olvashatsz tovább. Hátha az érdekel, ami te vagy ebben a levélben. Bár azt hiszem, minden levelemben minden leginkább te vagy, Laelia...

...Dalyannak nevezik a helyet, a Köycegiz tó mellett épült, egy iszapfürdő fekszik hozzá közel meg a lykiai sziklasírok, amelyek nagyon misztikusnak tetszenek; valamint egy tengerpart, ami a világ 10 legszebb strandjának egyike. Óriási teknősbékák is költenek a homokjában. Carrotta Carrotta. Ez a teknőcök neve. De láttam kék rákot is, ijesztő egy jószág, mondhatom! Van egy ókori város is erre, Kaunosznak hívják, vagy mindenesetre annak neveztek valaha. A hajóról megmutatkozott a fürdője, más semmi. A sziklasírok egyébiránt lélegzetelállítóan szépek, Alexandrosz (Nagy Sándor) elől menekültek azok, akik építették, a legnagyobbat be se tudták fejezni. A feltevések szerint a sziklafal tetejéről ereszkedhettek alá köteleken, úgy vészték ki az épületeket, oszlopostul, timpanonostul. Elég valószínűnek tűnik. Megvalósíthatóbb fölülről, mint alulról. Körülbelül ennyit tudok róluk. Szívesen megmásztam volna őket, az oldalt elhelyezkedő kisebbeket lehetne felszerelés nélkül is. De erre nem volt módom. S ha volna is, lenne-e értelme? Nélküled aligha...

A sziklasírok díszletei közt vagy harminc-harmincöt vihogó, fényképezőgépet csattogtató turistával ültem egy hajóban, egy idegenvezetőnek nevezett ostoba liba beszélt laposan a pazar látványról – de mit érdekel engem mindez? Egyedül Te érdekelsz. Néha sikerült (pillanatokra) abba a hitbe ringatni magam, hogy ott ülsz mellettem és fogod a kezem, hosszú hajad az arcomba fújja a szél, orromban az illatod... De ez csak vágyálom, csak képzelgés. A sziklasírok lábánál, a folyón vagy bárhol is vagyok, mindenütt egyaránt képzelgés csupán, hogy Te is ott vagy, ott lélekzel mellettem, bármikor hozzád érhetek, szólhatok, hallhatom a hangod valóságosan is, nem csupán kongani a fejemben... Az imént is mindössze rossz indulatú illúzió volt a hangod itt, a szállodában, ahol most üldögélek és húzom az időt (= pötyögtetek a laptopon, azaz lényegtelen megfigyeléseimet *jegyzem* le a winchesterre). Csorog a hátamon, homlokomon a verejték...

Húzom az időt: azt pötyögöm éppen, hogy a szállodában két olasz az egyik szomszédom. Nincs belőlük sok errefelé, minden bizonnyal nem kedvelik ezt a vidéket. Ezek nászutasok. Hangos nászutasok. Nem igazán szenvedélyesek, csak ha veszekedésről van szó, akkor eresztik ki a hangjukat és üvöltöznek azon a fülbántóan csúnya nyelvükön, ami annak idején, félféves itáliai tanulmányutamon is annyira lehangolt, hogy néha attól is elment a kedvem, amiért odamentem: a római emlékek tanulmányozásától. Hogyan alakulhatott ki az én szeretett latinomból ez a karattyolás? Soha nem fogom megérteni, ha ezer évig élek, akkor se. És nem elég, hogy kitekérték, de ott van még ráadásnak az a primitív, harsány közönségesség is, ahogyan használják! Például ezek az én mostani szomszédjaim. Bár azt elismerem, ha nem veszekszenek, csöndesek, sőt: megalszik a tej a szájukban. Viszont, igazat szólva, elég sokat veszekszenek. Ilyen fajták.

A másik szomszédban lakók sokkal jellemzőbbek ezen a tájon: egy angol család. Bár ezek nem jellegzetes angolok. Két, nyilván örökbe fogadott ázsiai gyerekekkel vannak. Fura banda. Apuka folyton sört vedel, anyuka sóhajtozva nézegeti magát a tükörben, markolással a hájhurkákát az oldalán – de azért folyton a tükröket keresi a hotel halljában, az étteremben, mindenütt; a két kis ázsiai meg örül mindennek, mint majom a farkának. Érdekes módon éjjelente ők a zajosabbak: félreérthetetlen, hogy mit csinálnak (vajon a két gyerek hogy alhat?). Amúgy bosszantóan vékonyak a falak! Az angolok egy pornófilm hang-kavalkádjának intenzitásával árasztanak el, az olaszoktól legfeljebb horkolás szűrődik át hozzám éjszaka. Különös világ! A sztereotípiák rendre felborulnak.

Rólunk is az volt a sztereotípiám, hogy sosem szakadunk el egymástól. Most egyedül vagyok. Te eközben otthon vagy – mással. Én meg folyton az okokat keresem. Tény,

hogy tehetségesebb régész vagy nálam, mindig is az voltál, én csak a latin feliratokban vagyok jó. Nem véletlenül löcsölik rám évek óta a latintanítást, ásní alig engednek, míg utánad kapkodnak a neves-jeles kollegák. Az is, aki most a karjaiban tart. Ő még nálad is jobb régész. Ez volna az ok? Ez volna sikerének, kudarcornak a titka? Ezért ölel most ő téged, s ezért vagyok én olyan vigasztalanul egyedül? Nem tudom. Csődöt mond a logikám. Csak az világos, mint a nap, hogy egyedül vagyok. Nélküled...

...Laeliám, drága hölgyem! Bárcsak itt lennél, bárcsak lett volna erőm osztozni rajtad! Bár megadta volna nekem azt a kegyet Claudius Caesar, hogy Rómában maradhatok, s inkább vagyonom egy részét kobozta volna el! Botrányosan viselkedtem, tudom. Megbocsájthatatlan egy római patríciusnak, ha őszinte könnyeket sír előkelő társaságban, mikor imádott hölgyének nyakát bárdolatlan bunkók csókolgatják... Még inkább megbocsájthatatlan, ha a Caesart is szemrehányó szavakkal illeti, amiért nem pártolja a régi római éreynyeket, teret enged a szabadosságnak, az erkölcsi fertőnek, amelyben szeretett Rómánk fetreng. És éppen ő nem, aki tudós elme, aki a Köztársaság és a köztársasági értékek, köztük a megingathatatlan erkölcs ismerőjének, mi több: hívének vallja magát! Lehet, ezt nem kellett volna mondanom, s ha nem ragadtatom el magam, lehet, még ma is Rómában lehetnék, és kínjaimat enyhítené, hogy láthatlak, hallhatom hangod, érezhetem illatod... De nem Rómában vagyok, hanem ebben a koszos tartományban! Ó, Polluxra, már igazságtalanul ítélek! Mivé leszek kínomban?! Elvégre tiszteletre méltó tartomány ez, még ha sivár is nélküled.

Mert mérhetetlenül, kifejezhetetlenül sivár nélküled ez a táj, nap mint nap érzem, akár egy szívembe hatoló kés pengéjét!

Sokat elmélkedtem rajtad, ezzel nyilván tisztában vagy. A hajón, miközben óránként hánytam, rajtad tűnődtem, s akkor is, mikor Myrába lovagoltam egy cohors faragatlan paraszt társaságában, akiket mégis megillet a legionista név, s emiatt én szégyellem magam minden római polgár nevében, szóval akkor is feléd kalandoztak gondolataim... Néha könnyeztem is. S ennek nem gyomrom háborgása, vagy az itteni por, netán a latinul alig makogó legionista tahók nehezen viselhető jelenléte volt az oka, Laeliám! Hanem te. Mert akármekkora ringyó vagy is, én még mindig szeretlek, s azt hiszem, soha nem lesz ez másként. Most nevensz rajtam, tudom, de az már nem sért, hogy leringyózlak. Ezzel is tisztában vagyok. Különc vagyok, sokszor mondták nekem Rómában. Te is. Érdekes, az a néhány vén patrícius, aki a régi erkölcsökre hivatkozva tartóztatja meg önmagát (vagy legalább úgy tesz, mintha megtartóztatná), az nem különnc, csak vén bolond, akinek azért kijár némi tisztelet. Én, aki azt vallom, hogy test és lélek egy és ugyanazon irányban kell, hogy haladjon, én különnc vagyok a szemetekben, rabszolgákkal és egymással hentergők szemében. Különc, megvetendő, lenézett balek. Legyek hát különnc, legyek akár balek, ha tetszik. Nekem sehogy se tetszik. Kérdezed most: miként lehetséges, hogy te mégis tetszel? A lelked is. Mert erről van szó, Jupiterre mondom, akiben nem hiszek! Nem csak a hibátlan alakod, a szép arcod tetszik, de mindaz éppen úgy, ami a bőröd alatt lakozik. Valahol mélyen. Mert én azt is ismerem, s rajtam kívül senki. Igaz, csupán három-négyszer mutatta meg magát, de azért megmutatta: a Tiberis partján, Ostiában és Neapolisban. S talán Caerében, az etruszk sír mellett. Akkor lehámlott rólad a társasági máz, a rád rakódott szokások álruháját levetkezted, a divat parancsai elhalkultak a fejedben, s olyannak mutatkoztál, amilyen ezek nélkül vagy: igaznak és tisztának. Talán az egyetlen igaz és

tiszta ringyó vagy, Laeliám, Polluxra! (Akiben, magától értetődően, szintúgy nem hiszek, ahogy Jupiterben....)

Látod, ismétlem önmagam. Hiszen beszéltem már erről, most meg írom. Bár nem hiszem, hogy emlékszel, mikor minderről szóltam. Részeg voltál, meg akartál csókolni erőszakkal, de ahogy a számhoz közelítettél, rosszul lett fogott el és leokádtál. Reggelig simogattam a hátad utána, hogy békésen alhass, s mikor felébredtél, elzavartál, mert bűzlöttem a hányástól. A tiédől. Igen, ez is velem történt, velünk történt, bár ahogy kinézek a kertbe és látom, ahogy a rabszolga éppen egy skorpiót csap agyon, s a levegő száraz és égető, s nem terjeng sem az ürülék, sem az illatosító főzetek szaga, mint Rómában... Nos, mikor ezt látom, úgy érzem, soha nem történt velem más, minthogy levelet írtam neked, Laeliám, drága hölgy! Úgy hiszem, ez a levélírás én vagyok, én voltam, s leszek...

...egy autót béreltem, azzal utaztam Epheszosz romjaihoz. Pazar látvány fogadott, lenyűgöző a hatás! Végre el tudom képzelni, hogyan festett egy ókori város! Mert beismerem (minek tagadnám, ha úgyis tudod): hiába van papírom arról, hogy régész vagyok, ezidáig képtelen voltam magam elé idézni egy réges-régi települést. Ha emlékszel, egyszer beszélgettünk is erről, csupa régészek, több liter, netán több hektó bor mellett. Lesajnáltál, mikor elismertem, hogy nem érzem az elmúlt idők tereit, és nem tudok letűnt korok embereinek bőrébe bújni. Fantáziátlannak nevezted, s hozzátetted: azért nem lesz belőlem soha valamirevaló régész, mert nincs meg hozzá a képzelőerőm. Csak a latin bifláztatására vagyok alkalmas, semmi többre. Már ebből látnom kellett volna, hogy nem tarthat örökké a kettőnk története. Nem abból, amit mondtál, hanem abból, hogy mindezt a társaság füle hallatára mondtad, gúnyos hangon, kímélet nélkül! De ez már elmúlt, nem lényeges. Illetve lényeges, csak nincs értelme beszélni róla.

Visszatérek inkább Epheszoszhoz, amely még az én fantáziaszegény gondolatvilágomat is megragadta. Nem telepedett rá modernebb település, vagy legalábbis nem hagyott rajta nyomokat. Romosan ugyan, de úgy néz ki, mint az Ókorban, a római uralom idején. Igaz, nincs már meg az Artemiszion, az Ókor egyik csodája a hét közül, mely egykor Epheszosz legnagyobb nevezetessége volt, ugyanis a britek, mint oly sok egyebet, ezt is elrabolták: szétszedték, hazavitték, mint az Akropolisz szobrait vagy megannyi egyiptomi, mezopotámiai értéket. Látható viszont a Celsus könyvtár homlokzata, állnak épületek, közkutak, közlatrinák, kórházak, kapuk, színházak, sejtethető az agora, az utcák ezeréves kővel kövezve – lélegzetelállító! (Ezeket is minek írom? Hiszen tudjuk mindketten. Húzom az időt, folyvást húzom...) Talán egyedül az a zavaró tényező, hogy turisták tömege hömpölyög az utcákon, minden egyes négyzetcentimétert fotóznak, filmeznek, ha megállsz gyönyörködni valamiben, vagy elsodornak, vagy éles megjegyzést tesznek rád, amiért belemásztál a képbe. Még mielőtt a város belső tereire érkeztem volna, letértem a következő utcákról, hogy magányosan bóklásszam kicsit – itt azonban skorpiókkal találkoztam, jobbnak láttam hát visszatérni a tömegbe. Mint a birka, egy fantáziátlan birka, ugye?

Az Epheszoszban eltöltött hat-hét órát követően megnéztem Szűz Mária házát. Egy Selçuk nevű település fölött helyezkedik el a hegyen. Ez a város kvázi Epheszosz középkori „változata”. Ide vándorolt a nagy ókori kereskedőváros a Bizánci Birodalom idején vagy a mohamedán idők kezdetén valamikor. A Szűz Mária-házon kívül, amely legnagyobb turisztikai látványossága, van egy hatalmas erődje is, amibe nem jutottam be.

Miriamana: így hívják a törökök Krisztus anyját, aki a hagyomány szerint, János apostol

társaságában ezen a helyen töltötte utolsó éveit. Az iszlám is tiszteli a Szűzanyát, így aztán ez a hely ökonumenikus zarándokhely. Csőre töltött fegyverrel őrzik a katonák, terrortámadástól tartanak talán. De a turistákat, zarándokokat nem akadályozzák semmilyenben. Egy csoporthoz csapódva megtudtam, hogy a XIX. században egy német asszony álmaiban megjelent Isten anyja, s ilyenkor a médium Mária szemével látott: látta, hogy házának kapujából mint látja a Szűz a csodálatos Epheszoszt és miként látja a tengert, annak mely szeletét, a kikötő mely részleteit. Álmat elmesélte sokaknak, s látomása (sugallata?) alapján kezdtek kutatni. A kutatás folyamán egyetlen olyan helyre akadtak a hegyen, ahonnan Epheszosz és a tenger éppen azt az arcát mutatja, amelyet az álomlátó leírt. Ezen a helyen ásní kezdtek, s megtalálták az épületet, amelyet azóta felújítva, romjait egészszé kerekítve zarándokhellyé, turistacsalogató látványossággá fejlesztettek. Manapság békésen mosolygó apáca fogadja a tömeget Szűz Mária egykori lakában, arcáról nyugalom sugárzik: pontosan olyan jelenség, amilyenek az egyház női szentjeit ábrázolják az ortodox ikonok. Valahogy megnyugodtam attól, hogy egy levegőt szívhatam vele. Bármilyen zaklatott is vagyok mostanság, abban a mosolyban, abban a tekintetben nyugalmat találtam. Ezért kellett idejönnöm? Talán ezért, nem tudom. Talán másért, ki tudja?

Magam is gyűjtöttem gyertyát Mária házában, mielőtt magam mögött hagytam. Miközben gyertyám kanócát egy másik lángjába tartottam, éreztem, hogy az apáca figyel. Bizsergető érzés volt. Bárcsak együtt gyűjthattuk volna meg azt a lángot, te meg én! Valahogy olyan kézzelfoghatónak éreztelek ismét, olyan elérhetőnek, olyan valóságosnak! Bárcsak...

...szőrköponyeget öltöttem mezítelen testemre és számárháton zarándokoltam el Ephesusba. A Diana-templomban beavatást nyertem az istennő misztériumaiba. Lelkem megnyugvását reméltem ettől, hiszen Ephesus templomát egykor még Kübelé tiszteletére emelték, tőle foglalta el Artemisz, akit mi, rómaiak Diana néven emlegetünk, s bár Dianában sem hiszek, ahogyan a többi istenekben sem, a titokzatos misztériumok mégis érdekelnek, mert úgy vélem, megőriztek valamit abból az elfelejtett tudásból, amiről az egyiptomi papok vagy Orpheus követői suttognak. És itt igen-igen ősi misztériumokról van szó, Laeliám! Mégsem találtam nyugalomra. A misztériumokról nem beszélhetek, de erősen próbára tették elpuhult testemet, annyit bevallok, drága Laeliám, nincs előttem titkom! Annyit még elárulok, bár ezt magad is tudhatnád, ha gyönyörű fejecskédet nem fájdítaná meg minden, ami nem az öltözködéssel, a szépítkezéssel vagy a szerelmeskedéssel kapcsolatos, szóval annyit még elárulok, hogy Kübelé isteni társa Attisz, s kettenjünk tiszteletére bizonyos ideig tartózkodnom kellett a kenyértől, hiszen Attisz isten nem más, mint maga a zölden learatott kalász... Jaj, Laeliám, ezek a szellemi megerőltetéstől támadó fejfájások! Ez is csak póz, hiszen te sokkal okosabb vagy ennél, olykor elárulod magad!

De nem erről akarok írni. Erről sem. Voltaképpen magam sem tudom, miről. Azt hiszem, azért mentem Ephesusba, mert kerestem valamit. Nem pont Kübelé–Artemisz–Diana misztériumait, de kapaszkodót, kiutat igen. Kiutat gondolataim sötét labirintusából, mely mindig hozzád vezet, mely te vagy magad, Laelia, drága hölgy!

Ilyen gondolatok kavargtak a fejemben, miközben az ephesusi fürdőből, ahol felfrissítettem tagjaimat, a szállásom felé bandukoltam. Lovak nem jöhetnek be Ephesus belső

utcaira, tereire, nehogy tönkretegyék a pazar kövezetet, ezért ballagtam gyalogosan. Az egyik téren elmélázva álltam meg, magam sem tudom, miért. Báméskodtam, ásitottam, s csak bizonyos idő elteltével jutott a fülembe a hang. Egy szegényes öltözetű, égő tekintetű, negyvenedik évét még be nem töltött, szakállas férfi beszélt a körülötte állókhoz, ilyenformán:

– „Bizony, bizony, mondom nektek: Aki hisz bennem, annak örök élete van. Én vagyok az élet kenyere. Atyáitok mannát ettek a pusztában, mégis meghaltak. Ez a mennyből alászállott kenyér, aki ebből eszik, nem hal meg. Én vagyok a mennyből alászállott élő kenyér. Aki e kenyérből eszik, örökké él. A kenyér, amelyet adok, a testem a világ életéért”. Erre vita támadt a zsidók közt: „Hogy adhatja ez a testét eledelül?” Jézus ezt mondta rá: „Bizony, bizony, mondom nektek: Ha nem eszitek az Emberfia testét és nem isszátok a véré, nem lesz élet bennetek. De aki eszi az én testemet, és issza az én vére, annak örök élete van, s feltámasztom az utolsó napon. A testem ugyanis valóságos étel, s a vérem valóságos ital. Aki eszi az én testemet és issza az én vére, az bennem marad, én meg benne. Engem az élő Atya küldött, s általa élek. Így az is élni fog általam, aki engem eszik. Ez a mennyből alászállott kenyér nem olyan, mint az, amelyet atyáitok ettek és meghaltak. Aki ezt a kenyeret eszi, az örökké él.” Ezeket mondta, amikor Kafarnaumban, a zsinagógában tanított.

A szakállas férfi görögül beszélt, de egészen másképpen, mint ahogyan azt a római vagy görög orátoroktól megszoktam. Példának okáért beszéd közben nem nézett hallgatóságára, azok mégis áhítatos csendben itták magukba szavait. Nem vagyok képes magyarázatát adni, miért jutottak el fülembe egyszerű mondatai. Talán azért figyeltem föl beszédére, mert a Kübelé-misztériumok miatt napok óta nem ettem kenyeret, amit egyébként erősen kedvelek, s ez az ember éppen a kenyérről szónokolt, jóllehet zavarosan és számomra felfoghatatlanul. Talán ezért nyílt ki a fülem a hangjának, talán más miatt.

Miután azonban befejezte, nem mozdultam. Meghallgattam, ahogy válaszolt néhány kérdésre, majd, mikor hallgatósága egyrészt morogva, dohogva, másrészt mély csöndbe burkolózva szétszéledt, s ő is elindult, utánaeredtem...

...Miriamana háza, akár hiszed, akár nem, valóban nyugalmat hozott zaklatottságom helyébe. Nem csak szófordulatként, hangzatos kifejezésként használom ezt a kijelentést. Nem hiszel az ilyesmiben, megmosolyogsz most is nyilván. Holott valójában igazi, valódi nyugalom töltött el abban a házban. Igaz, kicsit úgy, mintha kábítószer hatása alá kerültem volna – mintha álmvilágban ógyelegnék, úgy ódöngtem Selçuk utcáin órákig. Mindemellett remekül éreztem magam. Messzire kerültem mindentől, a lábaim maguktól mozogtak, egyik követte a másikat, az ősi rend szerint; s olykor olyan érzésem támadt, hogy kívülről szemlélem magam, akár a klinikai halál állapotába jutottak. Kiürültem, majd megteltem hallgatással, csönddel, alázattal. Nem tudok erről írni, nincs értelme, hitetlennek nem írhatok ilyesmiket, s te az vagy. Nem bizonytalan, nem másban hívő, de hitetlen, méghozzá végzetesen és végletesen hit nélküli ember.

Egy-egy pillanatra újra éreztem a világ tárgyi valóságát magam körül, egy ilyen pillanatban lemosattam a bérelt autót az utcákon álló, folyton csobogó ingyenes autómósó kutak egyike alatt, másik ilyen minutában fagyaltot ettem, aztán kóvályogtam újabb órákat. Nem tudom, miért tértem be abba a koszos, bűdös üzletbe, de egyszer csak ott találtam magam. Egy fogatlan vénemberrel alkudoztam egy vacak csomagra. Vászonba kötve

valami sárgult, koszlott iratok heverték előttem a pulton. Az öreg 100 euróra taksálta a paksamétát, én egykedvűen bólogattam, s közöltem, hogy ötvenet adok érte. Az öreg sírós hangon ellenkezett, aztán ötvenötért odaadta az egészet. Hátizsákomba gyömöszöltem a szerzeményt és visszamentem a kocsihoz. Közben tagjaimba visszatért a világ, a realitásérzetem felébredt – frissen megtalált nyugalmam, könnyű érzésem azonban nem hagyott el. Hajnalra értem haza a szállodámba.

Délig aludtam, s mikor kipakoltam a hátizsákot, csak nehezen tudtam eszembe idézni, honnan került bele a vászonszütyő. Kedvetlenül vettem észre, hogy nyugalmam oda, kábaságom helyére visszatolakodott a zaklatottság, hiányod pokoli kínja. Mégis kibontottam a vászonzacskót, s az ágyra borítottam a tartalmát. Iratok voltak. Hamar rájöttem, hogy egyiptomi papiruszok, vagy hasonlók. Latin írást olvastam rajtuk, s nem tűnt nagyon nehéznek kisilabizálni a sorokat: a papirusz ellenállt az időnek, jól tartotta a tintát is, az csak kevés helyen mosódott el, kevés helyen rongálódott a szöveg. Furcsa érzésem támadt. Én, aki időm nagy részét otthon is latin szövegekkel bibelődve töltöm, itt, Kis-Ázsia tájain, lám, megint latin szövegekbe botlok! – Jelnek véltem ezt, isteni segítségnek: kaptam valamit, ami elterelheti a gondolataimat rólad. Mikor ezen tűnődtem, a szomszédban az olaszok pergő nyelvvel szidalmazni kezdték egymás felmenőit, egyre hangosabban, s a végén, ha nem tévedek, egy pofon is elcsattant. Nem törődtem velük, ezúttal még azon sem bosszankodtam, hogy gorombán megerőszkolták az egykor oly szabatos, szép hangzású latin nyelvet. Összekaptam magam, lehurcolkodtam a tengerpartra, s a papiruszokba mélyedtem.

Csakhamar kiböngésztem az írásokból, hogy egy valamiféle hivatal ellátására, ám büntetésből Myrába helyezett római patrícus leveleit vásároltam meg Selçukban. Ha jól emlékszem, Krisztus után 43-ban szervezte meg Claudius Lycia (a későbbi Lycia-Pamphylia) provinciát, s még az évben érkezhettek ide az én rómaim. Szerelmi csalódás gyötörte (miként engem), az imádott nőnek írta leveleit, melyeket, úgy tűnik, soha nem bízott a postára. Be kell ismernem, hogy kedvemre való olvasmányra lettem, jóllehet nem terelte el a gondolataimat rólad. Ezzel szemben esélyt, lehetőséget adott arra, hogy kívülről szemléljem magam – hasonlóképpen, ahogy Selçuk utcáin...

...Laeliám, drága hölgyem! Micsoda világban élünk! Mindenki kapaszkodókat keres, támaszt, magyarázatot. Alexandrosz óta szétesett minden bennünk, a világunk agonizál, az istenek meghaltak vagy nem is léteztek sosem. S Alexandrosz kora már négy évszázada lehanyaglott! Letűnt és válságot hagyott ránk. Túl sok a kérdés és még több a válasz. Már a filozófusok sem bírják kigyomlálni kertjeiket, már a bölcsek sem igazodnak el az útvesztőkben, drága Laelia! Nem véletlen, hogy Rómában Mithrasz hívei, Ízisz követői, az orfikusok, az eluszi misztériumok beavatottjai, az elfeledett etruszk szertartások követői, a zsidózó szekták és számtalan egyéb lelki vigaszt kínáló társaság virágzik! Nos, egy ehhez hasonlóan a hirdetőjébe botlottam én Ephesusban.

Miután meghallgattam értelmetlennek tetsző, valami miatt mégis magával ragadó, együgyű beszédének végét, a nyomába eredtem. Nem valami ügyesen követhettem, mert a város falain túl, az ösvény egy kanyarulatában bevárt, hogy szelíden azt kérdezze, miért koslatok utána. Hirtelen semmi mást nem tudtam felelni, csak annyit, hogy kíváncsivá tettek (talán illetéktelenül, de nem ártó szándéktól vezérelve) elkapott szavai. Elmondtam, hogy római polgár vagyok, Myrában van hivatalom és Diana temploma miatt zárandokol-

tam Ephesusba. Ő mosolygott szavaimon, ám mosolyát nem éreztem bántónak (nem úgy, mint a tiédet oly sűrűn, édes Laeliám!).

– Kiről meséltél a városban? – kérdeztem.

– Válaszolnom kell-e neked, uram? – felelt ő kérdéssel a kérdésre.

– Talán nem kellene, mégis megteszem, mert nyílt az arcod és nem látok hamisságot a szemedben. A názáreti Jézusról meséltem, akit tíz esztendeje Pontius Pilátus a zsidók kérésére keresztre feszített ludeában, Jeruzsálem városában.

Megdöbbenetek szavai. Keresztre köztörvényes bűnözőket szokás feszíteni és azokat, akik Róma államrendje ellen támadnak. Aggályaimat megosztottam vele. Ő legyintett, majd mosolyogva elmondta Jézus halálának történetét:

– Jézus Isten követéséről beszélt és egy új, minden eddiginél méltóbb szövetségről, melyet az Egyetlen Isten ajánl fel az emberiségnek. Nem lázított, de a zsidó papok hatalmukat féltették tőle. Ezért állították Pilátus bírósága elé. Pilátus nem talált benne hibát, csak akkor ijedt meg, mikor a Szanhedrin, a zsidó papok tanácsa azt állította, Jézus ludea trónjára tör. Akkor Pilátus visszament a helytartóságra, maga elé hívatta Jézust, és megkérdezte tőle: „Te vagy a zsidók királya?” Jézus ezt felelte: „Magadtól mondod ezt vagy mások mondták neked rólam?” „Hát zsidó vagyok én?, tört ki Pilátus. Saját néped és a főpapok adtak kezemre. Mit tettél?” Jézus így válaszolt: „Az én országom nem ebből a világból való. Ha ebből a világból volna országom, harcra kelnének szolgálaim, hogy ne kerüljek a zsidók kezére. De az én országom nem innen való.” Pilátus akkor közbeszólt: „Tehát király vagy?” „Te mondod, hogy király vagyok, mondta Jézus. Arra születtem, s azért jöttem a világba, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Aki az igazságból való, hallgat szavamra.” Pilátus erre ezt mondta: „Mi az igazság?” E szavakkal újra kiment a helytartói palota előtt egybegyűlt zsidókhoz, és kijelentette: „Én nem találok semmiben bűnösnek. De az a szokás nálatok, hogy húsvétkor valakit szabadon bocsássak. Akarjátok, hogy szabadon bocsássam a zsidók királyát?” Erre újra kiabálni kezdett a tömeg: „Ne őt, hanem Barabást!” Barabás rabló volt. Erre Pilátus előhozatta Jézust és megostoroztatta. A katonák tövisszörűt fontak, a fejére tették, és bíborszínű köntöst adtak rá. Aztán elé járultak, és így gúnyolták: „Üdvözlégy, zsidók királya!” Majd arcul ütötték. Pilátus ismét kiment, és így szólt hozzájuk: „Nézzétek, elétek vezetem. Értsétek meg: nem találok semmiben sem bűnösnek.” Jézus töviskoronával, bíborpalástban jött ki. Pilátus rámutatott: „Íme, az ember!” Mihelyt meglátták, a zsidók és a szolgák, elkezdtek kiabálni: „Keresztre vele, keresztre vele!” Pilátus ismét szabadkozott: „Vigyétek el és feszítsétek meg tí! Én nem találok bűnösnek.” De a zsidók nem tágítottak: „Nekünk törvényünk van, s e törvény szerint meg kell halnia, mert Isten Fiává tette magát!” Ennek hallatára Pilátus még jobban megijedt. Visszament a helytartóságra, és újra megkérdezte Jézustól: „Honnan való vagy?” Jézus nem válaszolt neki. Pilátus kérdőre vonta: „Nekem nem felelsz? Hát nem tudod, hogy hatalmam van rá, hogy szabadon bocsássalak, de hatalmam van arra is, hogy keresztre feszíttesselek?” Jézus csak ennyit mondott: „Nem volna fölöttem hatalmad, ha onnan felülről nem kaptad volna. Ezért annak, aki a kezedre adott, nagyobb a bűne.” Ettől fogva Pilátus azon volt, hogy szabadon bocsássa. A zsidók azonban ordítottak és fenyegetőztek, erre kiszolgáltatta nekik, hogy feszítsék keresztre. Jézus maga vitte keresztjét, míg oda nem ért az úgynevezett Koponyák helyére, amelyet héberül Golgotának hívnak. Ott keresztre feszítették, s két másikat is vele, jobb és bal felől, Jézust meg középen. Pilátus feliratot is készíttetett, és a keresztfára erősítette. Ez volt a felirat: „A názáreti Jézus, a

zsidók királya!" A feliratot sokan olvasták a zsidók közül, mert az a hely, ahol fölfeszítették Jézust, közel volt a városhoz, héberül, latinul és görögül volt írva. A zsidó főpapok azért kérték Pilátust: „Ne azt ird, hogy a zsidók királya, hanem azt, hogy azt mondta magáról: a zsidók királya vagyok.” De Pilátus azt felelte: „Amit írtam, azt megírtam!” Jézus keresztje alatt ott állt anyja, Mária, Mária Magdolna és Johanan, kedvelt tanítványa. Amikor Jézus látta, hogy ott áll az anyja és szeretett tanítványa, így szólt anyjához: „Asszony, nézd, a fiad!” Aztán a tanítványhoz fordult: „Nézd, az anyád!” Attól az órától fogva a tanítvány viseli gondját az anyának. A zsidók arra kérték Pilátust, töresse meg a keresztre feszítettek lábszárát és vetesse le őket a keresztről, nehogy szombaton is a kereszten maradjanak a holttestek, az a szombat ugyanis nagy ünnep volt. El is mentek a katonák, és megtörték a lábszárát az egyiknek is, a másiknak is, akit vele együtt fölfeszítettek. Amikor azonban Jézushoz értek, látták, hogy már meghalt. Ezért nem törték meg a lábszárát, hanem az egyik katona oldalába dőfte a lándzsáját. Nyomban vér és víz folyt belőle. Aki látta, az tett róla tanúságot és igaz a tanúsága. Arimateai József, aki Jézus tanítványa volt, bár a zsidóktól való félelmében csak titokban, arra kérte Pilátust, hogy levehesse Jézus testét. Pilátus megengedte. Így elment és levette a testet. Fogta Jézus testét és fűszerekkel együtt gyoicsba göngyöltette. Így szoktak a zsidók temetni. Azon a helyen, ahol keresztre feszítették, volt egy kert, s a kertben egy új sírbolt, ahova még nem temettek senkit. Mivel a sír közel volt, a zsidók készületi napja miatt ide temették Jézust. A hét első napján, kora reggel, amikor még sötét volt, Mária Magdolna kiment a sírhoz. Észrevette, hogy a követ elmozdították a sírtől. Erre elfutott Simon Petrushoz, aki szintén Jézus tanítványa volt és egy másik tanítványhoz, akit kedvelt Jézus, és hírül adta nekik: „Elvitték az Urat a sírból, s nem tudni, hova tették.” Petrus és a másik tanítvány elindult és a sírhoz sietett. Mind a ketten futottak. De a másik tanítvány gyorsabban futott, mint Petrus, és hamarabb ért a sírhoz. Benézett, s látta a gyoicsot, de nem ment be. Nem sokkal később Petrus is odaért, bement a sírba és ő is látta az otthagyt gyoicsot meg a kendőt, amellyel a fejét befödtek. Ez nem a gyoics közt volt, hanem külön összehajtva más helyen. Most már a másik tanítvány is bement, aki először ért oda a sírhoz. Látta és hitt. Eddig ugyanis nem értették az Írást, vagyis a zsidók szent iratait és jóslatait, amely megjósolta, hogy a Messiásnak, a zsidók szabadítójának föl kellett támadnia a halálból. Ebből látható, hogy Jézus a Messiás, hiába tagadják ezt a zsidók. Ezután a tanítványok visszatértek övéikhez. Mária ott állt a sír előtt és sírt. Amint így sírdogált, egyszer csak benézett a sírba. Látta, hogy ott, ahol Jézus teste volt, két fehér ruhába öltözött angyal ül, az egyik fejtől, a másik lábtól. Megszólították: „Asszony, miért sírsz?” „Mert elvitték Uramat, felelte, s nem tudom, hová tették.” E szavakkal hátrafordult, s látta Jézust, amint ott állt, de nem tudta róla, hogy Jézus. Jézus megkérdezte: „Asszony, miért sírsz? Kit keresel?” Abban a hiszemben, hogy a kertész áll mögötte, így felelt neki: „Uram, ha te vitted el, mondd meg, hova tetted, hogy elvihessem magammal.” Jézus most nevéen szólította: „Mária!” Erre megfordult, s csak ennyit mondott: „Rabboni”, ami annyit jelent, mint „Mester.” Jézus ezt mondta neki: „Engedj! Még nem mentem föl Atyámhoz. Inkább menj el testvéreimhez és vidd nekik hírül: Fölmegyek Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, Istenemhez és a ti Istenetekhez.” Mert Jézus nem más, mint az Isten egyetlen fia, ezért nevezheti az Istent Atyjának. Mária Magdolna elment, és hírül adta a tanítványoknak: „Láttam az Urat, s ezt mondta nekem.” Amikor beesteledett, még a hét első napján megjelent Jézus a tanítványoknak, ott, ahol együtt voltak, bár a zsidóktól való félelmükben bezárták az ajtót, noha maguk is zsidónak szü-

lettek. Belépett, megállt középen és köszöntötte őket: „Békesség nektek!” E szavakkal megmutatta nekik kezét és oldalát. Az Úr láttára öröm töltötte el a tanítványokat. Jézus megismételte: „Békesség nektek! Amint engem küldött az Atya, úgy küldelek én is titeket.” Ezekkel a szavakkal rájuk lehelt, s így folytatta: „Vegyétek a Szentlelket! Akinek megbocsátjátok bűneit, az bocsánatot nyer, s akinek megtartjátok, az bűnben marad.” Mindezt Jézus megtehetette, ő adhat bocsánatot és tehet ítéletet, mert, miként mondtam neked, Jézus a Messiás, az Isten Fia!

Mikor befejezte, értetlenül néztem.

– És te ismerted ezt az embert? Jézust?

Bólintott.

– Én vagyok ama Johanan vagyis Ioannész, legkedvesebb tanítványa, aki végig ott állt a kereszt alatt, mikor meggyilkolták.

– De hogyan? Hogyan gyilkolhatták meg?

– Közülünk egy elárulta, de ez nem fontos.

– És amit a városban beszéltél? Hogy a testéből készült kenyeret kell enni?

– Ez hitünk egyik fő misztériuma – válaszolt Ioannész. – Nem avathatlak be, mert nem tartozol közénk.

– De fényes nappal Epheszoszban, a nyílt utcán fecseghetsz róla?

Ioannész elmosolyodott.

– Epheszoszban oly sok badarságot fecsegnek nyílt utcákon, zsúfolt tereken. Sokkal inkább tartanak a sötétben suttogóktól, mint a napfényben szónoklóktól azok, akiknek tartaniuk kell valamitől!

Ebben is igaza volt...

...azt hiszem, hamisítvány. Egyes részletei János evangéliumával egyeznek meg, ez a leggyanúsabb. Persze, nekem nincs képzelőerőm, túlságosan földhöz ragadt vagyok, következőképpen nem kizárt, hogy ezért gondolkodom így. Mindenesetre megpróbálom hazavinni a papiruszra rótt leveleket – bár, ha valódiak, a török államot illetnék, az kétségbevonhatatlan. De egyszer mi magyarok is lophatunk valami nagyot, nem? Tőlünk már oly sok mindent elvittek, elég, ha csak a Seuso-kincsekre gondolunk, de a felsorolást hosszú oldalakon keresztül lehetne folytatni!

Ha haza tudom vinni, otthon bevizsgálatom. Stílárís jegyekből nem akarok kiindulni, a papiruszt és a tintát veszem célba. Miért mellőzöm a stílust, mint bizonyító erejű tényezőt? Egyszerű a válaszom. A rómaiak ugyanolyan fejlett és modern társadalomban éltek, mint mi, technikailag voltak csak fejletlenebbek nálunk, így aztán a stílusból kiindulni badarság volna. A gondolatokból (eszmekből) sem juthatok megcáfolhatatlan következtetésekre, a rómaiak filozófiai „tudásban” sem különböztek tőlünk. Egy olyan civilizációban éltek a levelek keletkezésének (lehetséges) idejében, amely már magában hordozta a hanyatlást. Egy rothadó társadalmi rend foglyai voltak, egy lassan önmagát felőrlió gazdálkodás áldozatai. Mi pedig egy hanyatló társadalom gyermekei vagyunk, civilizációs korszakhatáron egyensúlyozunk – ha nem zuhanunk máris egyenesen a mélybe, csak még észre sem vesszük, csak még áltatjuk magunkat, ahogyan áltatták a rómaiak is évszázadokon keresztül... Marad tehát a papirusz és a tinta. A fizikai bizonyítás.

Azt viszont eldöntöttem, hogy elszöszmötölök vele még addig is, míg kiderül, érdemes-e. Időm van, kedvem is akad, hála Istennek! Elterelő hadművelet ez, nyilvánvaló, nem ál-

tatom magam. Nem tudományos érdeklődés, nem szolgálat, nem elhivatottság. Elterelő hadművelet. Igen! Nem gondolkodok rád, vagy legalább nem eszem magam miattad, amíg a latin levelek legjobb fordítását igyekszem megalkotni. Nem azon jár addig sem az eszem, hogy merre jártok éppen azzal a... azzal a másikkal. Nem azt képzelem el nap nap után, óráról órára, mennyivel jobb neked vele, mennyivel többek vagytok ti ketten, mint voltunk mi ketten. S hogy a mi kettősünk azért kevesebb, mert én nem vagyok hozzád elég. Mert ha nem így lenne, velem lennél. Tiszta sor. No, ezt a tiszta sort akarom elkerülni, ezt akarom elcsitítani, ezt akarom besatírozni. S ha ideig-óráig sikerül, nekem már megérte! Megérte...

...négy hete és öt napja vagyok Ephesusban, holnap vissza kell térnem Myrába, hivatalom vár. Ioannésszal azóta is többször beszéltem, egyszer elmentem követőinek gyűlésére is. Laeliám! Ezek tiszta szívű és tiszta szemű emberek, tiszta szándékúak és tiszta az akaratuk is. Néha olyanok ők, mint egy jelenés. Mintha jelenést láttam volna. Róma bukott erkölcssei után ők a forrás, ahonnan inni még érdemes. – Jó, tudom, Laelia! Tudom: most hangosan nevelsz...

Máriát is láttam egyszer, a megfeszítettnek anyját. Ephesustól nem túl messze él egy hegyoldali házikóban. Ioannész viseli gondját, s ő Ioannésztét. Egyszerű, még mindig széparcú asszony, ötven-hatvan éves lehet. Beszélni nem beszéltem vele, nem tud görögül.

Nem értem, mi ragad meg ezekben az emberekben. A mesében, Jézus történetében, amelyből azóta számos új részletet ismertem meg, szóval a mesében magában nem tudom, hogy egyáltalán higgyek-e? Azt hiszem, szimbolikus történet, mint a legtöbb misztérium-mese. Ellenben Ioannész és Mária rendíthetetlen, derűs nyugalma hatással van rám, azt nem tagadhatom, s hatással vannak rám a többiek is, akik útmutatásaik szerint élnek. Megannyi gyermekem, mégis irigylésre méltó férfi és nő!

Ioannész felajánlotta, hogy beléphetek a gyülekezetébe. Így nevezik a társaságukat: gyülekezet. Én azonban visszautasítottam az ajánlatot. Tisztában vagyok azzal, hogy ha nyugalmat akarok és lelki békességet, akkor úgy kellene élnem, ahogyan ők élnek, de nem ámítom magam. Képtelen lennék rá. Mert akkor mindent megtagadnék, ami hozzád köt, Laeliám. Nem csak szavakban, de tettekben is megtagadnám azt a mocskot, ami az egyedüli kapocs közöttünk. És ehhez nincs sem elég erőm, sem elég bátorságom. Ezért nem tartok Ioannésszal. Am a találkozásunk arra is ráébresztett, hogy nem kell keseregnem. Ha te nem úgy érzel irántam, ahogyan én irántad, az mit sem von le érzéseim értékéből, mit sem von le a kegyelemből, hogy ismerhetlek, hogy szerethetlek. Ilyen egyszerű. Mert nem a siker számít, hanem a szándék. A siker nem változtat a szándékon, az elhatározáson. Siker nélkül is megáll a maga lábán. A siker a Te világod, Laeliám, édes hölgy! Én kivonom magam ennek a világnak a törvényei alól, a világot magát azonban nem hagyom el. Nem hagylak el, Laelia! Letöltöm hivatali időm, visszatérek Rómába és olykor látni foglak. Ennyi. De ez végleges!

Ma délután elbúcsúztam Ioannésztól, aki ismét szónokolt a városban. Holnap reggel visszaszamaragolok Myrába. Felhalmozódtak elintéznivalóim, nem maradhatok tovább. Néhány év múlva pedig újfent láthatlak, drága hölgyem! Újfent láthatlak...

...a római levelei tagadhatatlanul hatással vannak rám, ahogyan rá János apostol és Szűz Mária gyakoroltak hatást. Hatással vannak rám ezek az iratok, ha hamisítványok,

ha valódiak. Olyannyira, hogy elhatároztam, visszamegyek Miriamana házához. Tegnap meg is tettem. Újra gyertyát gyújtottam, újra éreztem a tarkómon az apáca simogató pillantását. Utána nekivágtam a környező hegyeknek. Hegynek fel, völgybe le. Hegyet hágék, lőtöt lépék. Nem tudom magyarázatát adni, hogy miért volt erre szükségem, de nem is feltétlenül kell mindent megmagyarázni...

Mert arra, ami akkor történt velem, mikor a hegyekben bolyongtam, arra végképp nincs magyarázat.

Egy szelíd lankán kecske- és juhnyáj legelészett. Mikor közelükbe értem, egy korcs eb ugrott elém, végigszagolt, megnyalta a kezemet. A kutyával voltam elfoglalva, ezért fogalmam sincs, honnan keveredett elő a gazdája. Talán valamelyik bokor tövében heverésztett, nem tudom. Mindenesetre egyszer csak előttem állt, mint aki akkor nőtt ki a földből. Harminc körüli, ritka szép férfi volt. Mosolyogva nézett rám és magyarul szólított meg:

– Nem bánt a kutya, ne félj!

Én meg sem lepődtem szavain, sem a nyelven, amelyre nem számíthattam errefelé, különösen nem egy feltűnően helyi születésűnek látszó pásztor szájából.

– Tudom – feleltem.

– Eltévedtél? – kérdezte.

– Csak sétálok egyet – ráztam a fejem.

– Sétálj csak, a kegyelem van veled – mosolygott, azzal elfordult tőlem és a nyáj felé irányította lépteit. A kutya is azonnal faképnél hagyott, lódult a gazdája után. Különös érzésem támadt, elakadt a lélegzetem, majd áradóan tört be ismét tudóm minden apró zugába.

– Ki vagy? – kiáltottam utána, de ő nem fordult hátra, csak távoztában válaszolta:

– A név nem fontos. Johanannak hívtak valaha, de neveztek Ioannésznek is, Johannesnek is, magyarul Jánosnak, angolul Johnnak, s még ezerféleképpen. Te ne nevezz sehogy, nincs jelentősége!

Mondtam volna még valamit, de hang nem jött ki a torkomon, a lábaim is mintha földbe gyökereztek volna. Tehetetlenül, moccanatlan néztem, ahogy eltűnik alakja a völgy túloldalán kezdődő erdőben. Mire képes lettem megmozdulni, a nyáj, pásztorával együtt eltűnt, semmivé foszlott, mintha soha nem is létezett volna.

Létezett-e egyáltalán? Magam sem tudom. Talán mégsem vagyok annyira híján a képzeletnek? Talán mégsem vagyok olyan szánni valóan fantáziátlan? Nem tudom, nem tudom!

Csak azt tudom, hogy ma visszamentem Dalyanba, felmáztam az egyik lykiai sírhoz és ott egy nagy kőlap alá rejtettem a római iratokat. A fordítások a laptopomban vannak, egyszer talán megmutatom őket neked. Ha majd lesz hozzá erőm, hogy újra keresselek. Ennyi nekem elég. Mert tudom, hogy nem a siker számít, hanem a szándék. A siker pedig nem változtat a szándékon, az elhatározáson, az siker nélkül is megáll a maga lábán. A siker a Te világod, édes hölgy, nem az enyém! Én kivonom magam ennek a világnak a törvényei alól. Ugyan visszatérek a világodba, világotokba, őrzöm a látszatot, és olykor látni foglak – de mindössze ennyi, semmi több. És ez végleges! – Póz ez? Majd elválnak...

Karasszon Dénes

Két nemzet orvosa

A világjáró Duka Tivadar emlékezete

A mögöttünk hagyott 20. század harmincas éveitől énekeljük a versfaragó Szigethy Ferencnek egykori ének- és zene-tanárunk, a legendás hírű H. Bathó János által megzenésített „Válásra int immár az óra...” kezdetű búcsúdálát, amely a sírjáig kísér minden volt pataki diákot. A száz éve elhunyt Duka Tivadar e nótát még nem énekelhette, de bizonyosan ismerte a „Bodrog-parti Athén” varázsát, amely az ő lelkét is rabul ejtette.

Duka Tivadar evangélikus vallású közép-birtokos családban született a Sáros megyei Dukafalván 1825. június 22-én. Szülei (dukafalvi és kucsini Duka Ferenc és Szeghy Johanna) abban a korban írtatták be gyermeküket a híres pataki kollégiumba, amikor ott hagyományosan prédikátorokat és politikusokat neveltek, mint mondták: az egyház és a haza javának szolgálatára. (Bár Balsaráti Vitus János, majd Comenius egyaránt a *theologia* és *jurisprudentia* mellett a *philosophia* és a *medicina* tudományának elméleti és gyakorlati oktatására is felkészült, négy fakultásos, teljes *Universitast* álmodott Sárospatak központtal, a reformáció európai terjesztésének szolgálatában.) Élénk volt viszont a diák-egyesületek tevékenysége. Nem maradt ki ebből a jó fellépésű, adottságai alapján diákvezérnek alkalmas Duka Tivadar sem, aki – példaképeihez, a Kollégium volt diákjaihoz: Kossuth Lajoshoz, Szemere Bertalanhoz, Fáy Andrásához, Teleki Lászlóhoz hasonlóan – a lelkeszi hivatás helyett in-

kább a jogi pályát választotta, s ezért az eperjesi jogakadémia hallgatója lett.

Egyetemi tanulmányait befejezve Pestre költözött (1845) és patvaristaként ügyvédi irodákban dolgozott, majd ügyvédi vizsgát tett (1846), és a kerületi táblához kapott kinevezést. Nem sokkal később a Pénzügyminisztériumban nyert titkári állást. A fényes politikai pályafutást ígérő jogi pálya állt nyitva előtte, ám itt is példaképeit követte, és a szabadságharc kitörésekor nemzetőrnek jelentkezett. Ezredével előbb a Moson megyei Parndorfban, majd Lipótváron állomásozott. Részt vett a schwechati csatában és bátorságával oly mértékben tűnt ki, hogy Görgey fővezér a VII. (feldunai) hadtest hadnagyává, egyben segédtitkjévé nevezte ki. Duka hadnagy, fővezéri titkár és hadsegéd ettől kezdve Görgey bizalmasaként futárszolgálatban gyakran járt Kossuth kormányzónál. A hadvezetésnél központi beosztásba kerülve felismerte, hogy mekkora károkat okoz a hadviselésnek a seregben pusztító vérhas, a malária, az akkoriban „orosz náthának” nevezett influenza, a hastífusz és a kolera, amely a kiütéses tífusszal együtt meghatározó módon járult hozzá a szabadságharc leveretéséhez. Ott vált világossá számára, hogy a járványok elleni védekezés minden ország számára a honvédelemmel azonos jelentőségű stratégiai feladat.

A világosi fegyverletétel után – már honvéd kapitányi rangban – Görgeyvel és a feldunai hadtest törzsorvosával, köztük

az igazgató-törzsorvos Lumniczer Sándorral, valamint Görgey fő-hadisebészével, Markusovszky Lajossal és másokkal együtt hadifogságba került, de onnan hamarosan megszökött. Graefenbergben keresztül – ahol Priessnitz gyógyintézetében kúráltatta magát – előbb Uckermann báróné Drezda melletti birtokán tartózkodott, majd tovább menekült Párizsba.

Külföldön sem magyar jogi ismereteinek, sem honvéd tiszti rangjának nem vehette hasznát, ezért a külföldi „gyanús elemeket” folyamatosan zaklató titkosrendőröktől hemzsegő Párizsból – Türr István ezredessel együtt – a politikai menekültek iránt sokkal elnézőbb Angliába utazott, ott azonban útjaik különváltak: Türr az angol-török hadsereg tisztjeként vett részt a krími háborúban. Duka Tivadar – nem tudván angolul – egyelőre német nyelvoktatást vállalt egy londoni középiskolában, egyidejűleg – a szabadságharc kimenetelét történelmi szinten befolyásoló járványos betegségek okozta károkon okulva – pályát módosított: orvosi tanulmányokba kezdett az 1733-ban alapított londoni Szent György oktató-kórházban, amelynek híressé vált növendéke volt például a himlő elleni vakinációt is felfedező Jenner Edward. Az angol nyelvben elért gyors előrehaladásnak köszönhetően vizsgáit egyre jobb eredménnyel abszolválta, olyannyira, hogy orvosi oklevelének kézhez vételekor (1853. december 14.) egyik kollégiumi társának és életre szóló jó barátjának édesapja, Sir George Pollock brit-indiai generális ajánlatával állást is kapott: a bengáliai Presidency garnizon tábori orvosává nevezték ki. Párizsból delizsánszon utazott Marseilles-be, onnan hajóval Egyiptomba, majd tovább öszvér- illetve teve-karavánnal. Szuez és Bulak állomásokat érintve 1854. február 14-én érkezett meg Kalkuttába.

Presidencyben nem maradt sokáig: angol felesége családi összeköttetéseinek

köszönhetően a kelet-indiai brit királyi haderő orvos-századosává (1854), majd a Gangesz mellett fekvő Monghyr egészségügyi főnökévé léptették elő. Nem sokkal később (1866) az indiai alkirály székhelyére, Simlába vezényelték. Következő állomáshelyéről, a közeli kaszauli hegyi állomás felügyelő-főorvosi beosztásából – addigi eredményes szolgálatának jutalmául – Darjeelingbe helyezték át (1870). Itt működött orvos-alezredesi rangban elért nyugdíjaztatásáig (1874). Jó húsz évi katonai orvosi szolgálat után tért vissza Angliába, és London nyugati részén, a kvietált és oda visszavonult indiai és gyarmati tisztviselőkről „Asia Minor”-nak nevezett South Kensingtonban telepedett le. Ott élt a Hampshire grófságban fekvő Bournemouthban, 83 éves korában bekövetkezett haláláig (1908. május 5.).

Indiai tartózkodása idején – szolgálati kötelezettségeinek: a kórházak és orvosi rendelők felügyeletének, a járványos betegségek leküzdését, illetve visszaszorítását szolgáló egészségügyi intézkedések szervezésének és ellenőrzésének, a börtönök egészségügyi feladatai ellátásának maradtáktalanul eleget téve – az európai orvos kíváncsiságával érdeklődött az ősi indiai orvoslás titkai iránt. A hatalmas szubtrópusi országban különösen a malária, a pestis, a kolera és a vérhas követelt sok halálos áldozatot, de a himlő elleni küzdelem is állandó feladatot adott. A bengáliai kormányzóhoz küldött egyik hivatalos jelentésében (1855) beszámolt a bennszülött orvosok által gyakorolt hagyományos „himlőzés” (variolizáció) ellenőrzése során szerzett tapasztalatairól.

A járványok elleni küzdelem és a hagyományos indiai orvoslás tanulmányozása során szerzett tapasztalatait, illetve ismereteit kötelességének érezte a járványos betegségektől ugyancsak sűrűn látogatott, ugyanakkor orvosokkal és kórházakkal

mostohan ellátott egykori hazájával megismertetni. Levelezés útján már 1857-ben felvette a kapcsolatot régi barátjával Markusovszky Lajossal; attól kezdve az *Orvosi Hetilapban* és a *Gyógyászatban* sorra jelentek meg szubtrópusi betegségeket ismertető szakközleményei, továbbá a *Vasárnapi Újságban* és más hazai sajtótermékekben az indiai életről és szokásokról, valamint Bengália természeti viszonyairól írott ismeretterjesztő cikkei. Néhány évvel később – az általános amnesztiának köszönhetően – már haza is látogathatótt (1864). Klagenfurtban meglátogatta Görgey Artúrt; magyar nyelvű szakközleményeinek elismeréseként már 1863. január 13-án levelező tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának, továbbá tagja a budapesti Királyi Orvos Egyesületnek. Céljának tekintette, hogy a magyar, az angliai és az indiai tudományos élet között kapcsolatot teremtsen, s azt mind jobban elmélyítse. Közreműködésével angol és indiai tudósokat választottak az MTA külső tagjává, és angol orvosokat hívott tagjai sorába a Királyi Orvos Egyesület.

Indiai szolgálata idején, katonai orvosi működése mellett, nemcsak a kevéssel azelőtt elhunyt, de már akkor híres magyar Tibet-kutató Kőrösi Csoma Sándor sírjának felkutatására, gondozására nyílt lehetősége, hanem – személyes ismeretséget kövve az Asiatic Society könyvtárosaival – eredeti Kőrösi Csoma-kéziratok hiteles másolatainak is birtokába jutott. Kutatásaiban a szerencse is hozzá segített: a kalkuttai főtélelőszék levéltárában felismert egy „Alexander Csoma de Kőrös” feliratú szekrényt, amely Csoma Sándor munkásságának utolsó írásos dokumentumait tartalmazta. Közreműködésével az MTA sok „Kőrösi Csoma ereklje”: könyvek, levelek, emléktárgyak birtokába jutott, a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Gyűjteménye pedig

sok ezer értékes kelet-indiai műtárggyal gyarapodott. Az Indiában gyűjtött sokrétű, gazdag anyag feldolgozására Duka Tivadarnak – természetesen – csak Angliába történt visszaköltözése után volt ideje. Szerencsére a kvietálás számára *otium cum negotiis* jelentett, és ezt a sors is támogatta, jó egészséget és hosszú életet biztosítva számára. Összeállította és alapos életrajzzal kiegészítve Londonban angol, Budapesten magyar nyelven közreadta Kőrösi Csoma Sándor tudományos tanulmányait és életrajzát (1885).

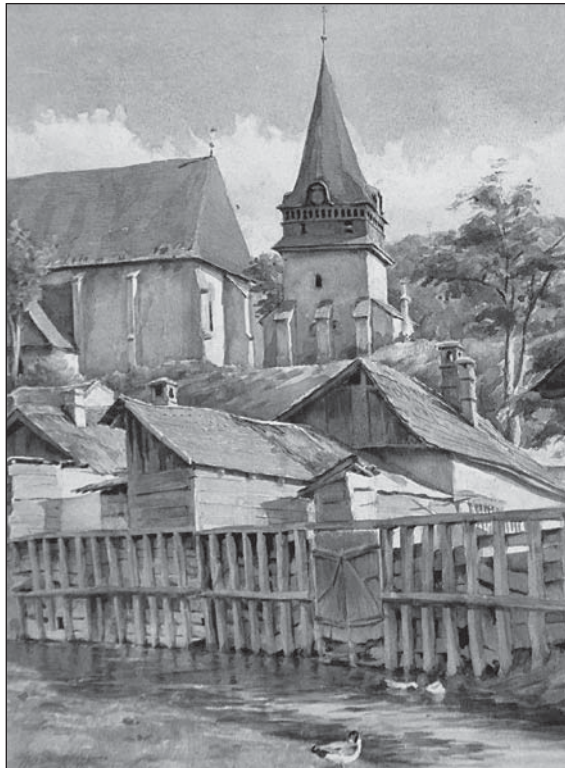
Duka Tivadar a Himalája lábánál is magyar orvos maradt. A budapesti Királyi Orvos Egyesület 1866. évi szeptember 26-án tartott ülésének fő témája volt „Az ázsiai koleráról” meghirdetett előadása; az 1885-ben Budapesten üléselőző Nemzetközi Orvos-kongresszuson őt választották a trópusi betegségekkel foglalkozó szakosztály elnökévé. Duka dr. már korábban, 1860-ban a *The Indian Lancet* c. angol nyelvű tudományos közlöny hasábjain ismertette Semmelweisnek a halálos gyermekági láz megelőzésére szolgáló klórvizes kézmosás bevezetésére vonatkozó kutatásait. Nem sokkal később a budapesti Királyi Orvos Egyesület rendkívüli ülésén (1864. május 6.) Semmelweis jelenlétében tartotta meg előadását, így módon személyesen is megismerkedhettek. Ettől kezdve Duka dr. valóságos apológétája lett Semmelweis tanításainak: a londoni Királyi Orvos Társaságban tartott előadásában ismertette tanait. Nemcsak az angol orvosok, hanem a híres Lister is az 1874-től Angliában élő Duka Tivadar írásai révén ismerték meg „az anyák megmentőjének” életét és munkásságát. Hú maradt protestáns hitéhez is: a British Foreign Bible Society képviselőjeként ő vett részt a híres magyar bibliafordító, Károli Gáspár halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett akadémiai ünnepségen (1890).

Duka Tivadar széleskörű, kimagasló szervező és szakirodalmi tevékenysége nem maradt elismerés nélkül: tiszteleti tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának (1900. május 4.); rendes tagja a Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland-nek (1884); tagja, választmányi tagja (1884), majd alelnöke (1904) a British Foreign Bible Societynek, díszdoktora a budapesti Tudományegyetemnek (1900), tagja a Szent György Kórház tudományos tanácsának és a londoni Magyar Egyletnek.

„*Van-e hangod a beteg hazának / a velőket rázó húrokon?*” tette fel a költői kérdést Liszt Ferencnek Vörösmarty. A költőóriás a zene géniuszától várta a „beteg haza”

meggyógyítását. Amit sem írók, költők, muzsikusok, sem politikusok nem tudtak megvalósítani, azt megtették az orvosok, s ebben része volt Duka Tivadarnak is. Az eredményeket: demográfiai mutatóink örvendetes emelkedését, a magyar tudomány Szent-Györgyi Albert orvosi Nobel-díjjal történt kitüntetésével elért nemzetközi elismerését ugyan már nem érthette meg, neve azonban a „Magyar Orvosi Iskola” mestereinek: Markusovszky Lajosnak, Semmelweis Ignácnak, Fodor Józsefnek, Korányi Frigyesnek, Hőgyes Endrének, s orvostudományunk és egészségügyünk más nagyjainak nevével együtt örökre ragyog.

Látkép a haranglábbal

Halászi Aladár

Bolvári Zoltán, a „hanglító” művész

Nevét emlegetvén pataki tanítóképzős tanáromról rögtön abszolút hallása jut eszembe, továbbá az, hogy apámmal egy évben született. Így, amikor megemlékezem centenáriummukról, egymást fogják földézni bennem. Bárcsak mindnyájan rendelkezhetnénk legalább egy valamilyen abszolúttal az adottságok és erények közül! Mindjárt más volna a világ, ha nem önjelöltként kerülnének előre a művészetben, tudományban, politikában és az élet minden területén, hanem az adott vagy hosszú évek alatt megszenvedett, kialakított „abszolút” révén. Úgy legalább egymás csodálatába menne át az irigység, ami munkál – sokszor a legnagyobb erővel – az emberi kapcsolatokban. Ő is megtapasztalhatta, mekkora falat képes húzni emberek közé ez a gyarlóság, de művészi, pedagógusi képességei átütöttek rajta, és teljes életről ad számot a leltár. Az igazi tehetséget nemigen állítják meg a visszatartani akarók, a gáncsvetők. Mindig volt benne annyi lendület, hogy túljusson a maga és más okozta nehézségeken.

Diákként közvetlenségét, kellemes társasági megnyilvánulásait, derűs történeteit, elbűvölő zongorajátékát értékeltem a legtöbbre. Ezekből és millió másból állt össze szememben, immár emlékeimben az ember, a pedagógus, a művész. Többnyire magasabbak voltunk nála, ezért is hívtuk magunk között Dugónak, kollégái közül – szintén a tisztelet jegyében – másokat Gömbinek (Ködöböcz József), Egyketted-

nek (Debreczeni Zoltán), vagy az akkor behozott növényt előszeretettel emlegető tanárunkat Rebarbarának (Nagy József). A diáknyelv már csak ilyen képszerű, tömörítő, találó. Az én tanárkodásom idején tanítványaim, az iskolához szegődő pedellust, mindenest Lambadának keresztelték el, mert az akkor divatba jött tánc egyik mozdulatát remekül imitálta járás közben, hiszen kissé sántított. Könnyörtelen a diáknyelv, de őszinte.

Nagy hírértéke volt minden információnak, amelyek tanárainkat hozták közelebb hozzánk, mert magánéleti, közéleti történéseik addig nem ismert emberi vonásaikat rajzolták elénk. Így tudtuk meg a sárospataki tanítóképzőben minden tanárunkról a legfontosabb jegyeket, amelyek alapján besoroltuk őket magunk között a virtuális tér valamely rétegébe, hogy együtt lássuk mindnyájukat nekünk mutatott érdemeik alapján.

Elképezelem, hogy talán fizikai fájdalmat is okozhatott neki, a „hanglító” egy-egy fals éneklésünk, de volt türelme, módszere helyreigazíttatni velünk a hangot. Egyik évfolyamtársam kimondottan botfülű volt, akinek a dalától az énekesmadarak lehullanak a fáról (ez a mondás is tőle való, de a világért se csúfolta volna vele a tanítványt, egy anekdotába foglalva említette, másra vonatkoztatva). A harmadik év végére az útmutatásai alapján gyakorló társunk elviselhető módon énekelte a feladatul rótt dalokat.

Történetei, megjegyzései természetes módon a zenéhez kapcsolódtak legtöbbször, de ugyanúgy tudott viselkedésről, gondolkodásmódról, emberi gyarlóságról, egyáltalán az életről beszélni. Zenetörténeti előadásai, utalásai alkalmával a legnagyobbakat is emberként igyekezett bemutatni. Tudta, hogy az igen magas szférába emelt ember, tudós, művész nem követhető, így hatástalan, pedagógiailag nem válhat példaképpé. Ezer szállal kötődött Bartók, Kodály életművéhez, mégis természetesnek hatott tőle az a rövid történet, hogy amikor Bartókot játszott – soha más esetben –, a kutyája vonítani kezdett. Így akarta – miként Illyés Gyula is – jelezni: a zene nem független a társadalmi folyamatoktól, történésektől, azoknak valamiféleképpen tükrö, következménye és jobbítója akar lenni. „Egymásra csikorított / vasnak s kőnek a szitok – / változatait bár a zongora / s a torok fölhangolt húrjaira, / ha így adatik csak vallania / a létnek e maga zord igazát, / mert épp e „hangzavar”, / e pokolzajt zavaró harci jaj / kiált / harmóniát” (Illyés Gyula: *Bartók*).

Sárospatak erkölcsi, szellemi várának ő is egy építőköve, amelyet az alapozó fedelmek, a nagy tudósok, pedagógusok, művészek emelnek a magukéval együtt büszke bástyává, hogy messzire lássék: itt soha meg nem szakadó a folyamat a tudomány, a művészet, a pedagógia fejlődésében. A patakiság, a pataki szellemiség, érzelem entitásához ugyanúgy hozzátartozik, mint a korábbi nagyok: Comenius, Árvay József, Kövy Sándor, Újszászy Kálmán, Kodöböcz József, hogy csak a legnagyobbak közül említsek néhányat. A sok jó tanár közül őrá azért is emlékszem valamivel világosabban, mert kissé elütött a többiektől mentalitásában, szokásaiban, előadói módban. Gyakran fölkeresett bennünket a kollégiumban megtudni, mivel foglalkozunk, kell-é segítség valamiben, to-

vábbá egy jóízű beszélgetés szándékával. Volt úgy, hogy a Markazról, Patakról való korsó bor is előkerült. Olyankor elemében volt, föloldódott a diákok társaságában. Ha valami nagyon elvont fogalom, viszony vagy emberi gyarlóság szóba került, mindre volt egy-egy anekdotája szemléltetőül, mintegy föloldva, tárgyiasítva a gondolatot. Comenius a Bibliát említette a szöveg megfelelő részeinél, ő adomázott. Így nemcsak jobban értettük, de jobban is éreztük magunkat, derűt árasztott. A comeniusi korban is elmentek a tanárok diákjaikhoz segíteni, megtudni, mi foglalkoztatja őket. Amikor kapacitáltuk, hogy zongorázzék a mi agyonnyüstölt hangszerünkön, ami a legkisebb kollégiumi szobában állt, és viselte a dzsesszt kalapáló diák ujjak bántását, akkor inkább elhívott bennünket otthonába, mintsem a lehangolt, itt-ott repedt billentyűket sorakoztató hangszerhez nyúlt volna. A családja nem nagyon örülhetett nekünk, de egy-egy részlet vagy dal után megköszöntük a játékot, a feleségnek a türelmet, és távoztunk.

Voltak arisztokratikusabb, távolság tartóbb tanáraink is, akik más tanár-diák viszonyra hangolódtak. Náluk másféle értékeket kerestünk és találtunk. Egyik „versenyháza, ellenlábasa(?)”, kollégája Tóth Károly volt. Mindkettőjüket becsültük. Tudtuk, hogy Bolvári Zoltán kevésbé segítik felülről, de azt is, hogy elismerik ott is művészi és pedagógiai képességeit, mint ahogyan mi is. Szívünkben nemcsak ők ketten, de a többiek is elfértek. Ami a tanárok között talán kissé kirekesztendő tulajdonságnak, különcségnak tűnt, azt mi, diákok nagyra értékeltük. Egyféle demokratikus megnyilvánulásként vettük stílusát, bennünket megszólítani tudó és szerető szavait. Azóta tanári pályámon én is tapasztaltam, mennyire számít értéknek a tanárok szemében a diákok körében egy-egy tanár népszerűsége, amely holtbiztos forrása az

egymás közötti féltékenységek, irigységek, tantárgy sovinizmusnak. Ezek adandó alkalommal „keresztbe tevő” szándéká is fajulhatnak. Mindennek csak a lelki nagyság, a minőségre törés és a tehetség lehet csupán az ellenszere.

Hosszú és göröngyös útról mi is tudtunk. Nem csupán művészi, pedagógusi pályájára érvényesek a jelzők, de földrajzi értelemben is sokfelé járt. Útjainak azonban a közös nevezője mindig a tanítás, a zene-pedagógia, annak pedig a minőség volt. E visszaemlékezés címében jelzett „hanglító” fogalom az ő személyében tárgyiasult szinesztézia. Ha mindnyájan képesek lennénk látni egy-egy testetlen fogalmat, jelenséget, akkor összeadva, összefogva megtudhatnánk a világ legmélyebb titkait is. Ő azonban nemcsak hangot látott, hanem embert, annak a sajátjával rokon problémáját is. Megszólalásakor anekdotáival nem is annyira színezeni akarta beszédét, mint inkább rádöbbeneni hallgatóságát, társaságát az emberi gyarlóság levetkőzésének szükségességére és módjára. Magas pedagógiai eljárás ez, a más dimenziókba átemelő gondolat, amely nemcsak eligazítani igyekszik a világban, hanem jobbítani, maga minőségéhez emelni is akar. Nem csoda, hogy ragaszkodtak hozzá Nyíregyházán is, amikor megismerték képességeit, és szükség volt jó szakemberekre. A fékező ellenérdekeltégek nem tudták letörni. Amit elért, saját erejéből sikerült. Ha valamihez nem adta magát teljes erővel, és kiderült, hogy fontos, akkor tudott váltani ritmust, irányt. A zeneszerző szak nem hozott kedvet, örömet, hát időben lemondott róla. A tanári pálya viszont vonzotta, bejárta az összes lépcsőfokot az óraadótól a kinevezettig, az ének-zene terén az énekkari tagságtól a karvezetőig. Így kerek az ő világa, amelyben mi is kaptunk szerepet, mint tanítvány, játékanak hallgatói, csodálói. Köszönet

érte. Pedagógusként úgy vált halhatatlanná, hogy találkozóinkon föl-fölidézzük szavait, jóízű adomáit. Szeretjük a zenét, az éneklést. Olyankor, amikor gyakoroljuk is, nem mindig gondolunk rá, hogy ebben is benne van az ő krúzussága. Így is halhatatlan. Kell-e ennél több egy tanári utóélethez? Vajha bennünket is ilyen szeretettel, elismeréssel emlegetnének a tanítványok! Ez csakis úgy lehetséges, ha jól sáfárkodunk a tőle is kapott talentummal.

Szabolcsi születésű lévén még közelebbinek érzem az ő emlékét. Ha csak két Mihályt, két nyíregyházi, szabolcsi kötődésű hírességet említek, akiknek közülük, kapcsolatuk volt Bolvári Zoltánhoz, akkor a földrajzi hely is átlényegül, mint Váci Mihály *Kelet felől* című versében: „Baloldala ez a Hazának! – a szív is e tájra esik”; – írja és dicséri Bolvári tanár urat, aki sok népdalra megtanította őt, a néptanítót. Czine Mihály is tőle eredezteti Kodály és Bartók megszeretését. Czine professzortól volt szerencsém pályázati díjat, oklevelet átvenni, Váci Mihállyal pedig többször találkoztam olvasóként. József Attila is eszembe jut *Hazám* című szonettkoszorújának sora egy okán: „Multunk mind össze van torlódva.” Ez a torlódás azonban inkább közelebb hoz bennünket egymáshoz az értékek mentén. Ma másfélék ezek a „torlódások”, amelyek közös nevezője az értékek rombolása, az értékrend átalakulása, a hatalom iránti vággyal átítatottan. Ez állt a legtávolabb Bolvári Zoltántól. Ő „csak” tette a dolgát: tanított, zenei rendezvényeket szervezett, kart vezetett, zongorázott, ellenlábasaiban is elismerést váltott ki, ha nem is mutatták ebbéli érzelmeiket. A két vagy több dudás (a szó szoros értelmében zenész) egy csárdában effektus igaz az ő helyzetére? Emberek a pedagógusok, az előadóművészek is. A gyarlóság e téren üt át a lelkeken a leghamarabb, hiszen érzékenyebbek, mint a többiek, nehezeb-

ben térnek napirendre egy-egy sértés, megszólás, vagy akár mozdulat, mimika fölött. Egzisztenciájuk nemcsak maga a munkahely, hanem a közeg, amely értelmet ad tevékenységüknek, amely természetes tere, kohója tehetségük kibontakozásának, vagyis a diákság, a tantestület, a helység és a helyiség, ahol meghitt módon zajlik a dolgozó művész élet. Ha ez elvész, vagy meg sem nyeri az ember, gyökeretlenné válik.

Bolvári Zoltánt ezeken a buktatókon is átlendítette akaratereje, céljának soha nem halványuló fénye: a tanítás, a zene, a szépség szerinte való foglalata, amelyhez tanítványait, hallgatóságát el akarta juttatni. Hogy órán kívül szívesen beszélgetett tanítványaival, innen datálódik. Művész érzékenysége miatt nehezen alkalmazkodott, így néha az is lehetett az oka, hogy hozzánk menekült. Itt nem kellett sandaságra, rivalizálásra gondolnia. A feszült légkör jobban zavarta, mint az e téren átlagembert, de el kellett viselnie az ideológiai okokból történt visszavetettséget is. Mi, diákok viszont ismertük a tanáraink közötti hivatalos, és az értékalapú rangsort. Ő ez utóbbiban elől járt. Nem mindig esik egybe e kettő, pedig az „abszolút” itt kelne el a leginkább.

Száz év eltelt születése óta, mégis mint ha tavaly beszélgettünk volna Bartók és

Kodály törekvéseiről, a népdalok szerkesztéről. Chopin zenéjéről, Beethoven megsüketüléséről, Liszt Ferenc hazaköltözéséről, a pentatóniáról, a zene népeket összekapcsoló szerepéről. A halhatatlanság eléréséhez száz év nem küszöb, de ha az volna, könnyedén átlépné, mert életében a megbomlott értékrendekhez keresett és talált harmóniát, amely a zenetanítás révén életünket igyekezett szebbé, a szépre érzékenyebbé tenni. Így benne van személyének, tevékenységének hatása a mi életrajzunkban is. Ezt tudatosan, de önkéntelenül is átadtuk környezetünknek, tanítványainknak, akik már nem tudják, kitől ered a precizitás, a jó kedély, a művészet szeretete, mindez csupán pozitívan hat rájuk. Ennyi talán elég is ars didacticája szerint egy pedagógustól és művésztanártól. A többit szerezzé meg az élethez a tanítvány, mint ő, aki tudta, küldetése van e világban, amelyet csak tárgya iránti alázattal képes teljesíteni. A zenén, pedagógián kívül nem viszonyult semmihez és senkihez alázattal. Mindent tudott tárgyáról, és ha mégsem, ráérzéssel azt is tökéletesen megoldotta. Ha kollégája lettem volna, talán egy csöppnyi irigység belém is költözik iránta, de szerencsémre „csak” tanítványa voltam, így maradék és mögöttes gondolatok nélkül tisztelhetem és csodálhatom. Másoknak is ezt ajánlom.

(Szerkesztőségünk a fenti cikkel emlékezik a száz éve született Bolvári Zoltán zongoraművészre, zenepedagógusra, a sárospataki és a nyíregyházi tanítóképző egykori tanárára. Életútjáról részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: Bolvári Zoltán, a zenepedagógus (1908-1993), in: Kődöböcz József (szerk.): Művelődésünk múltjából. Bibliotheca Comeniana VIII., Sárospatak, 1999, 129-146.o. A Zempléni Múzsában Bolvári Zoltántól eddig a következő írásműveket közöltük: A fogyatékos hallás problémái az általános iskolában = 2001. 4. szám, Előadások a zenei nevelésről (1941, 1967) = 2004. 3. szám.)

Mács József

Sárospatak adománya

Nem a legjobb helyen születtem a világra. Nem jó hely az, ahol nemcsak az égbolt változik az időjárás szeszélye szerint a Palócföld lakóinak feje fölött, hanem az országhatár is, ha azt tulajdonképpen a hazugság és a politikai rosszakarat vezeti el szülőfalumtól körülbelül tizenkét kilométerrel lejjebb, de már abban az antant hatalmak szülte másik országban, amelyet sokáig Csehszlovákiának, most meg már Szlovákiának neveznek. A mi gyönyörűsége Gömörországunk tehát a rosszakarat következtében szakadt két részre. Nagobbik fele a benne lakó magyarok nem kívánt öröme a hazugság szülte államba került, kisebb része meg Magyarországon maradt. Az emberek sírtak, amikor azonban a könnyük felszáradt, tudomásul vették a megváltozhatatlant.

A nővérem után már én is ebben az Eduard Beneš (az első csehszlovák köztársasági elnök) által összehazudott világban születtem. S akkor még nem is volt hozzánk olyan mostoha az új államalakulat az édesanya-ország elvesztése után. A tisztán magyarok lakta Bátka, amely a honfoglalásig visszavezethetően Bátky nevű földbirtokos urától kapta a nevét, úgy élte hétköznapijait, mintha semmi nem történt volna. Református templomában a Sárospatakon végzett lelkész hirdette az ígét, a feltámadás reményének kétféle értelmet adva (feltámadunk és visszakerülünk!), szintén református elemi iskolájában meg a Sárospatakon végzett kántortanítónk tanította

meg szülőfalum iskolaköteles gyermekeit az írás-olvasás tudományán kívül még sok minden másra. Egyszóval magyarul éltük életünket az első Csehszlovák Köztársaság nem magyar világában, csak akkor érzékeltük másféle állapotunkat, amikor jól termő Balog-völgyünk falvait, köztük az enyémet is, a magyarul csak nagyon gyengén tudó pénzes morva kereskedők felkeresték. Két himnuszunk volt, de mi csak az egyiket tudtuk és akartuk elénekelni. A csehszlovák szöveg idegen volt a fülünknek és a lelkünknek. Nagyon rövidre fogva a történetet, így érkezünk el a templomunk szószékéről annyiszor hallott másféle feltámadáshoz, amely az anyaországhoz való visszakerülésünket jelentette. Amelyről egyik atyánkfia úgy fogalmazta meg egész falum véleményét, hogy most már a nap is másképp süt ránk!

Sajnos, csak hét esztendeig süthetett ránk másképp a nap, de akkor a rongyos, mezítlás szegény gyermek is fényes arccal járt-kelt, mert tudta, édesanya hazája tartja rajta a szemét. Én is ebben az örömsüti-süti esztendőben jártam a rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnáziumba. Apám és egy alföldi tanárom tetszésére, aki természetrajzot tanított, mégis mindig úgy kezdte az órát osztálytársaim nem kis öröme, hogy no Mács, mesélj nekünk! Én is mondhattam volna neki, meséljen a tanár úr, mert nekem ugyanúgy tetszett az alföldies beszéde, mint neki az én palócos kiejtésem. Egyszóval mind a ketten rájöt-

tünk, hogy mi tulajdonképpen egy nyelvet beszélünk, de kiejtés tekintetében kétféleképpen! S mikor mi így játszadoztunk az órái kezdésével, kitört a második világháború, rátörtek a palóc falvakra a sasos behívók, sírtak az édesanyák, a testvérek, s mi a nővéremmel csak azért nem sírtunk, mert apám a Hangya szövetkezet üzletvezetője volt, s felmentését a háború végéig érvényesen elintézte a budapesti székhelyű Hangya Vezérigazgatóság.

Aztán a hét évig tartó örömnünknek üröm lett a vége. Mert a mennydörgéshez hasonlítható háborús időben rossz helyen álltunk, és belénk csapott a villám. Elvesztettük a háborút, s szegény édesanya hazánk újra elveszített bennünket is, ismét visszakerültünk oda, ahol egyszer már voltunk, és ahová soha nem kíváncsoztunk, s megjárták szüleinkkel és velünk a poklok poklát, bennünket, valamennyiünket kikiáltottak a köztársaság feldarabolóinak, a háború kirobbantóinak, s elkobozták szüleinktől a házukat, földjüket, elvették tőlünk, gyermekektől az iskoláinkat, a sötétség félelmetes lepedőjét borították ránk, hogy alatta pisszenni se merjünk. S mikor mindezek történtek velünk, három és fél gimnáziumi osztályom volt. Rimaszombatban pedig a gimnáziumot egyik napról a másikra szlovák nyelvűvé változtatták, hogy aztán kit erre, kit arra kergessenek a szelek. Berendelték az iskolába a magyar szülőket, és közölték velük, hogy az olyan gyermekek, mint amilyen én is voltam a három és fél gimnáziumi osztályommal, megkaphatják a negyedik osztály elvégzéséről szóló bizonyítványukat, ha a szülők aláírnak egy olyan nyilatkozatot, hogy gyermeküket Magyarországon taníttatják tovább! Ez a jóakarát látszatába csomagolt szándék már előre vetítette árnyékát a később bekövetkező borzalmaknak. Én azonban akkor már negyedik gimnazista voltam egy szülői aláírásért kapott negyedik osztályos

bizonyítvánnyal. Hozzáteszem mindjárt, hogy anyanyelvű gimnázium nélkül.

Az embertelenül két teljes esztendeig tartó pihentetésem miatt teljesen begyepesedett az agyam, s apám sem tudta, mihez kezdjen velem. El volt foglalva a maga bajával, mert hiszen őt is kivetkőztették a Hangya-üzletvezetői fehér kabátjából, és hogy nem lett földönfutó, annak köszönhetette, hogy kőművesmesteri oklevele is volt. S kőművesmester korában egy szlovák faluban, magyar neve szerint Meleghegyen, helyeztet el egy szlovák családnál, ahol a családfőt történetesen Rákosi Sámuelnek hívták. Alig melegedett meg náluk a helyem, rá kellett jönnöm, hogy Rákosi bácsiék annak örültek, hogy magyarul beszélgethetnek velem, engem meg az szomorított el, hogy házuk fedele alatt aligha tanulok meg szlovákul. Apám beszélt a szlovák tanítóval, fogadjon be három és fél vagy már négy gimnáziumi osztályommal az elemi iskolába, az egészen kicsi és nagyobbacska gyermekek közé. Soha annyit nem unatkoztam, mint ott. Sem a tanítót, sem a tanulókat nem értettem. A szlovák nyelvből semmi nem ragadt rám. Végül apámat kész helyzet elé állítva hazaszöktem Meleghegyről, s azzal a kijelentéssel ijesztettem rá a szüleimre, hogy én oda már nem térek vissza, inkább világgá megyek.

A „sem túled, sem hozzád” helyzeten egy szomszéd falusi, balogtamási, akkor már negyedik osztályos pataki diák segített át, Bódi Elemérnek hívták. 1947-ben, nyári szünidőre hazatérőben a Szívos-szögi házunk kerítése mellett ment el, s amikor meglátott az udvaron, azt kérdezte tőlem, hány gimnáziumi osztályod van neked? Apám segedelmével négy, feleltem. Gyere akkor Patakra a tanítóképzőbe! Nincs arra pénze a szüleimnek. Neked ott tandíjat, internátusi díjat, de még kosztpénzt sem kell fizetned. Az innen oda átszökő diákok jó szívvel fogadják, és mindenben támo-

gatják. Ma is áldom az Egek Urát, hogy hallgattam rá, s szeptember tizenharmadikán éjszaka Lénártfalva és Bánréve között apám vezetésével jól feltarisznyázottan átszöktem Magyarországra.

Még tizenhét éves sem voltam. Miután minden úgy történt, ahogy Bódi Elemér mondta, apám megnyugodva tért haza, én pedig ismerkedtem új környezetemmel, a tanítóképző gyönyörű épületével, a kisvárossal, amelynek fő- és mellékutcáit járva, akármerre fordultam, a vár, a Nagykollégium, a házak, az emléktáblák és a szobrok Sárospatak nagy történelmi és diákváros múltját lehelték rám! Mikor e sorokat rovom, hallom a képzős orgonánk bűgő hangját, a zongora billentyűinek trillázó dallamát, a felcsendülő és a szépségükben egymást fölülmúló református énekeket, amelyekről akkor még csak nem is sejtettem, hogy végleges visszatérésem után segítségemre lesznek újságírói, de még jobban írói munkásságomban, hiszen végül is a pataki képző ismertette fel velem, hogy negyvenötötől mostanáig történő üldöztetésünk hasonlatos a kálvinisták hajdani, gályarabságos üldöztetéséhez! Így aztán ha alkotászabadságra messzebbre elvonultam Pozsonytól, a két munkámat segítő legfontosabb könyv, amit magammal vittem, az énekeskönyv és a biblia volt. Az énekeskönyvből vett idézetekkel mondtam el olyan dolgokat, amelyeket másképp igen veszélyes lett volna elmondani.

A képző nagy műveltségű igazgatója és tanárai az én két évig teljesen begyepesedett fejemmel is csodát tudtak tenni. Fél év alatt bepótolatták velem a rám kényszerített elmaradást. És mintha mondták volna is, aki a szülőfalujától anynyira messze került, és egyik legnagyobb költőnk verssorával élve tilalmas dologra adta a fejét a határ átlépésével, az tanuljon, mutassa meg a szüleinek, a falujának, az osztálytársainak, hogy szorgalommal a

legjobb tanulók közé is felkerülhetek. Persze ebbéli törekvésemhez az Egek Ura is segítséget nyújtott azzal, hogy osztálytársammá tett egy bánhorváti, hozzám hasonlóan megkésített tanulót, Nagy Károlyt, akinek a feje begyepesedés tekintetében hasonlított az enyémhez, de különbözött is abban, hogy ő az édesapja Don-kanyari hősi halála miatt késett, a négy polgárijával munkára kényszerült, hogy keresetével segítsen a három gyermekét nevelő édesanyjának. Bizonyára megláttuk egymás fejében a gyepet, mert a mindennapi lecke megtanulására úgy összeálltunk, mint a lovak a szekérrúd két oldalán! S még amikor senki sem beszélt róla, már mint a magyar-magyar kapcsolatról, mi már tudtuk, hogy segítenünk kell egymást. Ennek a segítő összefogásnak köszönhetem, hogy félévkor az egy kettes kivételével csupa egyesek (az akkori legjobb osztályzatok) sorakoztak a bizonyítványomban. Félttem apámnak megmutatni, mert attól tartottam, hogy jól elveri rajtam a port, miután megkérdezi, a gimnáziumban miért nem tudtál így tanulni? Sárospatakon nádpálcával állnak fölötted? Ma sem értem az okát, hogy tanárim noteszában csupa egyes osztályzatok sorakoztak a nevem mellett. Egyszer fordult elő, arra már nem emlékszem, hogy miért, a földrajz tanárnőnknek nem tudtam jól felelni a kérdéseire, de a csupa egyesek mellé nem volt szíve beírni a négyest. Nyilván ezzel a gyerekekkel valami történhetett. Szerelmes lett valamelyik lány osztálytársába. Egyébként is jópofa fiú, Mikszáth palócának is megfelelné, ha másképp kelti is a derűtséget, például úgy, hogy az ő felelésében a felfedező hajósok India partjainál *kiköttek*, s nem *kikötöttek*, s az ő almájában *kukac* lakozott, nem *pondró*, stb. A kukacra persze rá is fizettem, mert az új keresztnévemet találtam ki magamnak, azután már csak így szólítottak az osztálytársaim.

A pataki képző valóban csodát művelt velem. A tanulás mellett megszerettette az olvasást, Gárdonyi, Mikszáth, Jókai, Móricz, Móra és sok más író könyveit. Megismertette velem hazánk akkor élő nagyjait, például Veres Pétert honvédelmi miniszteri minőségében, aki valamennyi őt hallgató pataki diák megbotránkozására nem kitüntetésektől csillogó-villogó tábornoki egyenruhában jött be a Nagykollégium dísztermébe előadást tartani a nagy francia forradalomról, hanem csak úgy parasztosan, csizmában, csizmanadrágban, lajbiban és hófehér kigombolt ingnyakkal, így aztán természetesnek is hangzott legelső mondata: „Honvédelmi miniszter lennék vagy mi a jó fene!” De jöttek Angliából is tudós teológiai tanárok előadást tartani, közülük néhányan prédikáltak is a református templomban, ahol olyankor Tóth Károly, a mi ének- és zenetanárunk orgonált, mert sorrendben, ahogy én tudom, harmadik vagy negyedik orgonaművész volt az országban. Ilyen nagy, híres iskola volt az, ahol én tanultam. Falai között értettem meg, hogy miért mondták úgy szüleink és nagyszüleink, hogy a jó papot és a jó tanítót Sárospatak küldi a református falvakba és városokba! Ez így is volt igaz. Talán a majdani református papot látta meg bennem a képző egyik legszeretettebb tanára, Ködöböcz Józsi bácsi, mert második koromban már legátusnak küldött a saját falumba. Anyám eme örömhír hallatára a Jóistennek legjobban tetsző Bocskai-ruhát varratta meg nekem nem kis pénzért egy rimaszombati szabónál, hogy abban kerüljek a szószéken a Mennyei Atya közelébe. A jó tanulásommal aztán még azt is elértem, hogy második képzősként bekerültem a szupplikálók tizenöt fős csoportjába, amely egyházi és világi műsorával a Száraz-völgy református községeiben gyűjtött pénzt a pataki iskoláknak. Tarr László osztálytársammal azért tehattük ezt,

mert az otthonról hozott hegedűnket nem függesztettük a babiloni énekvesszer szerinti fűzfákra!

Karácsonyi és húsvéti nagy ünnepeinken szöktem haza a szüleimhez, s erre vonatkozólag is igaz a közmondás, hogy addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik. Rosszakarátú feljelentésre álltam a putnoki járásbíró előtt tiltott határátlépés vádjával. A bíró felmentett, mert hiszen azért sértettem törvényt, mert az anyanyelvemen akartam tanulni. Az ügyész azonban fellebbezett, így aztán a debreceni Tábla-bíró előtt is meg kellett jelennem, hogy végighallgassam a nagyon mogorva bíró kioktatását. „Hogyan képelem én a dolgot, hogy a határ galambdúc? Ha ide repülsz az anyanyelvemen tanulni, maradjak is itt, ha oda repülsz, vagyis haza, maradjak is otthon, mert az ide-oda repülés nem megy?” „De tisztelt bíró úr, nekem a szüleim és a testvérem ott élnek, legalább a nagyobb ünnepeken látni akarom őket...” „Mondtam, hogy ez így nem megy. Ez az utolsó szavam!” És intett, hogy elmehetek, s mielőtt a tárgyaló teremből kibotorkáltam volna, utolért, és azt mondta: „Amit bíróként mondtam magának, azt másképp nem mondhattam. De most már a futószőnyegen állok, s itt azt mondom, hogy csak tanuljon nálunk nyugodtan, és ha a szüleit látni kívánja, szökjön is haza, de úgy, hogy az Isten se lássa, mert ismét ide kerül!” Úgy néztem rá, mint aki nem érti, hogyan lehet a gonoszból egyszerre jó ember Debrecenben? Következő nyúlfarknyi mondatával azt is megmagyarázta: „Én is kassai vagyok!”

Máig megfejtethetlen számomra az a bizonyos pataki szellem, amelyről annyi szó esik Ködöböcz József *Sárospatak a magyar művelődés történetében* című könyvében is. Szerintem nem egyéb az, mint örökös tudásszomj és helytállás, halálíg tartóan a nemzethez való hűség, s ha a

helyzet úgy kívánja, akkor a hazáért akár a hősi halál vállalása is. De hogy nagyon idevágó példával éljek: Patakon, a tanítóképzőben is, nagyon sok, a határon éjszaka átszökdöső felvidéki diák tanult, s azoknak a lelkébe szinte teljesen észrevétlenül fészkelte bele magát sírig tartóan az a bizonyos tapinthatatlan, ugyanakkor nagyon is érezhető pataki szellem. Mondom is mindjárt a példát. Az én hálószoba és szilenciumi főnököm egy egész esztendőig a már ötödikes, tanító úrnak is szólított, szintén felvidéki, kistárkányi Tolvaj Bertalan volt, akinek királyhelmei emléktáblája avatásához engem kértek fel ünnepi szónoknak. Most október első vasárnapjának délutánján Tolvaj Bertalanról úgy fogok beszélni, hogy hősiezen nemcsak a harmezőkön lehet meghalni, hanem a nemzeti kisebbségünkért folytatott küzdelemben is, ahogy ez vele is történt. A Magyarországon készült márványtáblájába biztosan belevésték, hogy élt mindössze 48 évet. Szívinfarktus végzett vele. A kutató leírja majd vele kapcsolatban hősi halálának az okát. Én most csak annyit mondok el, hogy 1969-ben, amikor megalakult a Szlovák Szövetségi Köztársaság, amelynek a kormányában a szintén volt képzős pataki diák, Dobos László író tárca nélküli miniszter lett, Tolvajt bírta meg a kormány Nemzetiségi Titkárságának a vezetésével. Ekkor terjedt el Dél-Szlovákia szerte a viccem, amely úgy szólt: „Miért nincs Dobosnak tárcája? Mert Tolvaj a munkatársa!” A szlovákiai magyar akkor is tud nevetni, ha a nap huszonnégy órájában egyfolytában sírnia kellene... Aztán jött a Gustav Husák- és Miloš Jakeš-féle könyörtelen számonkérés. Ezt sem részletezhetem itt. Ahová kényszerített bennünket a sors, ott a büntetéseinknek és számonkéréseinknek soha nincs, nem is lehet vége! Megszólalásom befejezéséhez közeledve bátorkodom itt, a tanítóképzés százötven

évére emlékezők előtt elmondani, hogy a pataki szellem a beoltott tanítványban ott kezd el munkálkodni, ahová kerül! És Trianon után is, 1945 után is tudta, mit kell tennie. A humánus pataki szellem, akár képzős, akár másmilyen, okosan és keményen és főleg nem megalkuvóan harcos szellemmé tud változni nemzete és jövője érdekében! Így munkáltatta hordozóját lepusztított, az embereket megalázó, a vagonától és a házától a kollektív háborús bűnösség vádjával „megszabadított”, az értelmiségétől megfosztott felvidéki területen. S a pataki szellemmel megáldott képesített tanító sietett segítségére a magyar iskolák újra megnyitása után a gyorstalpaló hathetes és kilenchnapos képesítéssel rendelkező tanítóknak, a Mikszáth-féle hályogkovácsoknak, akik szerencsére nem ismerték fel, hogy mit csinálnak, mert ha igen, remegett volna a hangjuk és a lábuk, s nem mertek volna ráállni a katedrákra! Földig lerombolt kultúránk templomát is újra fel kellett építeni, ez sem ment volna a pataki szellem biztatása nélkül! Az énekkarok egész sorát is pataki szellemű és képesítésű tanítók szólaltatták meg először! A magyarság romló helyzete miatti tiltakozások sora is a bátorító pataki szellemnek volt köszönhető! Segítette a meghurcolt, meggyötört szlovákiai magyarság talpra állását, ellenállt, amennyire tudott az etnikumunkat feltöredező, az iskoláinkat elnéptelenítő, újra és újra jelentkező, rosszindulatú szándékoknak.

Az állandósult nyomás azonban olyan nagy volt, hogy itt most, önök előtt kijelenthetem, hogy a hatvanas évek eleji, magyar iskolákat látogató 104 ezer gyermekből ma már ötvenezernél is jóval kevesebb tanul magyarul. Ez, bátran állítom, megtévesztő szülői akarat következménye. Ha nem tudtak tőlünk megszabadulni negyvenöt után, a felgyorsított asszimilálás lapátjára tettek bennünket. Egyetlen dolog állíthatná meg

hosszabb távra tervezett felszámolásunk folyamatát, az autonómia! Erről azonban a szlovákok hallani sem akarnak. Mert ha beleegyeznének, saját kezünkbe vehetnénk sorsunk irányítását. Kiemelhetnénk nyakunkat a fojtogató jármukból! S autonómiatörekvésünket a magyar kormány is csak bátortalanul meri támogatni. Így állunk a huszonegyedik század első évtizedének második felében.

Van egy nemrégiben megjelent regényem. *Trianon harangjai* a címe. Hőse, a református pap, egyetértésben a presbitériummal és a falu népével, nemcsak annak harangoztat, akinek testét teszik az anyaföldbe, annak is, akit a magyar lelkében

halasztanak meg, s ha minden pap követné hősi példáját, a harangzúgásnak a Kárpát-medencében soha nem lenne szünete! Akiben azonban haláláig a pataki szellem munkál, az utolsó erejével is menti szerencsétlen sorsú népének az újra és újra meglékelt hajóját, bátorít, soha nem csügged és már-már eszelősen betömi a lyukakat. Én a pataki Tanítóképző Főiskola hallgatóit is ilyen elszánt tanítványoknak látom! Ezért és mindenért, amivel Pataknak és tanítóképzőjének tartozom, egyik további szép református énekünk sorával mondok köszönetet, vagyis úgy, hogy hálaének zsong az ajkamon. Isten áldja százötven éves múlttra visszatekintő tanítóképzésünket!

(Elhangzott a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karának 150. éves jubileumi ünnepségén, Sárospatakon, 2007. szeptember 28-án. Olvasóink figyelmébe ajánljuk a pataki gimnazista Koncsol László, József Attila-díjas felvidéki író hasonló tárgyú visszaemlékezését, amely „Sárospataki történetek, 1947-1950” címmel lapunk 2005. évi 4. számában jelent meg.)

Merengés, 1925.

Nyiri Péter

Szent és profán: ok és okozat

Kelemen Erzsébet Debrecenben élő író, költő, drámaíró és középiskolai tanár alkotói sokoldalúságát 2008-ban két kötettel is bizonyította. *Viaszpecsét* című verseskötete a líra nyelvén szól az olvasókhöz, míg a *Happy Birthday* egy monodráma két változatát tartalmazza.

Kezdjük a lélek húrjait pengető, dallamos-üzenetes költeményekkel. Kelemen Erzsébet líra darabjai sajátos nézőpontot érvényesítenek. A szövegek az egyén perspektívájából láttatják a világot, mint egy személyesen átélt, formált és formálni vágyott sorsfolyamot, ám ezen a személyességen túlnőve képesek a haza és a nagyvilág hangjait is megszólaltatni. Úgy beszélnek egy privát hangulatú mikrokozmoszról, hogy közben, e beszéd szünetcsöndjeiben az univerzum szölamait is meghallhatjuk. A megragadott pillanat nesztelenségében megnyíló univerzumét, amely Kelemen Erzsébet lírájában nem a tudomány kémiai elemekkel magyarázott közege, hanem Isten Teremtése, a megfoghatatlanságában is megragadható Létezés. A versek a mozgó élet hangulatait és sodrását vetítik elénk, mégis: zeneiségükből és gondolatiságükből fakadó dinamizmusuk mellett is a pillanat mítoszát írják tovább. Meghitt, bájos képek, apró vágyak, történések sorakoznak: a pillanat életet adó intimitásainak s a piciny mozzanatoknak az észrevétele a boldogság egyik forrása, nemkülönben a mindenség folyton felénk áradó jelzéseinek megérté-

se. „A Tejútrendszer kereszteződésénél kinyílt egy virág” (SMS) – olvassuk. Mert ez a lényeg: a szakrális pillanatoknak, az Élet történéseinek átélése a mindennapokban. Mindez egy olyan horizont, melyben az apró szírmokat figyelvén magát a csillagösvényekkel borított Teremtést is látjuk. Megszívlelendő tanulság: hiszen a nagy távlatokra összpontosítva gyakorta éppen a lényegét tévesztjük szem elől: „Csillagot várunk. Hajléktalan magányban fölsír a Gyermekek” (*Esténként*). És lám, Krisztus élete önmagában is mindennapos tanítás számunkra: a Legnagyobbhoz való viszonyunk – ha ügyelünk rá – meghatározza a legkisebb dolgok felé fordulásunk minőségét is. A kettő ugyanis elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Thimár Attila a kötet hátsó borítóján a következőképpen összegez: Kelemen Erzsébet versei „elvezetnek bennünket annak belátásához, hogy a szent és a profán egészen különleges módon képes összeszövődni, s életünk háttérkárpitájául szolgálni”. Valóban. Mert nincs közöttük éles határ. A szakralitás életünk része, hiszen nem éppen a Szentből fakad-e életünk? A személyes lét és a mindenség kérdéseire éppúgy a szeretet a válasz. Korunk hitevesztettségének, „desp iritualizálódásának” egyik oka éppen az a felfogás, mely a jelenségek minőségrendszerét a szent és a profán, a szakrális és a szekuláris antinómiáival írja le. Ekképpen, a szent és a profán mesterséges ellentétezésével az Istent, a Szentet kizárja a világ

életéből, s egy nem evilági közegbe, illetőleg a vasárnapi misék oltáriszentségébe vagy teológiai diskurzusokba számúzi. Holott az isteni szeretet éppenséggel Istennek a világban való mindenkori jelenlétéből fakad: a szentből ered a profán. Nem ellentét van közöttük, hanem ok-okozati kapcsolat. Kelemen Erzsébet versei ezt a kapcsolatot mindennapi élményként ábrázolják, ezáltal ösztönöznek egy másfajta látásmódra és egy erkölcsileg is helyes magatartásra. Az élet e versek világában olyan színtér, ahol egyszerre munkálnak a szentség áldásai és a világi ingerek, ahol egybefonódik egyén, haza és világ sorsa. Akárcsak a való életben. Ezt fogalmazza meg az *Életpaletta* című vers is: a fényre áhítozás folytán az elkülönülő színek egymásba ölelkeznek-olvadnak, együtt alkotnak egy nagy Egészet, az Életet, s ebbe a közös képbe az egyé olvadás, a misztikus-szakrális egyesülés vágyával a lírai én is belefesti magát. Ebben egyszersmind az önmegörökítés vágya is megszólal: a cselekvő szeretettel önmagunkat írjuk a létbe, mert nyomot akarunk hagyni.

A szent és a profán összekapcsolódását a versek tartalmi összetétele és szerkezete is erősíti: a költemények számos allúzióval, újszövetségi, katolikus liturgikus és magyar irodalmi intertextussal játszanak, szavak lépnek egymás mellé, metaforikus kifejezések, magányos, testvérszóra vágó hangsorok. A művek formai sokszínűséget mutatnak: vannak közöttük egysorosak, távol-keleti haikuk, archaikus-liturgikus vallomások, de imádság is, mint például a pályatárs Nagy Gáspár emlékének szóló fohász, az imádságba írt fájdalmas-szép búcsú. Mindez azt is sugallja (s végső soron ez maga az intertextualitás, mely csupán a világ egységének, hálózatszerűségének szövegbéli leképeződése, ahogy az internet is a Teremtés mintáját követi), hogy az életben egyszerre hat a múlt és a

jelen, a szövegek más, korábbi szövegeket is hasznosítván épülnek, egy vers születésekor különböző erőáramlatok szerveződnek egészszé, s egy időben, nem elkülönülve hatnak. Nem véletlen, hogy a történelmi tárgyú alkotások a múlt őrzésére, a tanulságok levonására sarkallnak. Mert bár hazánk rügyfakadása viaszpecsétbe mártott álom csupán, s a képzelt levélüzenet sorai közötti némaság például az aradi dőbbsenét következménye, e némaságban a várakozás és a remény csöndje is ott bujkál. Az idősíkok és szférák egységet alkotását vallja a *Jelen vagy* című vers is. A *nővérem emlékére* alcímű költemény a mindenütt jelen lévő, mindenben ott lévő (testvéri) szeretet, a szerető emlékezés erejét példázza. A beteg nővért meglátogató testvér azon kapja magát, hogy a kórházi sterilszoba maszkja lapul zsebében: ez az önkéntelenül elhozott emlék aztán betölti a lelket, s a szerető testvér mindenben nővérét látja-érzi. Az emberi lélektest szétárad, túlér fizikai kiterjedésén, nyomot hagy mindenben, s mindenből ő mosolyog vissza – mert az emlékező-gyászoló saját szíve tükörképét látja viszont a világban. A szubjektum számára nincs objektív külvilág, csak aktuális nézőpont és szűrő, melyet a mindenkori tudati és lelki tartalmak határoznak meg. Így önmaga számára teremti a világot az ember. A nagy pillanatok emlékeit, a találkozások és a búcsú pillanattörredékeit magával viszi, ezzel lesz örök az érzés. A szeretett személy a rá való emlékezés folytán a mindenséggel egyesül, hiszen betölt mindent, ezáltal ruházódik fel a lélek (bár a test meghalt) a „mindenben benne lévőség” attribútumával, az időtlen létezés képességével. S később, a gyász múltával ugyan tompul(hat) e jelenlét ereje, de el nem múlik soha. Így marad az égbe távozó örökké a földön. A szakralitás, a szentség mint éltető elem tematizálódik a versekben, mivel a fény: kenyér és meleg,

mellyel mozdulatba fordítható az éjszaka dermedt merevsége, örömkialtásba a visszafajtott hang és a kifeszített szó. Ugyanígy visszatérő motívum a csend is, mely áhítatot táplál, s advent titkait hordozza. S az adventi várakozásban táplálhatjuk a tüzet, nehogy kialudjék, ám ha imaszóval és cselekvő kézzel őrizzük, szeretetlángba borítja a világot.

Külön – de a többi költeményhez mégis szervesen kapcsolódó – vonulatot képeznek a történelmi versek. Ezek közé tartoznak a történelmi egysorosok, a sokat mondó, sűrítő metaforák (Versailles: „rongyosra rojtozódott országhatár”; Trianon: „Megcsonkított test”; 2004: „Varratokká gennyedzik a seb”), amelyek a 20. századi magyar történelem súlyos eseményeit mondják el mindössze négy sorban. S mégis, mennyit elmondanak! Életekről, sorsokról regélnek! A verseket a tömörség jellemzi, de e sorok mögött oldalak rejtőznek: a szavak befelé nyílnak meg, s éppen tömörségükkel beszélnek. De az Egész, a Mindenség felé való elmozdulás itt is megtörténik, mert a magyarság sorsa s a világesemények összekapcsolódnak, mert az Áronra váró nemzet fohásza az emberiség fohásza is egyúttal, mert bár torzó a világ, a „megtört Test” mégis összeköt, s az emberiséget közösséggé „lelkésíti” a messiási fény igénye-vágya. Ezt is üzeni a *Viaszpecsét* című kötet.

Kelemen Erzsébet monodrámája két változatban olvasható a *Happy Birthday* című kötetben. A két változat között a befejezésben és a súlyponti tartalmi elemekben van különbség, olyannyira, hogy a *Happy Birthday*-ból teljesen hiányzik *A vád* alapját képező esemény: a főszereplő megvádolása III/III-as ügynöki múlttal. *A vád* aktuális mondanivalóban talán gazdagabb, s benne az olvasó korunk és a közelmúlt hazai (politikai) viszonyaira és jelensége-

ire ismerhet. A mű főszereplője Szepessy András, a 70 éves, ismert és elismert színművész. A darabban egyedül ő maga jelenik meg fizikai mivoltában, a többi szereplőnek csupán a hangját (telefonban, televízióban, ajtón kívülről) halljuk. Ezáltal a színtér maga a főszereplői személyiség, s a külső hangok mint tudati ingerek, formáló információk működnek. Szepessy így magára maradt emberként lép elénk, akinek – bár kétségtelenül vannak személyes kapcsolatai –, otthonában, magánszférájában bele kell törődnie az egyedüllétbe. S ez az állapot a darab során egyre fokozódik. A színész éppen születésnap ünnepére várja vendégeit, de azok sorban lemondják az estét. Később kiderül, ennek oka az, hogy Szepessy a III/III-as ügynök gyanújába keveredett. S ez egyszeriben nemkívánatos személlyé teszi, ismerősei elfordulnak tőle, a vád átjárja testét-lelkét. A színész nemes lélek: lakást vesz és egy hajléktalan nevére íratja, hogy így segítse a nincsteleneket; küzd a magyar nyelv tisztaságáért. Pedig sokat szenved: tíz éve autóbalesetben meghalt felesége és fia, most itt a vád, ráadásul operaénekes menyasszonya is szakít vele. A dráma – akárcsak a verseskötet – utalásokkal, vendégszövegekkel dolgozik: Illyés Gyula-verset olvashatunk, Bacsó Péter és Kocsis István filmjeiből láthatunk részleteket, Páskándi *Vendégségéből* hangzanak el sorok, a szereplő Déry Tibor szavaira utal, Beckett és Németh László drámáit idézi. De ezek a szövegrészletek mind arra szolgálnak, hogy erősítsék a mű mondanivalóját, s árnyalják üzenetét. S minthogy gyakran igen fontos tanulságokat mondanak ki, a művészet igazságra ébresztő küldetését is példázzák. Az ünnep, amelyre Szepessy készül, magának az életnek, vagy még inkább a sorsnak, a fátumnak a metaforája: nem tudható, hogy örömművelés vagy halotti tor lesz-e belőle. Mert (a mai korban)

minden viszonylagos, pillanatok döntenek sorsunkról, de ezt a pillanatot gyakorta mások szabályozzák. Kifordított világ ez, ahol minden megtörténhet. Meghamisítják a múltat, megváltoztatják az életet. „A múltba ismeretlen szálakat szőnek, idegen mozaikkockákat csempésznek lenyomatként a párnád alá. S egy reggel arra ébredsz, hogy részese vagy egy tettnek. Egy képtelen történetnek. S számon kérik tőled azt, amit el sem követtél. Falhoz állítanak, letépi rólad a ruhát, meztelen homályban vacogsz, s nem tudod, miért.” „Vendégségben vagyunk mindannyian. Csak azt nem tudjuk sokszor, hogy kinek a vendégei!” A vendégség vezérmotívum a darabban. Mert vendégek vagyunk saját hazánkban. Míg Kosztolányinak megadatott, hogy egy nagy ismeretlen-ismerős Úrnak a vendége legyen, a dráma világában csak tapogatóznak, nem tudják, ki a valódi hatalom. Az elmúlt évtizedek kommunizmusa kísért, ám ugyanakkor a jelenkor diagnózisa is ez. Hová tartunk, ki irányít, mit akarnak? Kinek a vendégei vagyunk? Kavarognak a kérdések, s az olvasó a mai Magyarország politikai-társadalmi helyzetére gondol, amelyet talán azok sem értenek s látnak tisztán, akik benne vannak. Vagy éppen hogy tisztán látják, de nekik az a jó, ha mi nem? Szepessy megszenvedte a múltat: „Egész éjjel ütöttek. Egy Petőfi versért.” Megélte a korszakot, amikor minden szóért – ha az nem tetszett a hatalomnak – ütés járt. Amikor átláthatatlan apparátus ügy(nökös)ködött az ember feje fölött s háta mögött, amikor a besúgót is figyelték, az áruló fölé is árulót tettek. És Szepessy megdöbben attól, hogy ez újra megtörténhet. Hogy őt, bár ártatlan, megvádolják, tönkretegyék. Tehetetlenné retten a felismeréstől: nem ért véget a gonoszság, itt folytonosság van, csupán a körítés más. De még inkább elborzasztja az emberek reakciója: elfordulnak tőle, hisznek a raga-

lomnak. Általánosítanak. „Ha valaki német, hát az csak fasiszta lehet... S ha valakit könyörtelenül egy listára felírnak, azt menthetetlenül odatartozónak vélik” – mondja Szepessy. S ez már az egyén bűne, mert a múltból fakad jelenünk, s ha valaki megélte a (rágalmazó) múltat, ítélje helyesen a jelent. Ennek elmulasztása ugyanis súlyos véték; ha nem gondolunk a megnyomorított életekre, a múltra, ha nincs bennünk részvét és együttérzés, cinkosok vagyunk a világ rontásában-romlásában.

Szepessy sorsának nyilvánvalóan másik oldala is van. Történetében az igazság melletti kiállásnak, a küzdelem feladásának, az elkeseredésnek a mozzanatai lépnek működésbe. A színész rezignáltan veszi tudomásul a vádat: megdöbben, de cselekvésre képtelen. Perelni kívánó ügyvédje lelkesedését fárasztónak érzi, egy esetleges ellenharcot tehernek tart. Egyetlen lépésre hajlandó: agyonlövi magát. Feladja a küzdelmet, bár kiderül, érdemes lett volna tenni vagy várni, hiszen ártatlansága beigazolódik, betegsége nem bizonyul halálosnak. Szepessy története a világgal szemben álló egyén, az elmagányosodás feldolgozása lehetőségeinek kérdését veti fel. S a szövegben – kimondatlanul – ott bujkál a válasz: a világ gonoszságai ellen a küzdelem, a hit önmagunkban, az igazság mint mérték és szilárd pont lehet döntő fegyverünk. Mindezt, meglehet, maga Szepessy is sejti, az önmagával folytatott párbeszédben – monológban – viszont nem jut el ennek tudatosításáig.

A Happy Birthday A vád átdolgozott, felolvasó-színházi változata: hiányzik belőle a meggyanúsítás mozzanata. A vádmotívum kivételével a tartalmi hangsúlyok eltolódnak: ez a mű inkább a művészsors problémáit, az öregségbe hajló élet feszültségeit tárgyalja. A színész, mint művész az érték képviselőjeként lép fel. A díszlet egyik fő eleme a szinte teljes hát-

só falfelületet betöltő nagyképernyős televízió, amely a médiumok szerepét, túlzott jelentőségét mutatja. A tv-ben ráadásul mindig reklám megy az értékközvetítés helyett. Művészi hitvallásként is értelmezhető Szepessy gondolata a kimondott szó építő vagy -romboló, mágikus hatású erejéről. És a magyar nyelv rombolásáról: mert ha János vitézt oké felkiáltással küldik a törökre, s ha a Toldiban a sírhantot szőrhentnek ejtik, ha a magyar születésnapost „heppibörszdézéssel” ünneplik, a művész nem hallgathat. Talán ez az, amiről elfeledkezik Szepessy András, és ezért mérget vesz be. Ez a kötelesség ugyanakkor nem kizárólag a művészek feladata; az érték- és erkölcsközpontúság alapvető emberi kötelesség. Máskülönben a manipuláló politikai játszmák, a felületes híradások, az érdek- és profitorientált reklámok győzedelmeskednek. Az igazság és az emberi méltóság fölött. S ebben az egyén felelőssége a döntő, nem

hárítható a társadalomra és az aktuális viszonyokra.

Kelemen Erzsébet monodrámáját 2007. október 12-én mutatták be. A darabot Sárközy Zoltán Jászai-díjas Érdemes Művész adta elő, Juhász Árpád színművész közreműködésével. A monodrámát a szintén Jászai-díjas egykori pataki diák, Pinczés István rendezte.

A kötetek között mintha különbség mutatkozna: a versek szakrális bizakodása eltér a monodrámák reményvesztettségétől. A távolság azonban megszüntethető, ha a két könyvet úgy tekintjük, mint egymással párbeszédet folytató írásokat. A verseskötet ez esetben válasz a drámára, útmutató és irányt adó tanítás, amelynek lényege, hogy az Élet legyőzi a halált: „a dérfoltos sírokon / akár egy holdtalan / betlehemi este / belőled belőlünk / csillag nő / születik egyre / az Isten mérhetetlen / üdvözítő egén” (*Homokóra*).

(Kelemen Erzsébet: *Viaszpecsét*, Ráció Kiadó, Budapest, 2008; Kelemen Erzsébet: *Happy Birthday! Magyar Napló*, Budapest, 2008.)

Kaló Béla

Oroszhon Atlantisza

A számmisztika a költő-versfordító Cseh Károly vesszőparipája, s ezúttal sem tagadja meg önmagát, negyedszázad után jelenik meg átfogó orosz költői antológia magyarul, ezúttal 25 költő 75 verse (hét meg öt is tizenkettő), s a lírikus – átültető tizenkettedik kötete egyben ez a füzet.

Cseh fordítói „légyökerei” a volt szovjet népek irodalmihoz kötődnek, az orosz irodalom mellett a kis népek költészetében is megmerítkezett, csuvas irodalmi díja bizonyíthatja állításunkat. Az *Atlantisz felé* című karcsú-keskeny kiadvány (félszáz oldalnál alig több) ugyan csak csippent – szemelget a nyilván monumentálisan terjedelmes kortárs orosz lírából, mégis képet próbál alkotni erről a világról, amelyet ismerünk ugyan, de nem mindig ismerünk el és fel.

Az orosz-szláv lélek világa. Ez köti össze a gyűjtemény valamennyi költőjét, még akkor is, ha például a két verssel jelenlévő zsidó-orosz gyökerű Jozsif Brodskij tulajdonképpen amerikai (vagy Amerikában élő) lírikusként kaphatott 1987-ben irodalmi Nobel-díjat. (*Levelek római barátomnak* című szkeptikus-groteszk-ironikus verse a Martialis-kori Róma idejéből nagyszerűen cseng össze a német Durs Grünbein *A pesszimista kor* című hasonszórú pastiche-ával, s olvasva Baka István fordítását is, Cseh átültetése valódi trouvaille.)

Idősebb és fiatalabb alkotók opusai sorjázanak a füzetben, a korelnök Tarkovszkij (a filmrendező apja, ősi arab fejedelmi törzs leszármazottja, akinek első önálló verses-

könyve csak ötvenöt éves korában jelent meg), az orosz ezüstkor vallásos-metafizikus szemléletű halk szavú képviselője. Életérzések és személyiségek találkozásának lehetünk tanúi, műformák és habitusok affinitásáról. Alig van szabadvers, az orosz lélek keresi és szereti a rímet, a ritmusok táncát. Az aranykupolás Moszkvát látjuk, a nyírfás Oroszhont. Jóllehet a versek nagy része a hagyományos műformákban íródott, a konzervatív líra kereteit szétöri és hangvétele modernné teszi a sodrás váratlansága és érzelmi ütése.

A címről hamarjában: Alekszandr Makarov-Krotkov rövid verse is korjelző, az előszót jegyző Viczai Péter a következőt írja róla: „A szovjet-orosz hagyományokat tekintve, első látásra szokatlannak, mi több paradoxonnak tűnik a kifejezés (...) Egyszerre idézi fel egy birodalom alámerülését az idő hullámaiban, és az atlantiszi aranylásra rímelő – hajdani – aranykupolás világot.”

A szakrálist a vibráló idegesség, s profán idegesség váltja, egyre több a goteszk, a cinizmusba hajló védelmi állás. A természetközelség, a natura kitörölhetetlen ebből a költészetből, mégis mennyire merevé, statikussá válhat olykor, a lélek „identitásvesztés” pillanatában:

*Sómarta a tengerpart szegélye,
homok és kő a dagály árterén.
Olajfa áll – sápadt, mint most a fény –,
legyezőként szétnyílt terebélye.*

(Tatyjana Polatajeva: *Olajfa*)

S ott a kuriózum: Vlagyimir Viszockij! A jeszenyini sorsú színész-énekes-költővel külön is foglalkozott-foglalkozik Cseh Károly, még úgy is, hogy ő tulajdonképpen nem is par excellence versíró volt, írásai inkább dalszövegek, igaz azoknak túl jók, versszerűek.

Az egyik legjelentősebb kortárs alkotó, Leonyid Volodarszkij egyfajta új erkölcsi rendet kívánó sorai, a mondandó körét mintegy kitágítva töltést és indítást adhatnak a legfiatalabb költőnemzedéknek is:

*A Mester Margarita nélkül
Az vagyok most. Az, ki végül
Immár minden hidat felperzsel,
S ajtait zárja retesszel.
Margarita nélkül a Mester*

Mitikus és antik, biblikus és népköltészet motívumok, a természettel mint állandó díszlettel a háttérben, s valóban egy súlyyodó világ képe, nyugat és kelet alkonya – összességében így determinálható tartalmilag e kis füzet. S bár nem úrhodik el a versekben az elmúlás tematikája – a szerepjátszás s játékosság itt-ott jelen van – az életinger-fogyatkozás néhány alkotónál tetten érhető. Fénytelenített verseket kapunk eredményül, ahogyan a fordító fogalmazza a fűlszövegben: „a hajdani orosz aranylás a süllyedő Atlantisz aranylásával csillan már vissza csupán.”

Az oroszág, az orosz kultúra és irodalom sokárbócos, roppant csarnokzatának egy szegmensét tarthatja kezében az olvasó. S mint éjjelente Atlantisz a mélyből a hajósoknak, a legenda szerint fényt dereng fel, az aljról. A tudatos választás-szerkesztés is a fényre épül, s a komorló világ ellenében

idill(szerúsége)t mutat föl. Az orosz költő a metafizika rabja. Ősi-genetikus dolog ez, álom és racionalizmus határán lebegni, ahogyan az előszóban olvashatjuk: „szerelmek, másodvirágzások, aratások heve, vakító fehér telek hava, almapiroslásos, mécsellős őszi fények” szemben a groteszkké változott kesernyés, „rekedt-viszockijos” hanggal. Alámerülés és remény jelzése, dichotómiája egyben ez az antológia.

Cseh Károly magáénak vallja azt az alapelvet, hogy a versfordításban is rendkívül fontos az odaadás és elfogadás mértéke. S az, hogy az ember a natura kiszakíthatatlan része, együtt kell élni-lélegezni flórával és faunával. Ihletett „ráhangzás” szükségeltetik mindehhez, empátia, a beleérzés méltósága és rezonanciája. Oroszszá válni addig a percig, míg az átültetés, a magyartítás meg nem valósul.

A kis kötetet egy ismeretlen orosz költő *Utolsó üdvözet* című lírai darabja zárja, ezt a látomásos temetői verset Viszockij (ahogyan fordító fogalmaz: „a hírhedt költő-bárd, színész, az orosz Hamlet) sírjánál olvasta föl mindmáig anonim alkotója. Utolsó négy sora összegzi ezt a szűkkabátú antológiát:

*Testvér, ragaszkodj foggal és körömmel a léthez;
ha már halott leszel: a lényegét akkor érted.
„Maják” kazettáimon én túléltem már magam,
túléllek majd a versek is mindazt, mi hátra van.*

Apró kritikai észrevétel a végére: a füzet borítója lehetne stílusosan óaranylóbb, de e hiány sem vonhat le semmit a kiadvány értékéből.

(Cseh Károly: *Atlantisz felé. Mai orosz költők antológiája, Z-füzetek/127, sorozatszerkesztő: Simor András, Budapest, 2008*)